

ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМДАН БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ТАЪЛИМИ САРИ

Китоб К. Вебстернинг “Rethink, Refuse, Reduce... Education for sustainability in a changing world” китобидан таржима қилинган ва мослаштирилган.

К. Вебстернинг «Rethink, Refuse, Reduce...Education for sustainability in a changing world» китоби рус тилига таржима қилиниб, К. Вебстер, М.А. Жевлакова, П.Н. Кириллов, Н.И. Корякиналарнинг «От экологического образования к образованию для устойчивого развития» номида нашр этилган. Китобнинг ўзбекча нашри инглиз ва рус тилларидан қисқача кўшимчалар қилинган ҳолда чоп этилди.

2005 йилда ЮНЕСКО Барқарор ривожланиш таълими ўн йиллигини эълон қилди. Европа мамлакатларида Барқарор ривожланиш таълими Стратегияси ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Ушбу китоб шу Стратегияни ўз фаолиятида муваффақиятли амалга оширишни истаган инсонларга мчлжалланган.

Сув. Атроф-муҳитга автомобиллардан факатгина шу нарса зарур. Табиатнинг яккаю ягона истаги бўлганида, у қандай бўларди? Заҳарли газ чиқармайдиган машинами? Биз ҳам худди шундай деб ўйлаймиз. Шу сабабли бизнинг зодородли автомобилларимиз атроф-муҳитга факат сув чиқаради. Йўлларда ўтказилган синовлар бу автомобиллар якин келажакда чиндан ҳам ҳаракат воситаси бўлиб қолиши мумкинлигини курсатди.

Биз Даймлер Крайслер корпорациясининг тадқиқотлар бўлимида эртанги автомобиллар учун бундай технология- "арни бугун яратмоқдамиз.

Келажак энергияси» дастури ҳақида кўпроқ маълумот олиш учун www.daimlerchrysler.com сайтига ташриф буюринг!

Just what the environment needs from a car. Water.

If nature had one wish, what do you think it would be? A car that doesn't produce exhaust? We thought so too. That's why our hydrogen powered Fuel Cell vehicles only emit water. In fact, as they've proven in recent road tests, they may well be the alternative drive systems of the future. At DaimlerChrysler Research we're developing these intelligent technologies today. For the automobiles of tomorrow.

To find out more about 'Energy for the Future' visit www.daimlerchrysler.com

DAIMLER CHRYSLER
Answers for questions to come

Реклама матнининг таржимаси чап томонда берилган.

Муқовадаги Даймлер Крайслер корпорацияси халқаро реклама компаниясининг бир ми бўлган расмдан корпорациянинг руҳсати билан фойдаланилди.

ЭКОЛОГИК ТАЪЛИМДАН БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ТАЪЛИМИ САРИ

Қўлланма К.Вебстернинг «Rethink, Refuse, Reduse... Education for sustainability in a changing world» китоби асосида яратилган ва Ўзбекистан учун мослаштирилган

VA

BRINGING
ENVIRONMENTAL

• й ш ш г
н ^ н Чшг я ш ш

Environment for Healthy Life

••BRITISH COUNCIL
••Uzbekistan

Қўлланма Узбекистон Республикаси Хўа. тазгг-тиги Республика таъ-
лим марказининг «Экологик таълим марказининг «Экологик таълим марказининг
гаши (2007 йил 2-сон) қўлланма гелв «Экологик таълим» тазеж! у»л—?»

Экологик таълимдан бар Prof p ш и а н н w m i с а р и. /А.Н. Нигма-
товнинг умумий тахрири оcmzz. Қўлланма — Т_ «Тааг» -у гиётп. 2007. — 144 б.

Ушбу қўлланма 1992 йил Рно-ХГ-Жааегрда тт жж зыгее :2vw-;т қарорларига жаво-
бан юзага келган Барқарор ривождгнжг: тжызгжж-шЕГ и за камчиликлари-
нинг тахлилига бағишлангк. Унхн глссз-бааст.з сгқарор ривожланиш
таълими самарадорлигини — ж х ш . гжтгхтхй за иқтисодий муам-
моларига эътиборни қаратиш. ре> :г*2 зг эюег глз-қа тажрибасини жалб
этиш, кишиларни кам ресурс тглаб са.гтнг д-тг» к. турмуш даражасини
таъминлай олувчи технологиялар бклан -уц»г--7а— Т2.лич муассасасини бар-
қарор ривожланиш тамойиллари зсхазз ««-г-г>-чу— йўлларни тақлиф этилган.

Маэкур қўлланмани тайёрлашда интмрок этганлар:

Нигматов Ацар Нигматуллаевич — Мгрзс Ул. рф-ек номидаги ЎзМУ про-
ректори, г.ф.д., профессор.

Салихова Гўзал Ўринбаевна — Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими ва-
зирлиги Республика таълим марказининг «Салоҳатлик за спорт» бўлими бош-
лиги.

Мусаев Маъруфжон Набиевич — То^кект Лавлат техника университети Ат-
роф-мухит муҳофазаси кафедраси мудири. т.ф.н. доцент.

Раҳимов Улугбек Турсунбоевич — «Атроф-мухит на соғлом ҳаёт» жамоатчи-
лик маркази ижрочи директори.

Мусаев Абдурауф Набиевич — Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза
қилиш давлат қўмитаси Фан таракдиёти ва тарғибот-ташвиқот бўлими бошлиғи-
нинг ўринбосари, п.ф.н., доцент.

Нишонов Баҳриддин Эркинович — Ўзбекистон Миллий университети Ама-
лий экология бўлими катта илмий ходими, т.ф.н.

Султонов Рўзимухаммад Нуртуллаевич — ЎЗР ОўМТВ Ўрта ва махсус
таълим Маркази лойиҳаси менежери.

Мустафаева Сайда Телмановна — «Атроф-мухит ва соғлом ҳаёт» жамоатчи-
лик маркази тренери.

Джўраева Гулчеҳра Мирзалиевна — «Атроф-мухит ва соғлом ҳаёт» жамоат-
чилик маркази методисти.

Азимов Шўҳрат Абдувалиевич — «Атроф-мухит ва соғлом ҳаёт» жамоатчи-
лик маркази ижрочи директори ўринбосари.

Қўлланма Британия Кенгаши ва ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги
ваколатхонаси молиявий кўмағида чоп этилди.

ISBN 978-9943-325-27-2

© «Атроф-мухит ва соғлом ҳаёт»,
жамоатчилик маркази, 2007 й.

© «Talqin» нашриёти, 2007 й.

Мундарижа

Сўз боши.....	4
Русча нашрига сўз боши.....	6
Биринчи боб	
Сайёрамиз ҳолати.....	8
Иккинчи боб	
Онгҳолати.....	29
Учинчи боб	
Дунёқараш излаб.....	40
Тўртинчи боб	
Барқарор ривожланиш таълимнинг устувор йўналишларини қайта баҳолаш.....	54
Бешинчи боб	
Барқарор ривожланиш ва таълимга ёндашувлар.....	84
Олтинчи боб	
Барқарор ривожланиш таълими бўйича тренинг ўтказиш усуллари.....	92
Еттинчи боб	
Таълим муассасаси ичида ва ташқарисида.....	116
Хулоса.....	125
Адабиётлар.....	126
Илова	
1-илова. «Маҳбуснинг "яшиллашган" муаммоси»: нима учун биз ўзимизни экологик жиҳатдан мутаносиб тутмаймиз?.....	128
2-илова. «Яшил» истеъмол — экологик муаммолар ечими эмаслигининг беш сабаби.....	132
3-илова. Барқарор ривожланиш: биз қандай қилиб унга томон ҳаракат қилишимиз мумкин?.....	134
4-илова. Экологик изни ҳисоблашдан таълим жараёнида нима учун ва қандай фойдаланиш мумкин?.....	137

Матндаги белгилар

© Ахборот қисми

If Машғулот

Табиат ва инсон ўзаро муайян қонуниятлар асосида муносабатда бўлади. Бу қонуниятларни бузиш, англаб бўлмас экологик фалокатларга олиб келади.

Ислом Каримов

Сўз боши

Кишилик жамияти тарихида сиёсий зиддиятларга бой жуда кўп даврлар бўлган. XX асрнинг охирига келиб инсоният келажакда қандай қилиб тинч ва осойишта ҳаёт кечириши мумкин, деган савол энг долзарб масалага айланиб қолди. Ушбу саволга илк бор Гро Харлем Брундтланд бошчилигидаги халқаро комиссия «Барқарор ривожланиш концепцияси»да умумлаштирилган тарзда жавоб беришга ҳаракат қилди. Шу тариқа, 1987 йилдан буён дунё ҳамжамиятининг биргаликда ҳал қилаётган масалаларидан бири — маҳаллий, миллий, минтақавий ва глобал миқёсда барқарор ривожланишга эришиш ҳисобланади.

Барқарор ривожланиш ғоясининг мақсади — келажак авлод эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда ҳозирги замон кишилик жамиятининг узвий боғланган экологик, иктисодий ва ижтимоий таракқиётини бир меъёрга таъминлашдир. Меъёр эса бевосита кишиларнинг билими ва онгига боғлиқ. Уларга барқарор ривожланишга оид билим бериш ва онгини ривожлантириш ҳамда шакллантириш, таълим ва тарбия соҳаси давлат ва жамиятнинг алоҳида эътиборида турган Ўзбекистон Республикаси каби мамлакатларда тўғридан-тўғри ўқитиш масаласи замон талаби даражасида қўйилган. Зеро, ҳар бир юрtdаги таълим ҳолати давлат ва жамият имконияти ва келажак истиқболини кўрсатувчи «барометр» бўлиб хизмат қилади, унинг маданиятини, жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини аниқлаштириб беришга хизмат қилади. Шунинг учун бўлса керак, ўзини ҳурмат қилувчи ҳар бир мамлакат таълим соҳасига устувор масала сифатида қарайди.

Мустақиллик шарофати билан Ўзбекистонда ҳам таълим соҳасида жуда катта ўзгаришлар қилинди. Авваламбор, узок вақт мобайнида ташқи дунёдан «калин чодирлар» билан ажратиб қўйилган таълим тизими ва ёшлар ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдалана бошладилар ва уларнинг илм-фан ютуқларидан баҳраманд бўла бошладилар. Ўзбекистонда умумжаҳон ва минтақа миқёсидаги ЮНЕП, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, Марказий Осиё Экологик Маркази каби ўнлаб халқаро ташкилотларнинг ваколатхоналари ўз ишини бошлади.

1997 йил 29 августда Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги Қонуни билан биргаликда қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш миллий Дастурида *«Мактабларда ва бошқа ўқув юртларида таълим жараёнининг ўзидаги ва ўқитиш услубиётидаги ҳар хил камчиликлар оцибатида билим беришда юзага келадиган нодемократик ҳамда жамият учун зарарли муҳит шунга олиб келдики, ўқувчиларда мустақил фикрлаш ривожланмай қоляпти, оқилона ҳаётий ечимлар қабул қилиш учун етарли тайёргарлик йўқ...»*, дея эътироф этилган. Кейинги 10 йил давомида ушбу камчиликларни бартараф этиш учун юртимизда бир катор ижобий ишлар қилинди. Хусусан мактабдан ташқари таълимни мувофиқлаштирувчи давлат муассасаларидан бири «Bioekosan» маркази 2003 йилдан бошлаб БРТни йўлга қўйган эди*. Ўзбекистон Миллий университетида барқарор ривожланишнинг геоэкологик жиҳатлари

* 2007 йил ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан педагогларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлашга мўлжалланган 25 модулдан иборат, «Барқарор келажак учун таълим» ўқувмаърифат дастури компакт-дисклари ҳам чиқарилди.

ишлаб чиқилмоқда. Ушбу сатрлар муаллифининг ҳам бир қатор ўқув қўлланма, рисола ва мақолалари айнан ушбу мавзунини ёритишга қаратилган. Бироқ мамлакатимизда БРТга доир махсус ўқув тизими ханузгача шаклланмаган. Бинобарин мавжуд камчиликларни эволюцион тарзда бартараф этмоқ замон талабидир.

Мухтарам педагоглар ва таълим соҳасида фаолият юритаётган мутахассислар! Қўлингиздаги ушбу қўлланма, фикримизча, миллий таълим соҳасида етишмаётган қуйидаги масалаларнинг ечимини топишга қаратилган:

- 1) дунёнинг бир қатор мамлакатларида тан олинган янги барқарор ривожланиш таълими билан яқиндан танишиш;
- 2) экологик таълим барқарор ривожланиш таълимининг бир қисми эканлигини англаб етиш;
- 3) таълимга ноанъанавий равишда ёндашиш асосида барқарор ривожланиш таълимини ўзлаштириш;
- 4) таълим ва тарбияда янги дунёқарашларни ўзлаштириб олиш.

Мазкур қўлланма Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини рўёбга чиқаришнинг 3-босқичида кўрсатиб ўтилган «тўпланган (*жумладан, дунё — А.Н.*) тажрибасини таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий (*нафақат экологик — А.Н.*) ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш имкониятини берса» ажаб эмас.

Қўлланманинг инглизча варианты «Rethink, Refuse, Reduse. Education for sustainability in a changing world» деб номланиб, у Кен Вебстер муаллифлигида 2004 йил Буюк Британияда чоп қилган. М.А.Жевлакова, П.Н.Кириллов ва Н.И.Корякиналар унга қўшимча ва ўзгартиришлар юфитиб, унинг русча номини «От экологического образования к образованию для устойчивого развития» деб қўйишди.

5«р гуруҳ ўзбек мутахассислари қўлланманинг инглизча ва русча вариантларининг мазмун ва оҳиятига жуда катта ўзгартириш киритмаган ҳолда, уни «Экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълими сари», деб номлашга қарор қилишди. Зеро, XXI асрга келиб кўпгина амалқатларда бўлгани каби, экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълимига ўтиш заари келди, деб ҳисоблаймиз.

Хулланмага инглизча ва русча вариантларида келтирилган мисоллар билан бир қаторда Маркзгий Осиё, жумладан, Ўзбекистонда ушбу соҳада қилинган ишлар ва маълумотлар киритилган. Қўлланма 7 боб, хулоса, адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Унда асосий эътибор мактаб ва унинг юқори синфларига, бизнинг таълим тизимимизда эса академик лицей ва осб-хунар коллежларига берилган. Чунки барқарор ривожланиш таълими айнан 10—16 ёшли теувчиларни ўқитиш ва ўргатишдан бошланиши зарурлиги уқтирилади.

Хулланма барқарор ривожланиш таълимининг ҳамма жиҳатларини ва барча таълим босқичларини камраб олади, дейиш қийин. Лекин унда барқарор ривожланишга оид таълимда қандай амалқатлар акс этиши мақсадга мувофиқ, деган саволга жавоб топиш мумкин. Ушбу китоб ЕНИНГ дебочаси, у келгусида миллий барқарор ривожланиш таълимини, реал ҳолатдан келиб чиққан тарзда, йўлга қўйишга тўртки берса ажаб эмас.

Профессор

А.Н.Низматов

ишлаб чиқилмоқда. Ушбу сатрлар муаллифининг ҳам бир қатор ўқув қўлланма, рисола ва мақолалари айнан ушбу мавзунини ёритишга қаратилган. Бироқ мамлакатимизда БРТга доир махсус ўқув тизими ҳанузгача шаклланимаган. Бинобарин мавжуд камчиликларни эволюцион тарзда бартараф этмоқ замон талабидир.

Мухтарам педагоглар ва таълим соҳасида фаолият юритаётган мутахассислар! Қўлингиздаги ушбу қўлланма, фикримизча, миллий таълим соҳасида етишмаётган қуйидаги масалаларнинг ечимини топишга қаратилган:

- 1) дунёнинг бир қатор мамлакатларида тан олинган янги барқарор ривожланиш таълими билан яқиндан танишиш;
- 2) экологик таълим барқарор ривожланиш таълимининг бир қисми эканлигини англаб етиш;
- 3) таълимга ноанъанавий равишда ёндашиш асосида барқарор ривожланиш таълимини ўзлаштириш;
- 4) таълим ва тарбияда янгича дунёқарашларни ўзлаштириб олиш.

Мазкур қўлланма Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг рўёбга чиқаришнинг 3-босқичида кўрсатиб ўтилган «тўпланган (*жумладан, дунё — А.Н.*) тажрибасини таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий (*нафақат экологик — А.Н.*) ривожлантириш истикболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва янада ривожлантириш имкониятини берса» ажаб эмас.

Қўлланманинг инглизча варианты «Rethink, Refuse, Reduse. Education for sustainability in a changing world» деб номланиб, у Кен Вебстер муаллифлигида 2004 йил Буюк Британияда чоп этилган. М.А.Жевлакова, П.Н.Кириллов ва Н.И.Корякиналар унга қўшимча ва ўзгартиришлар қилиб, унинг русча номини «От экологического образования к образованию для устойчивого развития» деб қўйишди.

Бир гуруҳ ўзбек мутахассислари қўлланманинг инглизча ва русча вариантларининг мазмун ва моҳиятига жуда катта ўзгартириш киритмаган ҳолда, уни «Экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълими сари», деб номлашга қарор қилишди. Зеро, XXI асрга келиб кўпгина мамлакатларда бўлгани каби, экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълимига ўтиш хаври келди, деб ҳисоблаймиз.

Қўлланмага инглизча ва русча вариантларида келтирилган мисоллар билан бир қаторда Мархазий Осиё, жумладан, Ўзбекистонда ушбу соҳада қилинган ишлар ва маълумотлар киритилган. Қўлланма 7 боб, хулоса, адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат. Унда асосий эътибор мактаб ва унинг юқори синфларига, бизнинг таълим тизимимизда эса академик лицей ва касб-хунара коллежларига берилган. Чунки барқарор ривожланиш таълими айнан 10—16 ёшли ўқувчиларни ўқитиш ва ўргатишдан бошланиши зарурлиги уқтирилади.

Қўлланма барқарор ривожланиш таълимининг ҳамма жиҳатларини ва барча таълим босқичларини қамраб олади, дейиш қийин. Лекин унда барқарор ривожланишга оид таълимда қандай ўзгаришлар акс этиши мақсадга мувофиқ, деган саволга жавоб топиш мумкин. Ушбу китобнинг дебначиси, у келгусида миллий барқарор ривожланиш таълимини, реал ҳолатдан келиб чиққан тарзда, йўлга қўйишга тўртки берса ажаб эмас.

Профессор А.Н.Нигматов

Русча нашрига сўз боши

Рио-де-Жанейрода 21-аср учун Кун тартиби кабул килингандан буён ўн йилдан кўпроқ вақт ўтган бўлса-да, атроф-муҳит ҳолатида ҳам, экологик таълим соҳасида ҳам сезиларли ижобий ўзгаришлар содир бўлмади. Буни билиш учун экологик таълим бўйича сўнгги икки йилда ўтказилган конференцияларнинг тезис тўпламларини ўн йил аввалгилари билан таққослаш кифоя.

Ушбу китоб чоп этилганидан 2—3 йил ўтгач, 1992 йилда туғилган болалар барқарор ривожланишнинг асосий ғояларини мустақил тушуниб етиб, бутун инсониятнинг ва мамлакатимизнинг шу йўналишдаги фаолиятларини баҳолай оладилар. Биз уларга инсониятнинг (ёки мамлакатимизнинг) барқарор ривожланиш йўлида эришган ютуқларини намоён этувчи бир нечта мисолни кўрсатиб бера оламизми?

Бу болалар бизга «Барқарор дунё қандай бўлади?» деб савол беришлари мумкин. Биз бунга жавоб топиб беришимиз амримаҳол. Чунки, келажак ҳақида башорат қилиш мумкин бўлса-да, унинг кутилмаган тасодифлари кўп бўлади. Шу сабабли, барқарор ривожланиш тўғрисида «ўқитиш» тарих ёки физика каби анъанавий фанларни ўқитишдан фарқ қилади. Таълимнинг бошқа соҳаларига нисбатан барқарор ривожланиш таълимида инсоннинг танқидий фикрлаш қобилиятини шакллантириш жуда муҳим саналади. шунинг учун ушбу китобда экологик таълим ва барқарор ривожланиш таълимининг мавжуд ҳолатини танқидий тушинишга алоҳида эътибор қаратилган.

Китобнинг яратилишидаги айрим жиҳатлар ҳақида алоҳида айтиб ўтишни истардик. Барқарор ривожланиш глобал миқёсдаги ташаббуслар ва ҳаракатларни талаб этувчи жараёндир.

Сўнгги йилларда МДХ мамлакатларида олимларнинг барқарор ривожланишга ва барқарор ривожланиш таълимининг назарий асосларига қарашларини ёритувчи кўплаб мақолалар пайдо бўлмоқда. Чет эл олимларининг фикрлари мамлакат китобхонларига асосан Рим Клуби ишларидан танишдир. Бирок, сўнгги йилларда чет эл матбуотида мамлакатимиз мутахассислари танишиб чиқиши учун қизиқарли бўлган кўпгина ғоялар пайдо бўлди. Китобда хориж тадқиқотчиларининг ишларидан кўчирмалар кўпроқ ишлатилганлиги мамлакатимиз мутахассислари фикрларига бефарқлик эмас, балки китобхонларни хориждаги қизиқарли мақолалар билан таништириш мақсадини кўзлайди.

Глобал ахборот алмашувда Интернет тармоғининг аҳамияти кундан кунга ортиб бормоқда. Шу анъанага амал қилган ҳолда китоблар билан бир қаторда Интернет саҳифаларидан ҳам манба сифатида фойдаланишга ҳаракат қилдик, чунки сўнгги вақтларда китобларни излаб топиш анча муаммо бўлиб қолмоқда.

Кўлингиздаги китоб сиз фаолият юритаётган ташкилот — мактаб, университет ёки нодавлат ташкилот (ННТ) миқёсида барқарор ривожланиш таълими соҳасидаги муаммоларни бутунлай ҳал этмайди, албатта. Бироқ муаллифлар ушбу хитоб мақсадга эришиш учун қайси йўналишда ҳаракат клиш лозимлигини яхшироқ тушунишга ёрдам беради, деб умид қиладилар. Биз барқарор ривожланиш таълими билан боғлиқ муаммоларни тўлиқ қамраб олишга эмас, балки ўзимиз жуда муҳим ва долзарб деб ҳисоблаган масалаларни батафсил таҳлил қилишга ҳаракат қилдик.

1-боб — «Сайёрамизнинг ҳолати»да дунёдаги ҳозирда мавжуд экологик вазиятга бу вазиятга таъсир этувчи глобал омиллар кўриб чиқилади.

Иккинчи — «Онғ ҳолати» бобида эса, замонамизнинг экологик муаммолари Фарб «амлакатларида кенг тарқалган ва дунёнинг қолган қисмларида ҳам кенг тарқалиб бораётган «консюмеризм» (истеъмолчилик) натижаси сифатида кўриб чиқилади ҳамда аҳолининг экологик онгини ривожлантириш имкониятлари ва бу гўлдаги асосий тўсиқлар таҳлил қилинади.

Учинчи боб — «Дунёқараш излаб» ҳозирги замон цивилизациясидаги ҳаёт тарзига дунёқарашнинг таъсирини, ва аксинча, ҳозирги замон цивилизациясининг инсонлар дунёқарашига таъсирини очиқ беради. Юқори самарали экологик технологияларнинг пайдо бўлиши барқарор ривожланиш ғояларини амалга ошириш мумкинлигининг исботи сифатида кўриб чиқилади.

Тўртинчи бобда барқарор ривожланиш таълими нимани ўргатиш зарурлиги борасидаги муаллифларнинг қарашлари келтирилади. Барқарор ривожланиш таълими ҳозирги вақтда ўқувчиларни «21-аср Кун тартиби»нинг тавсияларини ҳаётга тўғри эитишга қодир ижтимоий-иктисодий ечимлар билан деярли таништирилган ҳақида сўз боради.

Бешинчи боб барқарор ривожланиш таълимининг энг муҳим масаласига, яъни «қандай ўргатиш керак?» деган саволга бағишланади. Барқарор ривожланиш таълими танқидий ва ижодий фикрловчи, масъулиятли фуқароларни тарбиялашга қаратилгани боис, унда ўқитишнинг янги, ноанъанавий, интерфаол ва баҳс-мунозараларга асосланган усулларида фойдаланиш зарур бўлади. Айнан шунинг учун бобда таълимнинг психологик асослари ва ўқитувчи фаолиятининг самаралилиги оширувчи айрим усуллар ва воситалар муҳокама учун таклиф этилади.

Эггинчи бобда китобхонлар эътибори ўқитувчиларни барқарор ривожланиш таълими йўналишида ишлашга тайёрлаш масалаларига қаратилади. Бундай тайёргаруслуги сифатида семинар-тренингларда ўқитиш таклиф этилади. Семинар-тренингларни ташкил этишдаги асосий ёндашувлар ва тамойиллар баён этилади.

Ҳақтинчи бобда келажакда барқарор ривожланиш таълимининг шаклланиш йўналишлари белгиланади. Барқарор ривожланиш таълимини мактаб умумий сиёсат хусусан, мактаб биноси бошқарувидаги ўзгаришларсиз амалга ошириш имконини эмаслиги исботланади. «Барқарор ривожланиш мактаби»ни яратиш йўлидаги фаолиятлар таклиф этилади.

Биринчи боб

САЙЁРАМИЗ ҲОЛАТИ

Шуни таъкидлаш жоизки, биосферанинг бузилиши лоқайд инсонлар фаолиятининг натижаси эмас. Бу кўпроқ бакалавр, бизнес бошқаруви магистр! хамда фан доктори унвонига эга инсонларнинг фаолияти маҳсулидир.

Профессор Дэвид Ори

Барқарор ривожланиш нимани англатишини тушуниш учун, дунёни ним; «беқарор» ҳолатга олиб келишини аниқлаб олмақ зарур. Бир қарашда б; аниқ-равшан масалага ўхшайди, аслида эса таълим тизимида дунёнинг ҳозирги «беқарорлик» ҳолати сабабларини ўқувчилар тушунишига ёрдам берувчи жиҳатларга етарли даражада эътибор қаратилмаяпти. Бундай вазият педагогларнинг ўзлари мазкур сабабларни тушунмаслиги оқибатида юзага келган бўлиши мумкин. Аммо бу уларнинг айби эмас, асло. Бунинг сабабини ўзгариб бораётган мураккаб дунёда юз бераётган барча воқеа в ҳодисалардан хабардор бўлиш имкониятини чеклаётган вақт танқислигидан изламоқ керак. Бироқ, «беқарорлик» бағоят чуқур илдиз отган бўлиб улар бизнинг хатти-ҳаракатларимиз, ўй-хаёлларимизга таъсир кўрсатади! Барқарор ривожланиш таълими зарурлигининг аҳамияти шунинг учун ҳаёт ортиб бормокда. Бир қанча ақидаларни қабул қилиш ва улар асосида ўқувчиларга барқарор ривожланиш масалаларига қай тарзда ёндашиш ва шун билан боғлиқ ҳолатларда қандай ҳаракат қилиш зарурлигини кўрсати бера оладиган йўл-йўриқни шакллантириш ушбу «икки томонлама тазйиқ»к жавоб бўлиши мумкин. Ёш овчи учун бу йўл-йўриқ айнан шундай ёндг шувга мисол бўла олади, яъни: «милтиқни ўқла — нишонга ол — ўқ уз» Шубҳасиз, бу — сафсата. Бироқ ҳозирги кунда кўпроқ шундай ёндашу таклиф этилмокда.

Демак, биз ўзимиз иш олиб бораётган вазиятни батафсил аниқлаб олиш! миз лозим. Кишиларни «беқарор дунё»дан хабардор қилишнинг анъанави усули экосферага таъсир кучайганини тасвирловчи статистик маълумотларни, масалан, шу бобда келтирилган расмларни кўрсатишдир. (Батафсил маълумотлар билан Дунё ресурслари институти сайтида тан! шиш мумкин: <http://www.wri.org>)

Афсуски, бу расмлар умумий йўналишни акс эттиради ҳамда турли кўрсаткичлар бўйича вазият бирдан ёмонлашаётганини кўрсатади.

M3 yu

»950 1970 1980 1990 2000 2010 йиллар Дунё аҳолиси
950 1960 1970 1980 1990 2000 2010 йиллар Дунёда автомобиллар сойининг ортиши

5 юююо

Иiifi 1950 1960 1970 1980 1990 2000 2010 йиллар

Қазиб олинадиган ёқилғи турларининг жаҳон микёсидаги истеъмоли

w 19*0 1970 1980 19?0 2000 2010 йиллар

Атмосферада карбонат ангидрид концентрациясининг ўзгариши

J - " ' ^ ^

/

1

^

^

^

^

^

^

1970 ,975 1980 ,985 1990 ,995 2000 20,0 йиллар

АҚШда автомобилларнинг бир йилда босиб ўтган умумий масофа;Й ва улар атмосферага чиқарган карбонат ангидрид микдори

1950 |д70 1980 2000 2010 йиллар

Дунё бўйича балиқ овлаш

Q

© 1.1

Экотизимларга боғлиқлигимиз ва уларга таъсиримиз (жаҳон миқёсида)

Киш.-кж. чужалнги ма.чсулот-ларининг йиллик кнймати	1,3 трлн. АҚШ доллари
Туиіроні ориклашган киш.юк \ужал;ни ерларинлмг хпааі-и	65%
Хяїти урчим билан боичситя боглик булгам а\пли i'Oiin	350 млн. киши
Ўрмоиларниш кискариіни кншлок хужалмги ринаж.шншидан (о.гимм и шипят билан тиккослагамда)	50%
Owh.'ihh аеосан ба.-нклаи олалигам ахоли сони	1 млрд. киши
Камайяб пораГтган бали к турларининг хисхаси	75%
Хўжалик ч\ти1:жлари учун ишлатилалиган ларе i-уви чле-	20%
'Гўгонлар билан ажратилган дарё хинзаларн чисч.!'си	60%
СайPpa умумий биологик махсч-лотининг хўжалик)хти('жлари учун шилатилаГчгам хис-	4q_5q%

Yuu IUNHlllllll illtKlpin/ICU.I.'

(Ушбу глобал жараёнларни маҳаллий кўрсаткичлар билан таққослаш учун Дунё ресурслари институти (<http://www.wri.org>) ва Worldwatch институти (<http://www.worldwatch.org>) сайтларидак фойдаланиш мумкин.) Бу асосий йўналишни бошқа бир қатор кўрсаткичлар бўйича статистик маълумотлар асосида ҳам кўрсатиш мумкин.

Таълим ва маорифга бундай ёндашув кўпинча «алармистик»¹ деб аталади. Бунда, агар кишилар баъзи маълумотлардан хабардор бўлсалар, ўзгариш заруриятини дарҳол тушуниб етадилар, деган тахминга асосланилади. Аслида бундай ёндашув ўқувчиларда: «Фалокат яқинда бўлади, бундан қўрқиниш, тўқиб қотиш, имкуният бўлишига уямма наярятган» бўлиши билан қолайлик», — қабилдаги муносабатни уйғотади. Бундай муносабабаркарор ривожланиш таълими учун мақбул асос бўла олмасликини аниқ.

Шунинг учун баъзи педагоглар маълум сабабларга кўра ижобий ўзгаришлар мисолдан фойдаланишга ҳаракат қиладилар ва натижада: «Ҳаммаси ёмон, лекин жуда хавотир оладиган даражада эмас», — деган фикр пайдо бўлади. Мунтазам ўтказиладиган шанбаликлар шаҳарни кўкаламзорлаштириш шиори остида табиат муҳофазаси; қаратилган оммавий тадбирлар, Орол денгизи атрофида тупроқ бузилишининг олдини олиш мақсадида амалга оширилаётган ишла; ҳамда тегишли қонун ҳужжатларининг қабул қилиниши маҳалло даражасида ижобий ўзгаришларни қўллашнинг асосий йўналиши бўлади. Буларнинг олдига асосий йўналишнинг қилиниши маҳалло даражасида ижобий ўзгаришларни қўллашнинг асосий йўналиши бўлади. Буларнинг олдига асосий йўналишнинг қилиниши маҳалло даражасида ижобий ўзгаришларни қўллашнинг асосий йўналиши бўлади.

Ижобий мисоллар маҳаллий даражада ва бирмунча кам эканлиги ҳамда уларни глобал даражадаги салбий ўзгаришлар билан таққослаб бўлмаслиги мактаб ўқувчисига ҳам аён. Бу инсонларни «экологик қиёмат куни» муқаррарлиги фикрига яна бир бор олиб келадр Болалао ҳам, катталао ҳам ахвол жуда ёмон, лекин вазиятни узга! тириб бўлмайди. пеган фикрдалар: «Нима ҳам қилардик? Яна ғор қайтиб кирмаймизку». Бундай қайфиятнинг юзага келиши, агар бк инсон хулк-атворида барқарор келажакка етакловчи ўзгаришлар шак.

у. ! алармизм — (ингл. alarm — қурқув, ваҳима) — фандаги оқим; унинг вакилла{

"• нинг тугаб қолишига. хампа «табиат-жамият» тизимини яхшилаш V4VH кечиктирр бўлмяг крғкин хярякят кипит чярурлигиа ч-ътибпрни қяряпяпиляр

ланишини хоҳласак, у ҳолда одамларга ёрқин истикболни кўришда ёрдам беришимиз лозим, деган фикрни яна бир бор тасдиқлайди. Бунинг учун м&вжуд «беқарор ривожланиш» моделига муқобил бўлган с-ошқа, етарлича «кучли» ва «таъсирчан» ижобий мисоллар зарур оўлади. Замонавий технологиялар эса ана шундай мисол бўла олади. **Биз, биосферада содир бўлаётган жараёнларни ўрганувчи му-".ахассислар, инсониятни енгиб бўлмайдиган муаммолар кута-ётган ўша тақиқланган чегарани бугун ҳам кўрсатиб бера ола-миз. Натижада инсоният таназзулга учраши ва, ҳатто, Инсо-ният тарихи буткул тугаши мумкин... Инсоният ер юзидан йўқ бўлиб кетиши эҳтимоли олдида турибди».*

Н.Н. Моисеев

зарқарор ривожланиш ғояси фақат табиат билан боғлиқ эмас, бунда гжтимоий шароит, сиёсат ва иқтисодиёт ҳам катта аҳамиятга эга. 1ўнги ўн йилликда кўплаб мамлакатларда аҳоли даромади ўсгани хзлда, дунёда миллий ва минтақавий даражада тенгсизлик орта бор-12. Тенгсизлик билан бир вақтда қашшоқлик, саломатлик ва тинч-Л2к муаммолари ҳам кескинлашмоқда. Ривожланган мамлакатларда 1аромад даражаси ўсиши билан бирга жиноятчилик, гиёҳвандлик ва ?чкиликбозлик, руҳий касалликлар ҳамда «фаровонлик касалликла-ге» деб номланувчи семириш ва юрак хасталиклари ҳам кенг тарқа-хнб бормоқда.

5ашшоқ мамлакатларнинг муаммолари янада яққол намоён бўл-*:хда...

Рпожланаётган мамлакатлардаги:

Етндалик даромади 1 доллардан кам бўлганлар	1,3 млрд.
Т;за ичимлик сувга мунтазам эга бўлмаганлар	1,3 млрд.
Тгббий хизматдан фойдаланиш имкониятига эга тчзмаганлар	900 млн.
СЖТС билан касалланганлар ёки ОИВ юқтирганлар	29 млн.
SEEBN санитария шароитига эга бўлмаганлар	2,6 млрд.
Эъиектр энергияси билан таъминланмаганлар	2,0 млрд.

" 1388 йил маълумотларига кўра, ривожланаётган мамлакатлар аҳолиси тахминан •Чй киллиардни ташкил этди. OSDP 1996, UNDP 2000, UNDP 2001 маълумотлари.

Ижобий мисол

Голландия \ук\ч;пи куйидагиларни рг-жаланпирчок! и:

- 2010 йилгача итмосфграга карбонат ангидрид чикарипишими йилига я холи жон Со-шига 14 гопнадан -1 гоннагичи, 2030 йил га бориб ьса 1.7 тоннагача камайтириш;
- Чучук сун истсьмолини 38% га камайтн-
- Алюминий сарфипи 8(9% га камайтириш;
- Ёгоч сарфиии 60% га камайтириш;
- Кишлик хўжалиги орларидан фойлаланиш-ни яқол и жон бошига 0.45 гектарлаи 02.") гектаргача камайтириш.

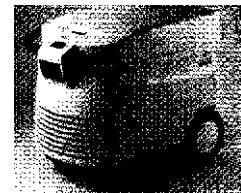
Лини махалда турмуш даражасииинг усиши \ам таъминлаиади.

Исландия дунёда •< подород асосида г и иктисодиггга чга > Пиринчи мамлакат бў.имокчи.

Исландия <подород асосидагн и кт и то диети-ки яратиш рожасни дунёда бириичи бўлиб хаЮпа татбиқ, этиш оркали казнб олипади-ган ёкилгининг барча турларидан фойдала-нишни тухтапшиг.ч тайёргарлик курмоқда. Бу мамлакат бугун транспорт тизимили'ва, хаттокн. улкан бал и к. овлаш флогинн ҳам водород асосида ишлашга ўтказишни уз ол-дига максад қилиб кўйган. Натижада атмос-фера™ чикэрилаётган карбонат ангидрид микдори 50 % га камаяди.

Мазкур лойиханинг етакчи тарафдори про-фессор Лрнасон куйидагиларни таъкидлайди: «Менинг ёшимдаги кишилар бу ишнинг бош-ланишини кўришали. Менинг фарзандларим ўзгаришларшиг гувоқи бўладилар. Натижа-да, набиралярнм фойдаланадиган энергия ти-зими шаклла(Гади. Бу яхши истикболдир».

Би-Би-Си маълумотлари асосида

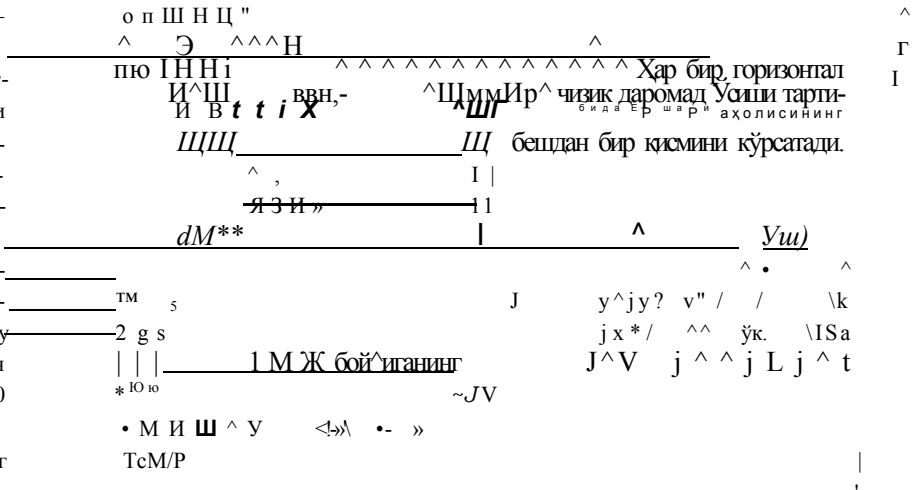

Ёқилги элементи экологик тоза техноло-гия намунаси.

Экологик беғубор технологиялар:

Куйидаги «Фаровонлик қадахи» расми дунёда фаровон турмуфнинг тақсимланишини яққол намойиш этади.

- (Stand By) режимидаги энергия сарфини 75—96% га қисқартириш имконини берди.
- Ҳозирги вақтда шамолдан фойдаланиб 1 кВт-соат электр энергия олиш харажатлари уни табиий газдан олиш харажатлари билан деярли тенг ва кўмирдан олишга нисбатан арзонроқ. Шу сабабли шамол энергиясидан фойдаланиш тез ривожланиб бормокда.
- Юкори самарадорлиги сабабли электр энергияни тежашга имкон берадиган галоген лампадан хозиргача 1,3 млрд. дона сотилган. Бу лампалар тежаган миқдордаги электр энергия хосил қилиш учун кўмирда ишлайдиган 100 ўртача электр станция зарур бўлар эди.
- Данияда чиқиндини кўмганлик учун солиқнинг икки бараварга орттириш уни иккиламчи ишлатиш ва қайта ишлашни 30% ошириш имконини берди.
- 2004 йилда Европа Иттифоқида машина, музлатгич, телевизор ва шунга ўхшаш маиший техника буюмлари ишлаб чиқарувчиларга ўз махсулотларини утилизация қилиш бўйича маълум чоралар кўриш мажбуриятини юкловчи янги қонун қучга кирди. Натижада ишлаб чиқарувчилар махсулот тайёрланиши босқичидаёқ бутловчи қисмлар ёки мағериаллардан иккиламчи фойдаланиш имконияти ҳақида ўйламоқдалар.
- Транспорт соҳасида янги экологик беғубор технологияларни қўллаш тез суръат билан ривожланиб бормокда. Масалан, водородли ёқилғи элементлари ҳамда сиклигэн хаво асосида ишловчи Негрэ двигателлари ҳозир оммавий харидорлар учун ишлаб чиқарюшоқда.
- Лондон ва Осло каби шаҳарларда йўлдан фойдаланганлик учун тулов жорини этилганлиги автомобиллар оқимининг 25—30% камайишига ва хавонинг флосланиши пасайишига олиб келди.
- Халқаро келишувлар туфайли саноатда хлорфторуглеводородларнинг ишлаб чиқарилиши тўхтатилди: Натижада «озон туйнуклари» секин-аста торайиб бораётганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд

Глобал капиталистах иқтисодиёт ғалабасини совға сифатида махсус тайёрланган шампан бокали билан нишонлаймиз.

Фаровонлик ва қашшоқлик ёнма-ён яшайди. Буни дунёдаги ЭИ бадавлат ва энг кўп чиқинди чиқарувчи АҚШ билан бошқа мавлакатларни таққослаш орқали яққол кўриш мумкин. Шунда «курсаткичлар Япония ва Европадаги қупгина мамлакатларга хохослигини антиш лозим.

Захиралар ва улар истеъмолнинг номутаносиблиги

АҚШда дунё аҳолисининг 5% истиқомат қилади	АҚШ аҳолиси дунё захираларининг 30% ини истеъмол қилади
Хитойда 1000 кишига 8 автомобил тўғри келади	АҚШда 1000 кишига 750 автомобил тўғри келади
Ривожланаётган мамлакатлар аҳолиси йилига жонбошига ўртача 15 кг қоғоз ишлатади	АҚШда аҳоли йилига жонбошига ўртача 333 кг қоғоз ишлатади
Сайёра аҳолисининг 20% саноати ривожланган мамлакатларда яшайди	Ахлат ва ифлослантйрувчи моддаларнинг 75% саноати ривожланган мамлакатларда чиқарилади
АҚШда косметикага хар йили 8 млрд доллар сарфланади	Ривожланаётган мамлакатлар аҳолисини тоза сув билан таъминлаш учун хар йили қўшимча 9 млрд доллар талаб этилади

Josh Sevin, GRIST журнали: 1, 2 - Earth Communications Office; 3 - 7 - World Resources Institute; 8 — Earth Communications Office; 9, 10 — Worldwater Institute маълумотлари

Юкорида келтирилган маълумотлар Америка Қўшма Штатлари-гагина тааллуқли, деб ўзимизни овутомаслигимиз зарур. Истеъ-мол даражаси бутун дунёда шунга ўхшашдир. Қуйидаги карика-тура инсонларнинг бу борадаги психологиясини яхши очиб бера-ди: хар бир инсон «мен эмас, бошқалар керагидан ортиқ истеъмол қилиб, гуноҳ орттиришмоқда», деб ўйлайди.

Меъердан ортиқ истеъмол қилиш муаммоси 2-бўб — «Ойг хола-ти»да батафсил кўриб чиқилади.

Бу асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Захиралар, яъни хом ашё ва энергия қайта тикланишига нисбатан тезроқ сарфланмоқ-да. Бу захираларнинг оаъзиларини умуман қайта тиклаб бўлмаи-ди. Захираларнинг асосий қисми энг бой мамлакатлар томонидан ишлатилади ва улар аҳолисининг жуда оз қисмигина бундан ман-фаат кўради, натижаси эса ачинарли тую олмоқда. Чикиндилар микдори шу даражага етдики, улар, ҳатто, бутун инсониятнинг ҳаёти боғлиқ бўлган биосферага ҳам таҳдид солмоқда. Иклим-нинг глобал ўзгаришига сабаб бўлувчи атмосферадаги карбонат ангидрид гази микдорининг тобора ортиб бориши энг кўп муҳо-кама қилинадиган мисоллардандир.

(Давоми)

Германияда экологик тамғалаш тизими 76 тур-кумдаги 4100 мажсулотга жоратм қилинган. ўзбекистонда «Мамлакатнинг миллий мажбу-риятларини ишлаб чиқиш Дастури»га асосан 2002 йилда этилланган бензиннинг бозордаги улуши 20% камайтирилди. 2000 йилдан бош-лаб этилланган бензин таркибидаги кўрғошин микдори 1 литрда 0,15 граммдан ортмаслиги назорат остига олинди 2Ш йилнинг 1 январидан этилланган бензин ишлаб чиқариш ва ундан фойдаланиш тақиқланади.

Яна қандай соф технологиялардан хабар-горси?

—
^ . ;
;

Агар...

- Хиноини 1,2 миллиард а.чолнпшингхар бири мнлиса биттадаи кумрок тоиук истеъмол қилса ва бу товуклар асосан дон билан бокилсл. уларни боқиш учун дон экспорт» буйича" дунёда иккпнхи уринда турувчи Канаданинг йиллик экспортига тенг микдордаги дон керак бўлади;
- хипЯКўликлар томонидан денгиз маЧС. йотларининг истеъмол қилиниши Япониядаг-11 жчп бошша ўртача иптсъмсл ларажасига стса, у холда 100 миллион тонна ленгил махсуютларн талаб этилади. Бу эса хозир тугиладиган жами лоппи махсулотлари микдоридан кунрокдир;
- Хигомда автомобиль сопи ва нефль сарфи даражаси аҳоли жон бошига АКШ лаги да)ажага етса, у холда хочир кааиб олинаётган нефлдан кўра кутрок микдорда нефль керак булалди. карбонат ангилрнд газики чикариш сса луиё бўйнча лярли икки баробар ортади.

The century ahead: Ever greater problems or ever wider opportunities? Prof. N. Myers in Environmental Awareness. Vol. 24, No 4, 2001, India маълумотларига кўра.

Дунё биосферанинг сиғим қобилияти ва қайта тикланиш имконияти лари чегарасига қанчалик яқинлашиб қолганлигини Хитой мисолида

ёркин кўриш мумкин. Хитой аҳолиси шунчалик кўпки, маҳсулот истеъмоли даражасининг аҳоли жон бошига ҳатто арзимаган микдорда ор тиши ҳам жиддий муаммоларга олиб келиши мумкин. Айни пайтда бУ мамлакат фуқаролари ҳам яхшироқ ҳаёт кечиришга ҳақли эканликларини тан олиш зарур.

Юқоридаги мулоҳазалар аниқлигига қарамай, бу маълумотлар кўпгина уқувчилар учун унчалик ишонарли куринмаслиги мумкин. Уларга вазиятни мустақил таҳлил қилишни таклиф этиш ва уни турли усуллар билан амалга ошириш мумкин. Мазкур усуллардан бири мураккаб бўлмаган формулани кўриб чиқишдир.

Б е Қ 8 р 0 р Л И К ф О р М у Л З С И М И ?

Бизнинг атроф-муҳитга босимимиз (Б) бир қатор омилларга боғлиқ, Биринчи омил — аҳоли сони (А). Одамлар қанча кўп бўлса, шунча кўп захира талаб этилади. Иккинчи омил — аҳолининг ўртача ис-

теъмол Даражаси (И). Истеъмол даражаси қанча юкори бўлса, уш таъминлаш учун шунча кўп захира талаб этилади. Учинчи омил — захирадан фойдаланиш технологияларидир (Т). Бу ерда биз босимня маҳсулот бирлигига нисбатан истеъмол қилинадиган захиралар ва ташланадиган чикиндилар сифатида ифодалашимиз мумкин. Улар микдори қанча кўп бўлса, босим ҳам шунчалик катта бўлади. Эколог П.Эрлих ва физик Ж. Холдрен бундай мулоҳазалар натижасида куйидаги содда формулани чиқаришди:

$$\text{Атроф-муҳитга босим} = \text{аҳоли сони} \times \text{х истеъмол даражаси} \times \text{технологиялар ёки } \mathbf{B = A \times I \times T}$$

Формулани изоҳлаймиз. Тушуниш осонроқ бўлиши учун, атроф-муҳитга таъсир 2050 йилда ҳам ўзгармай хозирги даражада қолади, де(хисоблаймиз (бу кўрсаткични пасайтириш мақсадга мувофиқ, албатта).

У холда тенгламадаги ўзгарувчиларнинг «ҳоли» нима бўлади?

Биринчи ўзгарувчини олайлик. Жаҳонда аҳоли сони ўсиб бормокда. Бу ўсиш аввалгидек жадал бўлмаса-да, ҳатто ўта консерватив башоратлар ҳам дунё аҳолиси сони ўсиб боришини кўрсатмокда (ҳозирги-га қиёслаганда, 2050 йилда бу кўрсаткич тахминан бир ярим баробарни ташкил қилади).

Истеъмол даражасига эътиборни қаратамиз. Инсонлар, экологик мулоҳазалардан келиб чиқиб, истеъмол даражасини онгли равишда камайтиришига умид боғлаш ақл бовар қилмайдиган нарса (ўзимиз режалаштириб қўйган харидлар рўйхатига назар ташлаш етарли: унда янги гилам ҳам, каттароқ совутгич ҳам, янги машина ҳам бор). Истеъмол даражаси ҳозиргидек, яъни ҳар 25—30 йилда икки баробар, йилига эса 2—3% ўсишини тахмин қилайлик (масалан, Россия ўз ялпи миллий маҳсулотини йилига камида 6% дан ўстиришни мақсад қилиб қўйгани эътиборга олинса, бу тахминни етарлича асосли, деб ҳисоблаш мумкин). Шундай қилиб, башоратлар 2050 йилда истеъмол даражаси 2003 йилга нисбатан 3 баробар юқори бўлишини кўрсатади.

Яна формулага назар ташлаймиз. Яшаб турган жойимиздаги ариқни тозалаш ёки унинг қирғоқларида ётган ахлатни йиғиштириш каби арзимас ҳаракатлар билан, уни ҳатто минглаб жойда амалга оширилганда ҳам, сайёрамизни кутқара оламизми? Бундай ҳаракатлар дастлабки икки ўзгарувчининг таъсиридан устун кела оладими? Демак, дастлабки хулоса шундайки, тенгламадаги дастлабки икки ўзгарувчи доимий равишда ортиб боради.

Атроф-муҳитга таъсир аввалги даражада қолишини хоҳласак, қўллашимиз мумкин бўлган ягона чора — «технологиялар», яъни инсоният ихтиёридаги захиралардан самарали фойдаланишдир. «Технология» деганда захира сарфи даражаси ва ҳосил бўладиган чиқинди микдори тушунилади (соддароқ қилиб айтганда, учинчи ўзгарувчи қанча кичик бўлса, шунча яхши).

Хўш, «кирим» ва «чиқим»ни тенглаштириш учун 2050 йилга бориб, «технологиялар» қандай бўлиши керак?

Буни аниқлаш учун пропорциядан фойдаланамиз. 2003 йилда атроф-муҳитга таъсир даражаси 1 га тенг дейлик.

Атроф-муҳитга таъсир = аҳоли сонининг ўсиши х истеъмол даражаси х технологиялар формуласига асосан, 2050 йилга бориб мувозанатни сақлаб қолиш учун...

$$1 = 1,5 \text{ (аҳоли ўсиши)} \times 3 \text{ (истеъмол)} \times 1/4,5$$

(Т)1-5

Нимаучун 1/4,5?

Агар тенгламани ўзгартирсак, куйидагилар хосил бўлади:

атроф муҳитга босим
технологиялар= истеъмолх аҳоли сони

$$T \sim \frac{P}{IXA} \quad T = \frac{1}{30 \times 1,5} = \frac{1}{4,5}$$

1/4,5 каердан келди? Кўпайиб бораётган аҳоли ва ортиб бораётган истеъмолнинг атроф-муҳитга таъсири~ан «устун келиш» учун технологиялар 450% самарали бўлмоғи керак. Демак, ҳозир сарфланаётган захираларнинг тўртдан бир ва, ҳатто, бешдан бир қисмини гиши ишлатиш учун барча маҳсулотларни ишлаб чиқариш тўрт ёки беш баравар самарали бўлиши керак. Бунга эришиш учун фойдаланилмаётган чироқни ўчириш ёки чиқиндини қайта ишлаш мақсадида уй йиғиш каби тадбирлардан кўра муҳимроқ ҳаракатлар талаб этилади. Яъни, захиралардан фойдаланиш соҳасида ўзига хос «тинч йўл» билан инкилобни амалга ошириш зарур. Кўпгина педагоглар зарур ўзгаришлар кўламини тасаввур эта олмайдилар, юқорида келтирилган тенглама эса муаммога янгича қарашни талаб этади.

Сиз ўқувчиларга юқоридаги тенгламадаги ўзгарувчиларни ўзгартирган ҳолда келажакнинг турли кўринишларини таклиф этиш имкониятини беринг. Агар улар атроф-муҳитга салбий таъсирни ҳозирги Қараганда **камайтириш** муҳим, деб топсалар, унда вазифа яна, қийинлашади.

«Бугунги кунда сиёсатчиларнинг жуда оз эътиборини нозорат қилиши еоясини ва ундан-да озроғи истеъмол даражаси, пасайтириши фикрини қўллаб-қувватлашга тайёрдирлар».
<<Технологияларнинг экологик самарадорлиги», барча кўринишларида, [атроф-муҳитга салбий таъсирни пасайтириш борасида] қисқа ва ўрта муддатли сиёсий ўйин сифатидагина тасвур қилинади. Буни педагоглар ҳам тушуниб этишлари зарур!

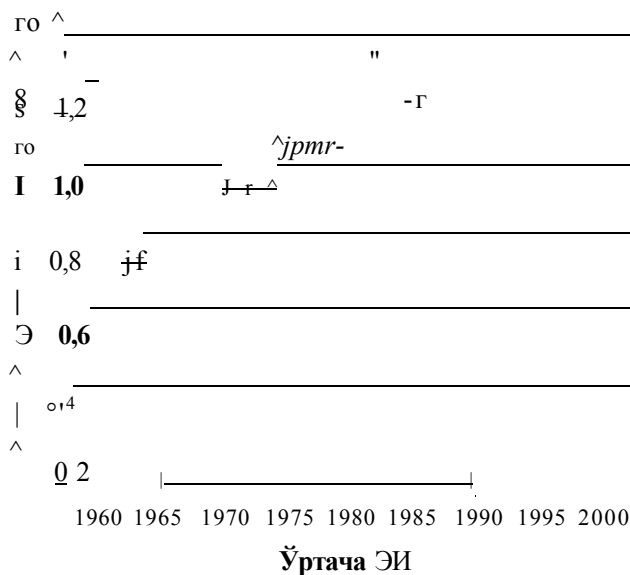
Кен Вебе

Формуладан фойдаланиш машқи баъзи ўқувчилар учун жуда мавқу бўлиб кўриниши мумкин. «Беқарорлик» моҳиятини яққолроқ кўриб олиш берувчи яна бир оммалашиб бораётган усул «экологик изҳисоблаш усулидир. Бунда истеъмол даражаси айнан шу истеъмол даражасига мўъво келувчи захираларни олиш ва чиқиндиларни кўк учун зарур бўлган ер майдони катталигига айлантириб ҳисобланган Муайян истеъмол даражасига эга шахс ёки мамлакатнинг «экологизация»ни Интернетда мавжуд усуллардан фойдаланиб ҳисоблаш мумкин.

Ү «Экологик из» машқи

Бугунги турмуш тарзимизнинг «беқарорлигини» ўқувчиларга қандай кўрсатиб бериш мумкин? Бу барқарор ривожланиш таълими дастурларини яратишдаги дастлабки саволлардан биридир. Юқоридаги саволга «Экологик из» жавоб бериши мумкин. Ёввойи табиат халқаро фонди (WWF) ўзининг йиллик «Тирик Сайёра» ҳисоботида шундай усулдан фойдаланади. Унда мазкур концепция куйидагича ифодаланган.

Экологик-из (ЭИ) — бу қайта тикланадиган захира-ларнинг кишилар томонидан мамлакат, минтақа ёки дунё миқёсида истеъмол қилиниши меъёри. ЭИ — истеъмол қилинадиган барча ўсимлик, гўшт, денгиз маҳсулотлари, ёғоч ва тола ишлаб чиқариш, энергия олиш ва инфраструктурани майдон билан таъминлаш учун зарур бўлган фойдаланишга яроқли умумий қуруқлик ҳамда денгиз майдонини ўз ичига олади. ЭИни шу популяцияга тегишли қуруқлик ва денгиз майдонларининг биологик маҳсулдорлиги билан қиёслаш мумкин.

Ер юзида **1,4** миллиард гектарга яқин фойдаланишга яроқли қуруқлик ва денгиз майдони мавжуд. **Хўжалик** мақсадларида фойдаланишга яроқсиз **муз билан** қопланган қуруқликни ва чўлларни ҳамда **очиқ океан** кенгликларини ҳисобга олмасак, унда Ер **юзининг** тахминан тўртдан бир қисми қолади. **Бу** майдонш Ер юзидаги аҳоли сонига (**6,3** млрд.га) бўлсак, **жой** бошига **1,9** гектардан тўғри келади. **1999** йилда Африка ва Осиёда ўртача истеъмол қилувчининг **ЭИ** бошига **1,4** гектарга яқин кўрсаткични **ташкил** этгани ҳолда, Фарбий Европада **5,0** га, **Шимоли** Америкада **9,6** га ни ташкил этган.

1999 йилда Сайёрамизда бир кишининг **ўртача ЭИ** **2,3** га ни ташкил этган, бу Ернинг мавжуд **имконияти** (киши бошига **1,9** га) дан **20%** ортиқдир. **Бошқача** қилиб айтганда, ҳозир инсониятнинг табиий **захиралар** истеъмоли даражаси биосферанинг **захиралар**нинг қайта тикланишини таъминлай **олигимкониятидан** юқорирокдир. **Ўрмон**, денгиз **ва ундодор** ерлар захираларини «еб» ва **атмосферага йўқўйиб** бўлмас микдорда карбонат ангидрид **газин** чиқариб, бу «камчилик»ни маълум вақтгача **яшири** бора оламиз. Лекин бу узок, муддатли барқарорланиш, яъни барқарор ривожланишнинг ягона **йўли** — биосфера сиғими доирасидаги ҳаётни таъминлаб беролмайди.

Шунга карамай, ҳозирда мавжуд «анъана»лар **инсониятни** барқарор ривожланишни таъминлаш **учун** энминимал талабга эришишдан чалғитмоқда. **Глобал** ЭИнинг биосфера имкониятлари даражаси кейинг **38** йил ичида **70%** дан **120%** гача ўсди. **Бундан** таққари, аҳоли сонининг ўсиши, иқтисодий **ривожланиш** ва технологик тараққиёт сценарийларига ассмланган келажак башоратлари инсониятнинг «**экологик** изи» ўсишда давом этаётганлигини кўрсатмоқда;

http://www.panda.org/news_iacts/publications/general/livingplanet/index.cfm материаллари асосида

Тахсий «экологик из» калькуляторини Интернетда куйидаги манзилдан топиш мумкин: <http://www.earthday.net/foorprint/index.asp>. Сичқончани унё харитасининг исталган кисмига йўналтириб, ўпгина йирик мамлакатларнинг ЭИни ўрганиш мумян. Мулоқот тили (жумладан, инглиз ва рус тилла) танлангач, сайтга ташриф буюрганлар учун кин бўлмаган тест таклиф этилади. Тест натижалари асосида махсус дастур шахсий ЭИни ҳисоблаб эради ва уни дунё бўйича ўртача ЭИ билан қиёсайди. Шу билан бирга, худди сиз каби ЭИга эга ўлиши учун, инсониятга нечта сайёра керак бўлини ҳам кўрсатади. Маълумотларнинг тушунарли ва яққол ифода этилиши кўпчиликни мулоҳаза юришга ундайди.

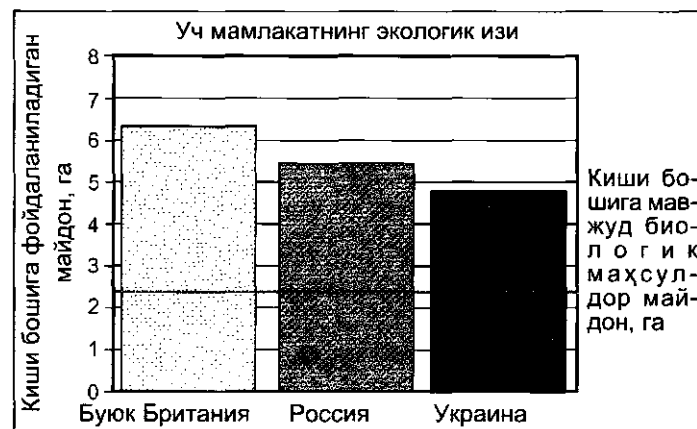
И калькулятори изни бир нечта кўрсаткичлар: **озик-вқат маҳсулотлари, ҳаракатланиш, уй-жой, эварлар ва хизматлар** асосида ҳисоблаб чиқади.

У кўрсаткичларнинг ҳар бири, аудиториянинг табиатга боғлиқ равишда, алоҳида муҳокама учун асос ўлиши мумкин. Муҳокамани самарали ташкил қилиш ун куйидаги саволлардан фойдаланса бўлади:

- Мен атроф-муҳитга таъсирим даражасини пасайтириш учун турмуш тарзимни қандай ўзгартиришим зарур?
- Ҳукумат нима қилиб бера олади?
- Бизнес қандай ёрдам бера олади?
- Ишлаб чиқаришни қай тарзда оқилона йўлга қўйиш ёки қандай янги технологиялар атроф-муҳитга таъсирни камайитириш имкониятини беради?
- Қандай ижобий ва салбий рағбатлантирувчи омиллар менинг атроф-муҳитга таъсиримни камайитириш имкониятини беради?
- Бошқа давлатлар билан қиёслаганда, мамлакатимизнинг биосферага бўлган таъсири қай даражада? Қиёслаш натижалари бизни хавотирга соладими?
- Бизнинг истеъмол даражамизни жуда юқори деб ҳисоблаш мумкинми? Ким билан қиёслаш керак — Европа Иттифоқи, АКШ, ... биланми?
- Ривожланиш истеъмол даражасининг ўсиши ёки турмуш даражасининг ортиши билан боғлиқми? Бу икки ўзгарувчи доим ҳам бир-бирига мос келадими?
- Экологик барқарор ривожланиш — бу ...

Машқни давом эттириш имконияти

Машқни давом эттириш учун иштирокчиларга «Тирик Сайёра 2002» ҳисоботи материалларидан фойдаланган ҳолда Буюк Британия, Россия, Украина ёки бошқа мамлакатларнинг ЭИни қиёслаб кўришни таклиф этиш мумкин.

Муҳокамада Россия, Буюк Британия, Украина, Қирғизистон ва Ўзбекистондаги вазиятнинг фарқлиниши сабабларини таҳлил қилиш, ушбу мамлакатларда амал қилиб турган экологик сиёсатнинг келажакка таъсири ҳақида фикр алмашиш мумкин. Такдим этилган маълумотлар иштирокчиларни хайратга солдими?

Россия билан Буюк Британиянинг ЭИни таққослаш кизиқарлидир, чунки улар деярли бир хил. Лекин бу мамлакатлардаги турмуш сифати бир хил эмас. Бундай вазиятнинг сабаби нимада? (Эҳтимол, бунинг сабабларидан бири Буюк Британияда захиралардан фойдаланиш самарадорлигининг юқорироқлигидадир.)

Мазкур ғоядан педагогларга мўлжалланган семинарда фойдаланилса, қуйидаги саволларни муҳокама қилиш ҳам мумкин:

- ЭИнинг таълим жараёнидаги фойдали жиҳати қандай?
- ЭИ ҳақидаги маълумотлардан ўқувчилар ўзларига нима олиши мумкин?
- Берилган маълумотлар жуда нохуш эмасми?
- ЭИни ҳисоблаш ғоясининг ижобий жиҳати нимада?

Тизимнинг ўзи дуруст эмас

Уши мақсадида ўши, — деб ёзади экология мавзусида ёзувчи Эдвард Абби, — саратон (рак) хужайраси мафкурасидир. Ўсиб борувчи рак хужайраси охир-оқибат ўзини озиқлантирувчи эгасининг танасини ўлдирганидек, доимий ўсиб борувчи дунё иқтисодиёти ҳам ўз эгасини йўқ қилади».

Лестер Браун, Worldwatch институти директори

Кўпгина педагоглар кишилар ҳаётининг ҳозирги тарзи беқарорлигини кўрсатиш учун турли ўйинлар ва машқлардан фойдаланадилар. Булардан бири «Жаҳон савдоси» ўйини (www.oseko.spb.ru га қаранг). У «беқарорлик» «ўйин қондасига» — иқтисодиёт тамойилларига — қанчалик усталик билан қўшилиб кетишини ва инсонларни ўзига қай тарзда жалб қилишини кўрсатиб беришга мослаштирилган. Бу ўйиннинг ютуқларидан бири шуки, у 10 ёшдан бошлаб, ундан катта ҳар қандай ёш гуруҳига тўғри келаверади.

Қўшимча маълумот

Дастурнинг инглиз тилидаги вариантыни Интернетдан қуйидаги манзил бўйича олиш мумкин:

http://csf.concord.org/esf/Software_download.cfm

~ Экологик из концепциясидан фойдаланиш имкониятлари-

и** <http://www.rprogress.org/programs/sustainability/links/>

Турли мамлакатлардаги вазиятнинг киёсий таҳли-
ли:

<http://www.ecouncil.ac.cr/rio/focus/report/english/footprint>

(7)1-6

Халқаро талқикотлар маркачи директор Анатолий Уткин глобаллашувнинг қуйидаги хусусиятларини тўғри қўйлади:

Технологиялардан фойдаланиш имконияти. Ахборот тегишли технологиялари тараккиятли Сани?ра, чап! хар Олр инсонни глобаллашув жарабнига жалб утмоқда. 2010 йилга бориб Интсрнотдан фойдаланувчилар сони 3 млрд. кишига етади. Дунёда манжуд ии-а-лар сони 1 млрд. ;а теиг мканлиги инобатга олипса, уидя купчилик шубхаси.з бу ахборот чахрларидан «юдалаиш имкониятига

Молиявий захиралардан фойдаланиш имконияти. 2015 йилда чег эл иновацияси чижми 30 баравар. чкатрт хажми 70 бараир урси. Пу жлраёнларда глобаллашган дунёда даплагга хос кудрат касб этгаи транемиллий комнаниялар етлкчи уринни эгаллаидилар. Дунёдаги энг мирик 1200 та корпорация Сайёрачиздаги иктисоллий фаолликпинг чорак кисмилан кумро! и-ни лаяират килали. Дуне оуиича 100 та иппик иктисолий тизимларнинг 51 таси — коп-г;порайиялар. 49 тасигина — ланлаглардмр. Масалан, Жен1-рал Моторс ёки Жгнсрал [Электрик Польша ва Саулия Арабистонидан боироқдир.

Ахборотдан фойдаланиш имконияти. 2015 йилга коллб Иптернетдан фойдаланувчилар соли 1 млрд. кишига етди. Агар хозир Иптернетдаи фойдаланувчиларнинг 50 % америкаликлар бўлса, яким ўн йилликда бу мунозапат ривожланаётган мамлакатлар фойдасига ўзгаради. «Камбағал дунё» Глрб билимларндам дрярли чекланмаган даражада фойдаланиш имкониятига эга бўлади.

Глобаллашув ва барқарор ривожланиш

Барқарор ривожланиш ҳам ижобий, ҳам сэлбий жикатларга эга. Аластер Гуллярл бошка нуктаи на.чарни таклиф этади: XIX асрнинг отакчи лктисодчиси Д. Кейнс ийпийи эди: v Гадоиркорлик дуно' бдилигими яратади ва яхшилаиди. Агар *тадбиркорл*т мустахам асосга курилган бўлса, *тежамкорлик* қандай таъсир ўтказишидан қатъи назар фаровонлик усади; агар *тад*Стрқчлик мудреса, *тежамкорлик* нима қилишидан қатъи назар, фаровонлик қўлайди».

Беқарор дунё — бу йўл устидаги қўлмак ёки вақтида ем берилмаган ҳатто, қўпчилик уилаганидек, маънавий тубанлик, яъни баъзи «тўймас» одамларнинг қониқмаслиги ёки «экологик маҳсулотлар» ишлатмайдиган, қоғоз чиқиндиларини қайта ишлашга топширмай, ган ёхуд қўқаламзор ҳудудларни топтайдиган инсонларнинг турм тарзи ҳам эмас

«Жаҳон савдоси» ўйини инсонлар ўз манфаатларига мос келадиган иктисодиёт қоидаларини қай тарзда қўллаб-қувватлашга қодир эволюцияларини кўрсатади. Реал дунёда эса жаҳон савдоси «риоя қилган қоидалар» барқарор ривожланишга катта таъсир кўрсатади. 2-то, баъзи мутахассисларнинг фикрига қўра, уни буткул инкор эт (бу муаммога қарама-қарши фикрлар келтириб ўтилган 1.6. «Глобаллашув»даги мисолларга қаранг).

Барқарор ривожланишнинг ушбу жиҳатига, яъни глобал иктисо, ва унинг ишлаш механизмларига педагоглар, одатда, жуда кам эъбор беришади ёки уни деярли ёритишмайди. Бунга ё сиёсат бўлган деб, ёки ўқувчилар тушуниши учун жуда қийин, деб қарайди (эҳтимол, айнан шу сабабларга қўра, у экология ўқув курсининг охиридан жой олади). Глобал иктисодиёт билан атроф-муаммоларнинг боғлиқлиги масаласини кўриб чиқишга қарши бўлган оммалилардан яна бири қуйидагичадир: «Биз ривожланаётган мамлакатлар муаммоларидан жуда йироқмиз. Ўзига хос муаммолар мавжуд, аммо улар ҳали иктисодий ривожланган мамлакатлар билан МОЛари даражасигача етмаган».

Шунга қарамай, дунё глобаллашув жараёни учун тобора очиқ бўлмоқда. Ўқувчилар бу зиддиятли атама ортида нима етганини амалиётда қандай маъно англатишини тушунишлари зарурлигини кидлаш тўғри бўларди.

Аниқ мисоллар ёрдамида иш кўришга интилувчи ўқувчилар «Сояда етиштирилган қахва афзалми ёки «қуёшда тобланган машқини таклиф этиш мумкин. Мазкур мисол ушбу бўбда келган фикрларни яна бир бор тасдиқлайди.

Муайян маҳсулот ёки ҳодисадан мураккаброк масалаларни ёма қилишда фойдаланиш ўқувчиларни мунозарага жалб эт! фойдали усулидир.

Ўқувчиларнинг қўйилган саволга жавоб топиши осон эмас, жавоб осон бўлганида эди, дунёда қашшоқлик ҳам, очарчилик ҳам бўлмасди. Шу билан бирга, бундай саволларни муҳокама қилиш, «ҳаёт сифати», «турмуш даражаси» ёки «адолатли савдо» тушунчаларини ойдинлаштириш ўқувчиларга барқарор ривожланиш муаммоларини яхшироқ тушуниш имкониятини беради.

Бу борада А. Эйнштейннинг доно бир гапи бор:

«Муаммонинг аниқ ифода қилиниши унинг математик йўл билан топиши мумкин бўлган ечимидан кура муҳимроқдир.

Янги саволлар қўйиши, янги имкониятларни топиши, эски муаммоларга янгича қараш қобилияти ижодий фикрлашни талаб этади ва фаннинг ҳақиқий муваффақиятини тавсифлайди»

Тўртинчи бобда барқарор ривожланиш таълимида ўргатиш усулини ўзгартиришнинг зарур элементи бўлган воқеликни танқидий англашнинг аҳамияти батафсил муҳокама қилинади.

«...барқарор ривожланиш нуқтаи назаридан, истеъмомчилик фалсафаси (консьюмеризм) муаммонинг асосий ҷисмидир. Капитализм нуқтаи назаридан эса, истеъмом (консьюмеризм) ҳаётини муҳимдир».

Саймон Но се

Бекарорлик, гўёки дунёнинг мураккаб тизимига «ўрнатилган»га ўхшайди. Шу билан бирга, Жаҳон Банки, Жаҳон савдо ташкилоти каби кўпгина халқаро ташкилотлар ҳамда бизнес ва бошқарув доираларининг купчилик вакиллари эркин савдо қоидаларига амал қилиш ва иқтисодий ўсишни рағбатлантириш барқарор ривожланишга эришишда ёрдам беришига ишонадилар. Бу «дорининг таъсири бор, унинг меъёрини аниқлаб, салбий таъсирини йўқотиш керак, холос», деган далиллар тоифасидандир. У ҳолда барқарор ривожланиш жуда содда ғояга айланиб қолади, яъни «ўша бизнеснинг ўзи, фақат «яшилроқ». Баъзилар «адолатлироқ» деб ҳам қўшимча қилиши мумкин. Кимдир эса, замонавий капитализм муаммоларини капитализмнинг ўзининг ердамида ҳал қилиб бўлмаиди, деб бутунлай ғояга қўшилмаслиги ҳам мумкин...

(Давоми)

Барқарор ривожланиш — бизнесни ижтимоий тараққиёт сари йўналтиришга мажбур қилганда бизга ёрдам берадиган восита. Очик иқтисодиёт туфайди юқори ва барқарор ўсишни қўллаб-қувватлаш камбағаллик ва У билан боғлиқ муаммоларга қарши қурашш учун зарур. Агар узоқ мудатли интиқболни ҳисобга олиб, олинадиган даромад ва нархни салмоқдаб кўрсак, атроф-муҳитни химоя қилган ҳолда фаровонликни таъминлаб, бутун дунёда инсонларга ўзларини камбағалликдан қутқариш имкониятини берамиз.

Бу гаплар қанчалик чиройли жарангламасин, амалиётда иш берармикан? Келинг, далилларни кўриб чиқайлик. Иқтисодиёти эркин бозор тамойилларига асосланган Осиё минтақасидаги айрим давлатларни олайлик. — Малайзия® аҳоли жон бошига даромад микдори 1970 йилдан 1995 йилгача 3 баробар кўпайди.

— Шарқий Осиёда қозир аҳолининг бор-Ҷи 15% қашшоқдида яшамовда. Вахोलанки 1960 йилда бу кўрсаткич 50% ни ташкил этган эди.

~ Ривожланаётган мамлакатларда охириги йил ичида инсон умри- давомийлиги деярли 10 йилга ортди.

— Болалар ўлими деярлик 2 баравар қаймайди.

— Ўқишни ва ёзишни билмайдиганлар сони 25% га қайта келди.

Юз миллионлаб кишиларнинг турмуш шароити яхшиланди. Аммо барқарор ривожланиш ўз тузатишларини киритмоқда. очик бозор бир томонлама бўлмайди, ривожланган мамлакатлар ҳам, ўз навбатида, бошқа давлатлар аҳолилари учун уз бозорларини очишлари зарур бўлади.

Бирок барқарор ривожланиш, биринчи навбатда глобаллашувга қаршилик ва адолат билан ендашишимизга ҳам боғлиқ бўлади

http://www.uk.emb.gov.au/CURRENT_AFFAIRS/HC_Goodlad/2002/speeches/HC_speech_13092002.htm.

материаллари асосида

(7)1.7

Ўзингизни текшириб кўринг: Бу қис-
қартмалар нимани англатади? Бу
ташкилотлар нима билан шуғулла-
нади?

ЖСТ, ХВФ, ХТТБ, ЖЭЖ?

Турли хил ғоялао нгоакгт *rup^zs*

f-i."-.. узлича дунё-

^рашларни хам ифо^тиБг Бгдосс ж ж . г г з с таълимида на-
ФТМ Сайёра холатинн. бглкг *** ^ и б чикиш зарур.
2"бобда айнан ш>" масглф

Биринчи боб учун Интернетдаги аеосий манбалар:

<http://www.worldwatch.org>

Worldwatch института, барқарор ркБОжлани; кўрсаткичлари хола-
ти ҳақида кенг маълумотлар базаси

<http://www.enn.com/>

Глобал атроф-муҳит ҳолати тўғрисида маълумотлар (америкача нуқ-
таи назар)

<http://www.rachel.org/bulletin/index.cfm?St=1>

Экологик Тадқиқотлар Фонди (Environmental Research Foundation)

<http://www.worldbank.org/depweb/english/aboutdep.htm>

Жаҳон Банки: Умуман инсоният тараққиётининг турли жиҳатлари,
шу жумладан алоҳида давлатлар тўғрисида ҳисоботлар (жумладан,
рус тилида), ўқитувчи ва иштирокчилар учун тарқатма материаллар
(инглиз тилида)

<http://www.mindfully.org/WTO/Powerty-Globalisation-Shiva14may00.htm>

Камбағаллик ва глобаллашув — тадқиқотчи Vandana Shiva мақоласи

<http://www.instadv.ucsb.edu/93106/2001/nov19/consumption/consumption.html>

Консьюмеризм — David A. Cleveland мақоласи

«Сояда етиштирилган қаҳва афзалми ёки «қуёшда тобланганими?»»

Тонгда бир пиёла қаҳва ичиш одат тусига кириб қолган. Балки у қиммат қаҳвадан, масалан: «Coffee JACOBS» ёки «Tchibo МПСьдан тайёрлангандир. Охирги беш йил давомида қаҳванинг чакана нархи деярли бир хиллигича қолмоқда. Лекин ишлов берилмаган қаҳва дони нархи сўнгги йилларда тушиб бораётганини кўпчилик билмайди. Натижада плантаторларнинг фойдаси ҳамда плантацияларда-

Мақсад:

1. Қаҳва бозори ҳақидаги маълумотлардан фойдаланиб, танкидий фикрлаш қобилятини ривожлантириш.

2. Қаҳва бозори мисолида эркин савдо ғоялари билан таништириш.

3. Ҳалаб, таклиф ва бирламчи маҳсулотларни олиш технологиялари орасидаги боғлиқликни ўрганиш.

4. Қаҳва етиштиришда турли усуллардан фойдаланишнинг экологик ва ижтимоий оқибатларини таққослаш.

Зарур материаллар*

1-Ҳарқатма варақ: Қаҳва бозори (маълумотлар).

2-Ҳарқатма варақ: Дарахтдан пиёлагача (маълумот-

3-Ҳарқатма варақ: «Соядами ёки қуёшда?».

4-Ҳарқатма варақ: Цитаталар.

Машғулоти ўтказиш услуби

1. Иштирокчиларни қаҳва бозори ҳақидаги умумий маълумотлар, қаҳва етиштириш усуллари ва қаҳвани ўрмон соясида етиштиришдек анъанавий усулдан фойдаланилмаётганлиги ҳақидаги маълумотлар билан таништириш;

ги ишчиларнинг маоши умуман кўтарилмаяпти. Бундан ташқари, қаҳвани анъанавий, ўрмон соясида етиштириш усулидан қуёш нурида етиштириш усулига ўтиш билан боғлиқ экологик муаммолар ҳам вужудга келмоқда. Ушбу машқ «қаҳва бизнеси»нинг кўринмас жиҳатлари ва турли томонларини бир неча фактлар ёрдамида кўриш имкониятини беради.

2. Иштирокчилардан кичик гуруҳларга бўлиниб, ишлаб чиқарувчиларнинг атроф-муҳитга таъсирини кайтайтириш ва айни вақтда турмуш даражасини ошириш учун нима қилиниши зарурлигини муҳокама қилишни сўранг. Муҳокама вақтида бир қатор қийин саволлар пайдо бўлади: Жаҳон савдо қоидалари қандай? Улар ким томонидан ўрнатилди? Нархлар қаҳва етиштириш билан боғлиқ, ижтимоий ва экологик чиқимларни ифода этадими? Жаҳон савдоси қатнашчилари орасидаги номутаносиблик қандай оқибатларга олиб келади? Юқорида айтиб ўтилган барча оқибатлар бугунги дунёнинг барқарорлигига жиддий таъсир кўрсатади.

Қаҳва кўпчилик томонидан доимий истеъмол қилиниши боис, синфда унинг нархи, турлари ва баъзи дўкон, қаҳвахоналарда қаҳва нима учун анча қиммат эканлиги ҳақида тасаввурга эга бўлган ўқувчилар топилса керак. Баъзан қаҳванинг қиймати кафе ёки рестораннын ижара ҳақи, ишчилар маоши, бу бизнесга киритилган инвестициялар каби харажатлар ҳамда мижозларнинг молиявий имконияти ва таклиф қилинадиган қаҳва турига боғлиқ бўлиши мумкин.

Умуманолганда) 1 кг қаҳва нархи ўртача 10 АҚШ долларини ташкил этади.

3) 1 кг қаҳва ишлаб чиқариш учун тахминан 3 кг ишлов берилмаган қаҳва дони керак бўлишини иш-

тирокчиларга маълум килинг. Юкоридаги маълумот асосида 1 кг ишлов берилмаган қаҳва нархи канча бўлишини ҳисоблаб кўришларини сўранг. Бирор иштирокчи ҳисоблаб бўлганидан сўнг, аслида ишлов берилган 1 кг қаҳванинг бозордаги ўртача нархи тахминан **42 АҚТП** центини ташкил этишини айтинг.

1-таркатма варақда такдим этилган маълумотлар асосида иштирокчилар орасида муҳокама ўтказинг:

- Олинаётган даромад жуда юкори эмасми?
- Бу даромад кимники?
- Нима сабабдан 1997 йилдан бошлаб қаҳванинг нархи тушиб кетди?
- Нима учун қаҳвани ўрмон соясида етиштириш усули тобора кам қўлланилаёпти?

Ўқувчилар учун топшириқ вариантлари

1. Агар плантацияларда ишловчилар маошини яхшилаш учун ишлов берилмаган қаҳва донининг нархи 2 баробар кўтарилса, дўконлардаги қаҳва нархи канча бўлади? Агар Сиз бу билан ишлаб чиқарувчини қўллаб-қувватлашингизни билсангиз, қаҳва учун катта пул тўлаган бўлармидингиз? Қаҳванинг нархи ошса, жаҳон қаҳва бозори қай ҳолатга тушади?

2. Ўрмон соясида ва тозаланган майдонда етиштирилган қаҳва хусусиятларини такқослаб кўринг. Ўрмон соясида етиштириш усули қўлланилмаётганининг сабабларини тушунтириб беринг. Қаҳва етиштиришнинг унинг нархида ҳисобга олинмаган кандайдир жиҳатлари бор-йўқлиги ҳақида ўйлаб кўринг.

Семинар ташкилотчиси учун шарҳлар

Ишлаб чиқарувчилар даромадини ошириш мақсадида қаҳванинг харид нархи бирмунча вақт кўтарилса, ҳақиқатан ҳам ишлаб чиқарувчиларнинг фойдаси ортади ва 1 кг қаҳванинг дўкондаги нархи озроқ кўтарилса, кўпгина харидорлар қарши бўлишмайди. Бу ўсиш бор-йўғи икки фоизни ташкил этади. Лекин ишлаб чиқарувчилар кўп бўлган ва талаб, одатда,

ўзгармай қоладиган шароитда нархнинг ўсиши қаҳва ишлаб чиқариш ортишига, унинг қупайиб кетишига, бинобарин, нархи тушиб кетишига олиб келади. Керагидан ортиқ ишлаб чиқариш рақобатни кучайтиради ва қаҳва етиштиришнинг жадал усулига — «қуёш остида етиштиришга» ўтилишига сабаб бўлади. Бу усул биологик хилма-хилликни хавф остида қолдиради, янгидан янги майдонлар ўзлаштирилишига олиб келади, тупроқ унумдорлигини пасайтиради, яъни узок муддатли истиқболда барқарор эмас. Шунинг учун ҳам қайси йўл билан бу ўта катта бозорни барқарор ва адолатлироқ қилиш мумкин, деган савол ҳозир катта аҳамиятга эга бўлмоқда.

Яна бир муҳим масала — бу қаҳва бизнесининг сердаромадлигидир. Маълумки, чакана нархнинг катта қисмини ишлаб чиқарувчилар даромади эмас, балки транспорт харажатлари, омбор ва кафелар ижараси, фирма ишчиларининг маоши, реклама учун кетган харажат каби омиллар ташкил этади. Бу занжир шунчалик узунки, ҳатто ишлов берилмаган қаҳва донининг харид нархи билан унинг чакана нархи орасидаги фарқни аниқ тасаввур қилиш жуда қийин.

Ниҳоят, сўнгги муаммо. Энг оптимист мутахассисларнинг башоратларига кўра, агар юкоридаги муаммолардан хабардор бўлган харидор муковасида «fair trade» (адолатли савдо) ва «shade grown» (ўрмон соясида етиштирилган) белгилари бўлган қаҳвани сотиб оладиган бўлса, у умумий қаҳва бозорининг бор-йўғи 1_2% ни ташкил этади. Шундай қилиб, ушбу машқ ўқувчиларда ишлаб чиқариш, савдо ҳамда атроф-муҳитнинг мураккаб ва ўзаро боғлиқ муаммоларида тасаввурни шакллантиришга ёрдам беради.

1- тарқатма варақ. Қаҳва бозори

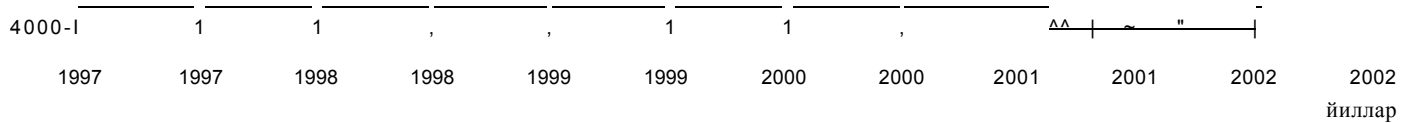
Қоғаз айтилган

- в қаҳва афзалми ёки «қуёшда тобланганими»?!

Қаҳва донининг нархи, тонна ҳисобида

б. *и* v

Халқаро қаҳва ташкилоти ҳисоботидан кўчирма

Қаҳва донининг ўртача ойлик нархи

(Халқаро қаҳва ташкилоти маълумотлари асосида).

Бундай вазият қаҳвага бўлган талаб билан ишлаб чиқариш даражаси орасидаги мавжуд номуносиблик натижасидир. 2001 йилнинг октябр ойидан 2002 йилнинг сентябрь ойига қадар умумий қаҳва ишлаб чиқариш тахминан 113 млн. қопни (битта қоп 60 кг) ташкил этган бир пайтда, истеъмол даражаси 106 млн. қоп бўлган. Бундан ташқари, дунёдаги қаҳва захираси 40 млн. қопга етди. Сўнгги йилларда жаҳонда қаҳва ишлаб чиқариш йилига тахминан 3,6%, истеъмол эса йилига 1,5% ортиб борган. Вьетнамда ишлаб чиқаришнинг кескин ортиши, шу йили рекорд ҳосил олинган Бразилияда янги плантацияларнинг ўзлаштирилиши ортикча маҳсулот пайдо бўлишига олиб келган сабаблардандир. Ҳисобларга кўра, дунёда 125 млн. дан ортик кишининг даромади қаҳва ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ экан. Қаҳва кўп йиллардан буён етиштирилиши туфайли, унинг бугунги нархида тез суръатларда ўзгариш бўлиши деярли эришиб бўлмас вазифадир. Ҳозир мавжуд вазиятнинг оқибатлари турлича, аммо аксарият ҳолларда қаҳванинг харид нархи уни етиштириш учун кетган харажатларни қопламайди.

Сояда етиштирилган
 қаҳва афзалми ёки
 «Қўёшда тобланганими?»*

О
 ^ З Р Қ Э Т М Э В Э П Я ^

« Л я п а у т п . М

«Дарахтдан то пиёлагача»

АҚШдаги қаҳва ишлаб чиқарувчи ташкилот ўз харажатларини келтириб ўтади

Columbian Supremo яшил донлари	бир фунт (450 г) учун \$1,30
Олиб кириш, саклаш, ташиш	\$0,11
Ишлов бериш вақтида 18% вазн йўқотилиши, эквивалент	\$0,12
Ишлов бериш учун сарфланган энергия	\$0,31
5 фунтли (0,14 м ³) копларга солиш	\$0,25
Истеъмолчига етказиб бериш	\$0,30
Жами	\$2,39
Ишлов берувчининг ва таркатувчининг кўшимча харажатлари (ижара, асбоб-ускуна, банк хизмати, таъмирлаш, суғурта ва соликлар)	\$2,15
Фойда	\$0,24[5%]
Жами (қаҳва сотувчига етиб боргунига кадар)	\$4,78
Сотувчи томонидан кўшилгани (ижара, маош ва бошқа харажатлар + «окилона» фойда)	\$3,22—5,20
Қаммаси бўлиб (сотиб олиш вақтида)	\$8—10

Агарда қаҳва машхур қаҳвахпня,,о

ннинг қиймати \$20 б^ганТоГи б

^ л и капуччинога ^ ^ ^

ичимлик чиқариш мумкинлигини ҳисобга
 га айланади.

тушс*, ушнг ^ > кг

л и аспрессо еки

кг ГХВадан 140 "Иёла

и хисобга олса* - 1 кг қаҳва дони \$ 170

Х Р б і ^ Т 1 , UnCOmmM Gr0Mds,

2001. р. 330 матери-

3-тарқатма варақ. «Соядами ёки қуёшда?»

«Сояда етиштирилган» :

- Я қаҳва афзалми ёки
- ! қуёшда тобланганими? !

Қаҳва иккита асосий усулда — плантацияда (қуёшда) ва ўрмон соясида етиштирилади. Бу икки усулни таққослаб кўрсак.

Қуёш нурида ва сояда қаҳва етиштириш усулларини таққослаш

Кўрсаткичлар	Сояда*	Қуёшда**
1 га ердаги қаҳва дарахтларининг сони	1000—2000	3000—7000
Йилига 1 га дан олинадиган ҳосил, кг	550	1600
Қаҳва дарахтининг ўртача ёши, йил	24—30	12—15
Қаҳва дарахтлари билан ёнма-ён ўсадиган бошқа ўсимликлар	^^ ^	q ₃
Таъми	Унча аччиқ эмас	Аччиқрок
Ишлаб чиқарувчилар	Асосан кичик плантатор хўжаликлар (компаниялар)	Йирик плантаторлар
Плантацияни ўзининг яшаш макони қилиб оладиган қуш турларининг сони	^^	2q__50
Плантацияларда яшай оладиган қушлар микдори, оддий ўрмон орнитофаунасига қиёсан, %	66%	10%
Плантацияни макон қилиб оладиган кичик сут эмизувчи турларнинг сони	24	п _е я g» деярли иуқ
Плантацияни яшаш учун макон қилиб оладиган бошқа ҳайвон турларининг сони (чумоли, қўнғиз, амфибия...)	анчагина кўп	анчагина кам
Ёввойи ўтларнинг ўсиши	камрок	кўпроқ
Кимёвий ўғитларга эҳтиёж	камрок	кўпроқ
Пестицидларга эҳтиёж	камрок	кўпроқ
Суғоришга эҳтиёж	камрок	кўпроқ
Тупроқ эрозияси	камрок	кўпроқ
Тупроқнинг нордонлашуви	камрок	кўпроқ
Плантациялардан чиқувчи захарли оқова сув	камрок	кўпроқ

* Ҳосилдорлик қуёшда етиштирилгандагига Караганда 25—40% кам.

** Ҳосилдорлик сояда етиштирилгандан юқорирак.

4-тарқатма варақ. Цитаталар

«Ўн йил аввал жаҳон қаҳва бозори 30 млрд АҚШ доллари миқдориди баҳоланар эди, ундан 12 млрд ишлаб чиқарувчиларга тегишли эди. Ҳозир бу бозор 50 млрд ни ташкил этади, лекин унинг бор-йўеи 8 млрд ишлаб чиқарувчиларга тегишлидир».
«**The Guardian**» газетаси

«Охири ўн йилликда асосий қаҳва сотувчиларининг даромади икки баробар ўсди. Худди шу даврда қаҳва етиштирувчиларнинг даромади 2/3 га камайди».

Нестор Озорио, Халқаро қаҳва ташкилоти ижрочи директори

Интернет манбалари

[http:// www.independent.co.uk/story.jsp?story=334368](http://www.independent.co.uk/story.jsp?story=334368)

[http:// www.globalexchange.org/economy/ coffee](http://www.globalexchange.org/economy/coffee)

Қаҳва савдоси механизми: фермерлар фикри

[http:// www.ico.org](http://www.ico.org)

Қаҳва бозори ҳақида маълумот (Халқаро Қаҳва ташкилоти сайти)

[http:// www.seattleaudubon.org/SHADEGROWN/aboutsc/
aboutsc.asp](http://www.seattleaudubon.org/SHADEGROWN/aboutsc/aboutsc.asp)

«Сояда» қаҳва етиштириш усули ҳақида маълумот

Иккинчи боб

ОНГ ҲОЛАТИ

Назария бизнинг қузатишларимизни белгилайди.

Альберт Эйнштейн

1543 йилда Коперникнинг қўлланмаси нашрдан чик,ди. Ушбу қўлланмада у биринчи бўлиб Қуёш Ер атрофида эмас, балки Ер Қуёш атрофида айланади, деган фикрни илгари сурди ва шу билан янги дунёқарашга асос солди. Бугунги кунда Ер билан иқтисодиёт орасидаги боелиқлик ҳақидаги тасаввурларда ҳам шундай кескин ўзгариш бўлиши зарур. Иқтисодчилар Ер ўзи ундаги захиралар билан бирга иқтисодиётнинг таркибий қисмини ташиқил этади, деб ҳисоблайдилар.

Аслида иқтисодиёт атроф-муҳит ва Ер экотизимининг бир қисмидир. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш иқтисодиётни экологик таъмоийиллардан келиб чиқан ҳолда қайта қуришни талаб этади. Бу иқтисодиётни глобал экотизим билан уйе-унлаштириш орқали амалга оширилиши лозим...

Лестер Браун

Дунёқараш улкан аҳамиятга эга эканлигига эътиборни қаратган Эйнштейн, шубҳасиз, ҳақ эди. Дунё деб аталувчи механизмнинг қандай «ишлаши» ҳақидаги тасаввур онгимизнинг тубида жойлашган, у дунёқарашимизни белгилайди ва, ҳатто, бизнинг дунёни қандай қабул қилишимизга ҳам таъсир кўрсатади. Айнан шунинг учун ҳам инсонларнинг дунёқараш масаласи муҳокамасига алоҳида эътибор қаратилиши зарур.

Дунёқарашларнинг замонавий тизими, асосан, Коперникдан бошлаб, Ғарб мутафаккирлари томонидан шакллантирилган. Бизнинг дунё, у қандай кўринишга эгалиги, қандай мавжуд бўлиши, уни қандай асраш кераклиги, қандай яшаш кераклиги ва кўпгина бошқа масалалар Уйғониш давригача Ислом файласуф олимлари Форобий, Беруний, Хоразмий, Абу Али ибн Сино ва бошқа ватандошларимиз томонидан батафсил таърифлаб берилган эди. Улар ўз асарларида Ернинг тузилиши, унинг иқлими, денгизлари, дарёлари, китъалар ва бошқалар ҳақида маълумотлар бериб ўтишган. Масалан, Беруний Ернинг думалоқ шаклда эканини ва унинг қарама-қарши томонида қумли соат кўринишидаги янги китъа борлигини башорат қил-

ган. Шу башоратдан сўнг 500 йил утганлан i f k f - ш fh-r.stz томонидан Америка қитъаси кашф этилди.

Уйғониш давридан бошлаб фан оламнинг 7узн.:> gзr_Eir»H>: оча бошлади. Кичик қисмларга ажратиш, энг **ккчик э.1еке=тх2рЕ2** -з-таш «Маърифатли» шахснинг дунёни англаш усули бўлг? sc-пж.. Бунлан ташқари, Ньютон ва Декартдан сўнг олам аниқ қонунлар **сccczjk** «зсрг^иган» соат каби тасаввур қилина бошланди. Шундай к?-.!* *~>Г-?л- машинаси» бизнинг иродамиздан келиб чиқиб ишлатса була^т2= гхлдирак каби бир-бири билан боғлиқдир. Дунё инсон эхтнёж-тзргнг игн^рувчи ёввойи, хиссиз, мавҳум манба бўлиб қолди. Бирок і са : «гъёрни ёдда тутиш лозим. Ер бизнинг «эхтиёжлар»имизни қокднра ху*кнн. лекин бунинг ҳам чегараси бор. Сўнг экологик офат юз оергии мумкин. Ахир, бундан 3000 йил аввал Хеопс пирамидасида «Одам-тгр табиат қучларидан фойдаланишни ва ҳақиқий дунёни **билмагақлигт» сасгб.тн** халок бўладилар» деб бежиз ёзилмаган эди.

Шундай бўлса-да, Худо Рух соҳасига тегишли деб эътироф қилинади. У Буюк Яратувчи. Бутун дунё унинг томондан яратилга:-. Коинот ва Ерда ҳаёт кечираётган энг кичик организмлар ИНСОН учун хизмат қилади. Инсон буни идрок этади. Шунинг учун у доимо қзланади. Лекин у ҳеч қачон чегарани ёддан чиқармаслиги лозим. Хар бир нарсанинг боши ва охири бўлади. Ер юзида жаннатни ҳам яратиш *қуккин.* деб ўйлайдилар: фақат бунинг учун тўғри механизмларни танлаш керак... Бу чексиз таракқиёт ғоясидир. Инсоннинг янги ва муқаммал технологиялар ҳисобига юксалиши уни гангитиб қўйди. Технологиялар нафақат асосий эхтиёжларимиз ва ҳаётини истақларимизни қондириши, балки Коинотда сайр қилишдек гўзал орзуларимизни ҳам рўёбга чиқариши керак эди...

Саноат асри дунёқарашини умумий тарзда шундай тасаввур қилишимиз мумкин. Афсуски, табиатдан узилган ҳолда яшаш ва айни вақтда табиатни тўлиқ бошқаришга эришиш (байрамга об-ҳавони буюртма қилиш даражасида), диққатни фақат шахе муваффақияти, моддий таъминот, фан асосидаги таракқиётга қаратиш каби қарашлар ҳали ҳам бизнинг шууримизни банд қилиб ётибди. Шунинг учун саноат даври иқтисодиёти ҳам бозор кўрсатмалари асосида захираларни маҳсулотга айлантирувчи машинага ўхшашдир. Шундай ижтимоий-иқтисодий тизимни биз айнан ХХІ аср бошларида мерос қилиб олдик. Албатта, бу механизмнинг тузилиши мураккаблашди, у тезроқ ишлай бошлади, лекин унинг ишлаш тамойили тахминан 200 йил олдингидек қолмоқда. Бундан ташқари, иқтисодиёт ҳақидаги дунёқарашимизга сезиларли таъсир кўрсатувчи турли хил афсоналар пайдо бўлди. Биз чин кўнгилдан ишонадиган бу афсоналар, иқтисодиёт ўзига хос «табиий» қонунлар асосида ишлайди, дега'н хом хаёлни яратди. Улар биз қаршилиқ қила

бўлмайдиган даражада онгимизга сингиб кетди. Бир пайтлар Британия премьер-министри: «Бозорга қаршилиқ кўрсатиб бўлмайди», — деган эди.

у афсоналардан баъзиларини келтириб ўтамиз.

Нарх-наво — бозорни асосий тартибга солувчи восита.

Саноат бизнинг эҳтиёжимизга қараб маҳсулот ишлаб чиқаради (яъни талабга жавоб беради). Бу жараёнда бир қанча микдорда чиқинди ҳам чиқади. Бошқача қилиб айтганда, иқтисодиёт бизнинг талабларимизни кондириш учун самарали ишламоқда, атроф-муҳитнинг ифлосланиши эса чиндан ҳам ёвузлик, бироқ унчалик муҳим муаммо эмас. Агар ривожланишни истасак, атроф-муҳитнинг ифлосланишига рози бўлишимиз керак. Ғарб иқтисодиёти моделларини дунёнинг бошқа мамлакатларида жорий этиш, аҳоли сонининг кескин ўсиши ва коррупция каби муаммоларни келтириб чиқаришига қарамай, фаровонлик ва бойлик олиб келади.

утунги воқеликка мое келувчи иқтисодиёт «чиқиндилар иқтисодиёти» улиши мумкин. Биз ишлаб чиқарадиган нарсаларнинг катта қисми, гкикатан ҳам ахлат, саноат чиқиндилари ва қисқа «умрини» ахлатхона-грда тугатувчи маҳсулотлардир. Иқтисодиётимизни куйидаги формула ?кали ифодалаш мумкин:

Илиш — ишлаб чиқариш — фойдаланиш — ташлаб юбориш».

Т Я К , " ^ И И И Р ^ "

Чизиқли иқтисодиёт

^ Г Фойдали _____ Фойдали

— Р Н И

Ишлаб чиқариш ш ш я ш ш ш ^ р * ' Истеъмолчи И Н Я Н И Н Я Н И К ^ В * "

Р

**Иккиламчи қайта
ишлаш**

шоу формула барқарор ривожланиш таълими ва экологик таълим соҳа-ий я т куигина ташаббуслар нима сабабдан муваффақият қозонолмаган-ет к н з тушунишга ёрдам беради, чунки бу ташаббуслар инсоният матери-т sa чиқиндиларни қай кўламда фойдасиз тасарруф этаётгани ҳақида м тасаввур бера олмайди. Бинобарин, улар барқарорликка эришиш учун и г * бўлган ўзгаришлар ҳақида ҳаққоний тушунчани шакллантиришда ш хумак. l аша олмайди. Бунинг сабаби эса, иқтисодиёт воқеликни ифода **сиг.** деган хом хаёл воқеликни нотўғри идрок этишга олиб келишидир.

(Т)2.1

Анъанавий таълим тизими саноат иқтисодиёти схемасини эслатади. Бу тасодиф эмас: хозир мавжуд таълим тизими саноат иқтисодиёти шароитида шаклланган. «Раҳбарнинг кўрсатмасига кўра ўз вазифасини аниқ бажарадиган буйсунувчан, тартибли ижрочилар керак» бўлган шароитда таълим таъминловчилик моҳиятига эга бўлиб қолди.

М.А. Голдан

Мактабларда ҳам таълим жараёни чизикли ташкил этилган. Жараёни интерфаол асос-

да мукаммаллаштириш имконияти жуда кам. Таълим даврида шаҳе учун муҳим булмаган катта ҳажмдаги маълумот қайта ишланади. Турли маълумотларга кўра, таълим жараёни самарадорлиги 10% — 50% ни ташкил қилади. Бу аса, қолган маълумотлар ўзига хос «таълим ахлати» вазифасини бажаради, деганидир. Имтиҳонлар бундаи ахлат учун «ахлатхона»дир. Уқувчи имтиҳонга имконияти даражасида ўзлаштирган билими билан келади ва ... у ўрганган маълумотнинг катта қисми имтиҳондан сўнг умуман талаб этилмайдиған бўлиб чиқади. Машхур изкувар Шерлок Холмс ва доктор

Ватсон суҳбатидан:

Ватсон — Нахот Сиз Ер эмас балки Қуёш Ер атрофида айланади, деб ўйлайсиз. Ахир Ер Қуёш атрофида айланишини оддий мактаб ўқувчиси дам тушунади-ку.

Шерлок Холмс: Азиз дўстим Ватсон, менинг ишим учун бу фикрнинг ўзи ҳам етарли. Менинг фикримча, одам боши турли хил нокерак нарсалар, билимлар билан тўлдириш учун мўлжалланган чордоқ эмас, кенин ўзпмиз чалкашиб кетамиз. нима каерда жойлашган деб.

{..Л.Конин Дойлнинг «Ш.Холмс: мактубла-
pit* китопидан)

КvniuM'ia малумп11н куидаги пашрлардан топиш мумкин: -

Голдин М.Л. Образовательная система •Школа-нарк*: теория и практика. — Ккaтeринбург: Полиграфист. 2002.

Зперев Л.О. 10 и 90: новая статистика ин-
толлектл // Знание — сила.— 1997. УИТ>.

с 90—97

Ковалева Г.С. Исследования TIMSS в Рос-
сии // Школьные технологии. — 1998. №4.

с. 199—200.

Бу фикр маълум бир маҳсулотни ишлаб чиқариш тамойилини ҳам, глобал иқтисодиёт тамойилларини ҳам тушунишда уринлидир: асли-

инсонлар иқтисодий қонунларни ўйлаб топиб." уларнинг холис

эканини бўрттириб кўрсатишга уринадилар.

Фикр-мулоҳазаларимизни йўналтиришга ёрдам берувчи икки кўчир-
мани келтириб ўтамиз.

*«Инсоният томонидан фойдаланиладиган материалларнинг тах-
минан 50 % ини ўйтадан ишлатиб бўлмайди».*

~ Rolf Jucker_ 0 u r C o m m o n ^ literacy, 93-бет.

<, ^из сотиб оладиган ва ишлатадиган материалларнинг деярли
93% и ҳеч қачон бозор маҳсулотларига айланмайди. Бундан таш-
қари, 80% маҳсулот ишлатилганидан сўнг ташлаб юборилади,
қолганлари эса мўлжалланганидан камроқ, хизмат кўрсатади».

Эм Ловинс ва бошқалар > <<Тўрт 0 м И Л» .

Замонавий иқтисодиётни янада чуқурроқ ўрганилганда, унда матери-
ал ва захираларнинг тизимга қайтиши деярли содир бўлмаслигини,
яъни қайтма алоқани йўқлиги ҳали ҳам мавжуд эканини айтиш
мумкин. Бу элементларнинг йўқлиги иқтисодиётнинг сунъий мурак-
каблигига қарамай, тартиби содда эканини кўрсатади. Қайтма алоқа-
нинг аҳамиятини педагоглар яхши тушунадилар, негаки, аинан интер-
фаоллик самарали таълимнинг ҳам асосии элементи ҳисобланади.

*«Қайтма алоқа мавжуд булмаган тизимлар мукамал эмас. деч
булмаса рудиментар қайтма алоқага эга бўлган тизимлар тез
суръатда «ацлли» бўлиши мумкин. Агар сотиб олаётган маши-
нангизнинг тутун чиқарувчи цувури йўловчиларга қараб эмас,*

*туғридан-туғри салонга тутун чиқарганида, қанчалик эколо-
гик бегубор машина сотиб олган бўлар эдингиз?»*

Эмори Ловинс

Буни англаш ва, айниқса, қабул қилиш анча қийин. Ахир бу билан
дунёни ҳозирги кўринишида қабул қилишни шакллантирувчи кўрсат-
маларимизга қарши чиқилади-да. Адолат юзасидан «чиқиндилар иқти-

содиетида» ҳам қайтма алоқа мавжудлигини айтиб ўтиш керак. Сав-
ДО, талаб ва таклиф орасидаги мувозанат — қайтма алоқа асосига
қурилган тизимдир. У доим сотувчилар ва харидорлар учун маълум-
от еткази. Савдо борган сари қийинроқ тизимга айланмоқда, ле-

кин Р нарса ўзгармас бўлиб қолмоқда: бозорнинг асосии ташкил
этувчиси — нарх, қийматдир. У шунчалик муҳим бўлиб қолдики,
қиймат ва баҳони чалкаштира бошладик. «Кўпроқ» деган тушунча
эса жамият онгида «яхшироқ» деган тушунчага тенглашиб бормоқда.

Биосфера ва геосфера бизларга такдим этувчи «экологик хизматлар» (ҳавони тозалаш, атмосферанинг газ таркибини назорат қилиш, сув айланишини амалга ошириш ва ҳ.к.)ни баҳолаб бўлмаганлиги сабабли, уларнинг кадр-қиммати ҳам йўқ. Улар захира манбаи ва чиқинди ташланадиган жойдан бўлак нарсани англатмайди ҳам. «Табиий капитализм» қўлланмасида экотизимнинг 17 та асосий «хизмат»ини пул қийматида аниқлашга қаратилган бир қатор ишлар таҳлил қилинган. Жаҳон ялпи маҳсулоти 1998 йилда 39 трлн. АҚШ доллари деб баҳоланган, экотизим «хизмати» эса 36 трлн. долларни ташкил этган. Бу ракамлар мунозарали эканлигига қарамай, улар замонавий иқтисодиёт экотизимларга нисбатан иқтисодий қонунларга зид иш кўраётганини тушуниш имконини беради: иқтисодиёт асосий капитални «еб битирмокда» ва фойда келтирувчи тузилмаларни йўқ қилмокда.

Шундай қилиб, биз шахе ва жамият онгидаги дунё қандай ишлаши ҳақидаги афсоналарни муҳокама қилмокдамиз. Барқарорниш таълими аниқ муаммолардан кўра айнан ўша афсоналарга урғу бериши керак. Чунки бу муаммолар муайян дунёқараш ва афсоналар мавжудлиги натижасида пайдо бўлган. 2.2 фрагментдаги маълумот юқоридаги фикрни янада аниқроқ очиб беради.

Замонамизнинг энг машҳур ғояси, эҳтимол, консьюмеризм¹ (истеъмолчилик)дир. Унинг кириб келиши жамият ҳаётида ўзига хос инқилоб бўлди. «*Мен сотиб оламан — демак, мен ҳаётман*», — бу Декартнинг: «*Мен ўйлайман — демак, мен ҳаётман*», — иборасининг XX аердаги ўзгартирилган кўринишидир.

1989 йилда «Берлин девори» қулагач, карикатурачи ўзгарган ижтимоий ва иқтисодий вазиятни шундай тасвирлади: Лениннинг қўли аввалгидек кўрсатмокда, лекин инқилоб баррикадалари ва коммунизмга томон эмас, балки Ғарбга йўналтирилган ва унинг қўлида «Go shopping» номли супермаркетнинг «Tesco» номли арзон халтаси бор.

Ғоя сифатида консьюмеризм барқарор ривожланиш ва унга оид таълимга жиддий қаршилиқ кўрсатади.

Дарҳақиқат, агар кўп истеъмол қилиш шахени бахтли қилса, демак, бахт сабабчиси бўлган истеъмолни чегаралаш қийин. Ким бунга рози бўлади? Ким бахтсиз ҳаётни хоҳлайди? Лекин, барибир, ҳозир мавжуд экологик таълим ва барқарор ривожланиш таълими замоннинг

¹ *Консьюмеризм* — истеъмолчилик; истеъмол қилишга (маҳсулотларни сотиб олишга) ҳаддан ортиқ иштиёқ.

^ J i Ц ^ ^ н н ^ '
 а j ^ ^ E S ^ ^ ^ ^ ! " >
 Ш ^ ^ Я ^ Ш \ ' ^ \ | g , \
 « Я Ц ^ ^ ^ А \

я ^ ш
 ^ В
 с ш ^ ^ Ш Я алк ш ш Я Ш ^ ^

• Я Щ ^ Ц О Н Щ Г ^
 ривожла- "ШЛШШШШШШШШЩШШ
 ^ ^ ^ ^ ^ ^ Н Н j l Н В
 ^ ^ ^ 3 Р у щ ^ т У ^ Ш щ

s қара, азизим! }/^Азизим, сенч
 г Бир нарса сотиб J t билан фахр- {

\ 1К

КэБ ^ Т г С ^
 i ^ ^ v К v f ? N ^ ^ un S
 ^ v J | T g ^ W /

\ ij ^ 4 *
 - Л Т > J L m III'

Бизнингжамиятда ҳукмронлик қилувчи афсоналар ҳақиқатни акс эттирадилми?

Профессор Рольф Жакер «беқарор» фикрлаш ҳақида шундай ёзади:

«...бизнесга хизмат қилувчи оммавий ахборот воситалари (ОАВ), реклама ва «Паблик рилэйшнз»; расмий сиёсат ҳамда бутун дунёдаш университетлар ва бошқа ўқув даргоҳлари ҳали ҳам куйидаш афсоаларни, деярли шубҳа остига олмасдан, инсонларга етказишади... бу афсоналар дуненинг ҳозирги беқарорлигини кучайтираётган «харакатлантирувчилар»дир:

- ЯММ.(ялпи миллий маҳсулот) кўрсаткичи кўпдан бери инсон фаровонлиги даражасини ифода этмаслиги олимлар томонидан исботланганлигини ҳамда Ер каби чегараланган, моддий ўсиб бормайдиган тизимда ягона барқарор вариант - нолга тенг ўсиш эканлигини билишимизга қарамай, ОАВ даги исталган лавҳани кузатсак, унда ҳали ҳам ЯММнинг ўсиши ижобий янгилик сифатида етказилади.
- Саноат ваъвдюшқда «электрон» инкилоб натижасида юзага келган чизикли фан-техника тараққиёти, унинг аксарият қисми материаллар (хомашё) ва энергияни ҳаддаи ортик истеъмол қилиши сабабли беқарор ҳисобланишига қарамай, ютук сифатида ёритилади. Умуман олганда, ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг барқарор «цикл» ҳамда атроф-муҳитга таъсир синовини каноатлантирувчи замонавий технологиялар ва жараёнлар жуда кам.
- «Ривожланиш» модели, яъни маҳаллий халқларнинг «ёввойи», «маданиятсиз» ва «колок» ҳолатидан америкача ҳаёт тарзига ўтиши учун зарур бўлган чизикли тараққиёт тўғрисидаги фикр нотўғри эканлиги аллақачон исботланган. Биринчидан, агар ҳамма америкача ҳаёт тарзини танлайдиган бўлса, унда инсонларни захиралар билан таъминлаш учун бизларга, камида, яна Ердек тўртта сайёра керак бўлади. Иккинчидан, бу ғоя мазмунан тоталитардар.

этакчи йўналишлари ва кўплаб тадқиқотларнинг натижаларини эътиборга олмай, асосан одобга чақирришга ҳаракат қилади. «Сайёрага муҳаббат» юзасидан ёки «ҳақиқий фуқаро» каби ҳаёт ҳечирриш учун кишилар истеъмол даражасини камайтиришади. деб ҳисобланади. Бир катор тадқиқотлар шуни кўрсатадики, фақатгина 5% аҳоли одоб меъёрларини бузмасликнинг ёки табиат муҳофазасининг аҳамиятини тушуниб етиб, «юзини шундай тутиши мумкин. Экологик маънавият ёки унинг бошқа соҳаларида фаолият юритувчи кишилар учун юқорида келтирилган рақам камдек кўриниши мумкин. Бу тушунарли албатта, чунки юқоридаги рақамларни ҳисоблар эканмиз, ўзимизни эҳтимол ўша 50% ичига қирувчи ён атрофимиздаги кишиларни назарда тутамиз. Улар танишларимизнинг 60% ини ташкил этиши мумкин, лекин шунга қарамай, бу — жамият микёсида 5%. Жиддий натижаларга эришиш учун эса барқарор ривожланиш таълими фаолияти доирасида «яшиллар» ва «экологияга қизиқувчилар»нигина камраб олиш билан иш битмайди.

Нима бўлса ҳам, истеъмол қилишми?

УШ^Г_ жин урсин;
 — х,а, майли! Ахир бизда ҳаво кондиционерлари ... арзон авиачипталар ... катта машиналар ... кафеда нонушта- ^ ^ ^ ^ Н Н
 ^ Н га кўшиб берилган текин пластик Ўйинчоклар бор эди.
 ^ ^ ^ М а н и м ч а , буларнинг барчаси шунга
 ВВННffl|feu!<•• г—у^ _____ ^ - ^ ^ . -'ЯЯ^ИИЯНД
 Щ^ЯШ^/' i . ^ ЧЩЩЯЩ
 Щ^'^'" ^
 pffiГ
 (iP , ШЛШ^Шй
 j Н^ffl ЩццС^^Ш
 I В^Бя И@* Вй^^И
 V'НИЦ к гД ф •"••^Ии г^НИИ
 Нгjjl /ф J? Еоее^^Н У^Д^^ИЬ
 _____ ;ИиИ_ I P ® ® ^ ^ ! ! _____ j В ^ ^ ^ н Ш
 ^ Ш Я ^ Ь •> E ^ j T f l J ^ j , 'жЯ^л^м*, *v
 г V f ? , f ~ »r "'^^Дг- • ./ # . * . ^
 . - - - - - , - шК*,^'-Ў...*^SSLS"^^
 "" тая.

Барқарор ривожланиш таълимига қизиқувчи педагог учун консьюмеризм афсоналарини муҳокама қилиш, эҳтимол, биосфера ҳолатини Урганишдан кура муҳимровдир. Мактабларда истеъмолчилик баъзан фақат иқтисодиёт асослари ёки иқтисодий география дарсларида қораланади, одатда, бу мавзу умуман четлаб ўтилади.

Консьюмеризмга камдан-кам ҳолларда жиддий муаммо деб қаралади. Унинг сабаблари, оқибатлари ва уни енгиб ўтиш йўллари камдан-кам вазиятларда муҳокама қилинади. Кўпгина муаллифларнинг фикрлари яна ҳам қатъийроқдир: асл муаммолар ёки уларнинг асл кўламларини барқарор ривожланиш концепциясининг илмий жиҳатдан муқобиллиги ҳақидаги гап-сўзлар ортига яшириб ва вақти-вақти билан «табиат муҳофазаси» учун ҳаракат қилиб, айна пайтда, ҳаётимизда моддий нарсаларни кўзлаб, ўзимизни ўзимиз алдаймиз, деб ҳисоблашади. Тўлов масаласи кўндаланг бўлмагунча экологик дўстона ва ижтимоий масъулиятли бўлиб қоладиганга ўхшаймиз.

Замонавий фикрлаш тарзининг экологик беқарорлиги унинг тузатиш мумкин бўлган камчиликларидан, биригина эмас, балки асосий хусусияти ҳамдир. Фараз, ҳозирги фикрлаш тарзида ижтимоий адолат ва экологик бир бутунлик каби масалаларга ўрин йўқлигидан ҳамда барқарорлик гоёси замонавий жамият барта-раф эта олмайдиган беқарорликни яилиришига қаратилган ҳаракат, деб қабул қилинишидан иборатдир».

Ингольфур Блюдорн

Онгимизда томир отган беқарорлик сабабларини ўрганишни шу ерда тўхтатсак бўлади. Биз замонавий дунёқараш доирасида шунчалик чекланиб қолганмики, ҳатто айнан шу далилни ҳам инкор этишга тайёрмиз. Шунинг учун ҳам барқарор ривожланиш таълимида дунёқарашни танқидий англаш йўлларини топиш, кўпгина анъанавий тасаввурларни қайта англаш, шундан сўнггина кейинги бобда ёритилган «экологик дўстона» масалаларни кўриб чиқиш керак бўлади.

КОНСЬЮМЕРИЗМ ҚАЕРДАН ПАЙДО ОУЛГАН

Дунёдаги энг йирик трансмиллий корпорациялардан бири бўлган Жeneral Motors директорлар кенгаши раиси Чарльз Кеттерингни: «Иқтисодий гуллаб-яшинашнинг калити — жамиятда цаноатланмаслик ҳиссини яратишдир», — дейишга нима мажбур қилди?

Бу боғлиқликни шакллантиришда Эдвард Бернейз катта ҳисса қўшган. Экологик таълим ва маънавият бўйича мутахассислар орасида унинг номи деярли маълум эмас. Аммо истеъмол билан боғлиқ ҳозирги вазиятни шакллантиришда унинг ўрни бекиёсдир.

(Давоми)

Чунки у гарбча ҳаёт тарзи — ягона тўғри ҳаёт тарзи. бошқа ҳамма ҳаёт кечириш усулларини эса йўқ қишш керак, деган фикрни илгари суради. Шунга қарамас-Д^а эскириб қолган бу тараккиёт гоёси жаҳон савдоси кун тартибининг асоеи-

Rolf Jucker, Our Common Illiteracy, 93-бет

-Оv

Sjr

«Тадкикотлар кўрсатишича, кўпгина машга-катлар аҳолиси даромади юқори даражада ўсишига қарамай, «одобли» истеъмолчилар *^а хам бозорларнинг жуда кам қисмини ташкил этмоқда Турли хил харидлар Н4! У уй учун «одоб-ахлоққа» адосланиб танланган товар м Озиқ-овқат маҳсулотлари 5А/0 бўлса, бошқа категориядаги маҳсулотлар бўйича бу кўрсаткич жуда хам камдир»,

<<Cooperative society>> маълумотларига кўра ([http:// www.greenconsumerguide.com / features / ethical_purchasingindex](http://www.greenconsumerguide.com/features/ethical_purchasingindex) 2001.pdf)

4

«... «яшил» маҳсулотларни истеъмол қилишга ашаддий ишқибоз бўлганларни ҳисобга о. MaifiH.на. нархи қимматроқ бўлса, бозор-МИИН-аксарижи «яшчл» маҳсулотларни тан-^амаиди.

... бир неча тадкикотлар курсатишича, то-вариинг ижтимоий ва экологик тавсифи ксп-ъмолчларнинг фақат 5—10% учун танлашда муҳим мезон ҳисобланади». "

Prof. Paul Stoneman, The green challenge — the market for eco-friendly product

1992 йилда Россия аҳолисининг 17% гена атроф-мухит муҳофазаси йўлида маҳсулотларни қимматроққа сотиб олишга тайёр эди. Моддий дунёқарашга эга кишилар орасида бу кўрсаткич 5% ни ташкил этди.

Қуйидаги раем консьюмеризмни гиёҳванд моддага боғланиб колганлик билан ўзига хос тарзда таккослайди.

Л 00Г1 \
Г ^? (М ен барибир ^
Affijjn / бахтли бўла J

Оннга ҳужум учун тутун парда

1920-йилларда Эдвард Бернейз аёлларнинг одамлар орасида чекишини жамият маъқулламаслиги чорасини топиш учун Америка Тамаки Жамғармаси томонидан ёлланган эди. Стереотиплартахлилисигарет — эркакхукмронлигининг ўзига хос аломати ва аёллар хасадининг сабабчиси, деган хулосага олиб келди. Бернейз сигаретлар ўзига хос «озоджик чироклари», бинобарин, аёлларнинг озодлик томон йўлини сигарет олови ёрдамида ёритиш мумкин, дея эълон килди. У бунда кўпгина чиройли кийинган, ёқимли ёш актрисаларни ишга солди; Улар аёлларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқлилик учун курашига кўшилиши ва аиникса, ён-атрофда телекамералар еайдо бўлганда, ошқора чекишарди. Иш уз самарасини берди. Албатта, никотин аелларни алоҳяда эркинликка олиб чиқмади, у фақатгина аёллар ўзларини эркинроқмиз, деб хаёл қилишлари учун сабаб бўлди.

«Биз ўз хоҳиш-истакларимиз цулига айландик, оқибатда, янада масъулиятлироқ, бўлишимиз мумкинлигини унутдик».

* Адам Куртис, *The Century of Self* дастури продюсери

^ у ^ j j S W r / a ^ :
^ л ^ ^ С л ч
^ Л ^ ^ ^ ^ и й Н /
' ^ VXYUSHLV
" ЛкЛ^В^КХ
(((& М Д ' ^ ^ Ъ Б Я ^ Я ^
у W ^ m B ^ ^ ^ // у ^ Л / Ащ ^ И ^ ^ с Э Д ж
—
^ v у j •! " г - л ^ л к ^ ^ ^ л Ш Ш ^ В ^ ^
t r ^ J J ^ ^ s i s Н г ^ ^ ^ V v ^

г

Бернейз «Паблик рилэйшнз» (PR), яъни омма билан алокалар асосчиларидан бири хисобланади. Зигмунд Фрейднинг жияни бўлган Бернейз амакисининг назарияларини амалиетда яхши куллаи олди. Фрейд инсон ўз онгини тўлик б(> ш) кара олмаслиги туфайли оддий қора кучларга ва ёввойи хоҳишларга бўйсунди, деб ишонарди. Бернейз корпоратив PR бўйича мутахассис бўлгани учун Фрейд таълимотини амалиетда қўллаб кўриш имкониятини аниқлади. Буни журналист Эндрю Биллен чиройли таърифлади: «Ҳа, онгеизлик инсонни урушга олиб келиши мумкин, лекин айнан шу ҳолат инсонни супермаркетга ҳам етаклаши мумкин. Инсон ўз хатти-ҳаракати сабабларини билмаслиги, бу сабабларни ўз соҳасининг мутахассислари ҳам билмайди, деган гап эмас. Айнан у одамларни бошқариши ва бошка инсонга нисбатан нафрат ҳиссини уйғотиши ёки умуман кераксиз нарсага эгалик қилиш хоҳишини шакллантирувчи таъсир утказиши мумкин.

Бернейз Америка корпорациялари учун ҳақиқатан ҳам керак эди. Улар, XX аср ўрталарига келиб инсонлар барча зарур нарсага эга бўладилар ва товарларга талаб кескин пасаяди, деб хавотир ола бошладилар. Ишлаб чиқариш кўламлари кенгайиб борар, товарлар арзонлашар ва истеъмолчилар муҳим товарларни борган сари камроқ харид қилардилар. Катта ёшдагиларнинг нарсаларга: «Бу яхши буюм, у 30 йил хизмат қилади...», «Бу шкафни ташлаш керак эмас, у ҳали жуда бақувват...» ва ҳ.к. тарзидаги муносабатларига эътибор бериб, корпорацияларнинг хавотирликлари бежиз эмаслигини тушуниш мумкин

Бу хавфга товарларни сотишга бўлган янгича ёндашув жавоб бўлди. Реклама инсон психологиясининг иррационал, руҳий жиҳатларига каратила бошланди. Аслида, товарнинг, узи эмас, балки ҳаёт, услуби, тарзи, унинг ортидаги шахснинг жамиятдаги ўрни муҳим бўлиб қолди. Бернейз **товарларни эмоционал эҳтиёжларнинг ўрнини босувчи, деб тасаввур этилса, унда деярли чексиз бозор яратиш мумкин**, деб тахмин қилди. Аслини олганда, буюмлар эмоционал эҳтиёжларни ҳам, маънавий эҳтиёжларни ҳам қондира олмайди.

Шунинг учун ҳам товар харид қилишдаги анъанавий мафкура, яъни микдор кўрсаткичи эмас, сифат кўрсаткичи ҳукмрон туюлади. Шу тарика «Яхши» «Катта»га ўзгартирилади. Қизиғи шундаки, бу қараш атайин яратилган. Бу тушунчалар диалектика қонуни асосида ўзаро боғлиқ бўлса ҳам, мазмуни жиҳатидан бир-биридан жуда фарқланади. Уларнинг ўрнини алмаштириб ишлатиш мумкин эмас, зеро микдор кўрсаткичлари ва сифат кўрсаткичлари бошқа-бошқа нарса. Ёзувчи Далиэль Бурстин таъкидлаганидек: «Сиз товар образини хоҳиш ва туйғу билан боғласангиз, бу образ кучли эмоционал таъсир касб этади. Консьюмеризм ва дин шунга асосланади; Геббельс айнан шундай усуллардан фойдаланиб, ўз Фюрери режаларини амалга оширишда ёрдам берган эди. Агар сиз рационал фикрлашга эмас, тасаввурга таъсир қилсангиз, ҳокимиятни қўлга олган бўласиз. Наполеон буни биларди ва шунинг учун: «Тасаввур дунёни бошқаради», — деган эди.

Балки, экологик таълим муаммоларидан бири айнан шундадир: у иррационал йўл билан, яъни инсон ҳиссиётлари ва кўрсатмаларида мурожаат қилиш орқали шаклланган ишонч ва кўрсатмаларни манتيкий йўл билан енгиб ўтишга ҳаракат қилади.

С1/2.7

Бахт чекланган (бу яхши, чунки сайёра захиралари ҳам чекланган)

Европаликларнинг ҳаётдан қониқишлари борабора статистик маълумотлар евро-стандарт бўйича ҳаёт кечиришга ҳаракат қиладиганлар учун қониқарсиз натижаларни кўрсатади. Сўнгги 50 йилда Фарб мамлакатларида фаровонлик роят юқори даражада ошишига қарамай, у ерда инсонлар бахтлироқ бўла олмадилар. Бу маълумотлар истеъмолга бўлган муносабатнинг, шахсий ҳаёт билан иш ўртасидаги мувозанатнинг, соғлиқни сақлаш соҳасидаги устувор масалаларнинг ва, биринчи навбатда, инсон манфаатларига асосланган жамият қурилиши билан боғлиқ барча масалаларнинг қўриб чиқишига олиб келиши керак.

Агар тм<тмр*ан *аёт*ан * а тм.к. "да" кдшлари суралса, узок ийиллар мобайнида

ги жавоблари уларда қониқиш ва бахт хисси ортмаганини кўрсатади. Бу тенденция Европанинг етакчи мамлакатлари ҳамда АҚШ ва Японияда кўзга ташланади. Ҳатто «олмиш-етмиш йиллар»да дам бахтли инсонлар сонининг ўсиши қузатилмаган. Аксинча, расмий маълумотларга қараганда, Японияда ташри ҳамма мамлакатларда тушқунлик (депрессия) ичкиликбозлик ва жиноятлик даражасининг ўсиши қайд этилган. Бахт субъектив тушунда «жШлигига қарамай, замонамиз нейрпсихологларининг тадқиқотлари инсонларнинг шахсий бахт хисси ҳақидаги қарашлари объектив ҳақиқатга тўғри келишини тасдиқлайди. Объектив ҳақиқат ҳақидаги «илим йилдан йилга ортиб бормоқда.

Статистика қашшоқ мамлакатлар учун бошқа маълумотни — фаровонлик даражаси кўтарилиши билан бахтли инсонлар сони ҳам ортаганини кўрсатади. Агар инсонлар қашшоқлик чегарасида турган бўлса, даромад ҳаёт) е мамот масаласига айланади. Лекин, биз таъкидлаб ўтганимиздек, кейинчалик даромад ўсиб бориши бахтлилик даражаси ўсишига олиб келмайди. Иккинчи

(Давоми)

Жаҳон урушидан кейинги йилларда ривожланган мамлакатлар аҳолиси яна ҳам бойиб борди. Улар куп саёхат қилишади, кўпроқ умр кечиришади ва соғломроқ бўла боришади. Лекин улар бахтлироқ бўлишмаяпти.

Нега даромадашг ўсиши бахтли инсонлар сонининг ўсиши билан унчалик ҳам боғлиқ эмас? Бунинг тўртта асосий сабаби бор.

Улардан биринчисини биз муҳокама қилиб бўлдик: бу инсонларнинг номоддий эhti-ёжларини моддий усуллар билан қондиришга қаратилган ҳаракати: севғига, ҳурматга, ўзининг ҳаётдаги ўрнини топишга бўлган эhti-ёж.

Иккинчи сабаб: атрофимиздаги барча аҳборот манбалари (биринчи навбатда ОАВ ва реклама) қониқмаслик ҳиссини сунъий равишда яратади.

Учинчиси, ҳар бир инсонда рақобатга мойиллик майжуд: «қўшниларимиздан ёмонроқ бўлмаслиги керак». Виз даромадимиз чени ва ҳаёт даражамизни бошқаларники билан таққослаймиз. Қимдир яхшироқ ҳаёт кечирса, биз ўз ҳаётимизни ёмонроқ деб ҳисоблаймиз.

Туртинчи омил қонинкни тўғриси бўлши мумкин. Биз ҳозирги мунаффакият билан утминдаги мунаффакиятни солиштираме. Агар бу иил турмуш даражаси кўтарилгани ов;иса, кой'тими ийлла ҳам ш\пдаи' в'итии булишини кутамиз. Шунинг "учун бугун эришгани ҳар бир ютугимиз - келажак учун янги вачифа

Куришиб турибцики, кун вазиитларда яхши ҳаёт ксчиритга бучгани ҳаракитлар маглубият билан тугайди.

Консьюмеризмга танқидий муносабатда бўлиш, унинг асл сабаблари ва мақсадларини англаш учун эhtiёж ҳамда мавжуд иқтисодиёт — «чиқиндилар иқтисодиёти»га бўлган муносабатни тубдан ўзгартириш талаб этилади. Бу вазиятда ўқитувчиларнинг тайёр ечим ва қарорларнинг тақдими этишга мойиллиги хавф туғдиради. Экологик беқарорлик борасида кўлланманинг дастлабки бобларида келтирилган мулоҳазаларнинг қабул қилувчи кўпгина ўқитувчилар топилади. Келтирилган далиллар романтика давридан, шафқатсиз саноат инқилобинини инкор этган шоир, рассом ва ёзувчилар ғояларидан келиб чиқади. Лекин мактаб тизимида шаклланган бу ўқитувчиларнинг замонавий ечимлари саноат даврининг маънавият ва ижтимоий тартиб ҳақидаги тасаввурларига таянади. Улар учун барқарор ривожланиш (ёки яна ҳам содда ўқитувчилар учун, «экология»), одатда, шахсий даражада қолиб кетадиган виждон ва ахлоқ масаласидир. Бу шанбаллик бўладими, маҳаллий ҳудудни тозалаш, дарахт экиш ёки экологик мезонларга таяниб маҳсулот танлаш бўладими, барибир, инсонлар: «Қанийди, ҳамма ҳам кўчани тоза тутса, ... дарахт экса, ... пластик пакетларни камроқ сотиб олса, ... бир-бирини ҳурмат қилса...» — қабилида ҳаракат қилишлари керак.

Ҳа, қанийди... Булар ҳаммаси тўғри ва долзарб бўлишига қарамай, бу чақириқлар кўпчилик учун дастуриламал бўла олмайди. Улар инсонларни ҳаракат қилишга чорламайди, чунки, Пол Хокен таъкидлаганидек, бу чақириқлар «доимий ўсимлик парҳезига», яъни фақат ўсимликлардан олинадиган маҳсулотлар билан озикланишга ўтишга маслаҳатдек жаранглайди.

Экологик шиорлар инсонлар учун ўзини-ўзи чегаралашга, ўзини қурбон қилишга ва, энг ёмони, натурал хўжалик даврига чақириқдек туюлади.

Иккала қутб афсоналарига танқидий муносабатда бўлиш нисбатан амалийроқ барқарор ривожланиш таълимини яратиш мақсадида майдонни «ТМзалаш» учун керакка ўхшайди. Акс ҳолда биз куч-ғайратимиз ва захираларимизни ўқитувчилар учун романтик туюладиган, олимларнинг иззат-нафсини қондирадиган ва сиёсатдонларнинг талабларига мое келадиган самарасиз моделни ҳаётга татбиқ этишга сарфлаган бўламиз. Лекин бу маълум муддатдан кейин жиддий афсусланишга олиб келади.

Экологик таълимнинг «Қанийди, ҳамма ҳам ...» сифатида намоён оўлган асосий «ғояси» чекланганлигини кўрсатиш учун қўлланмада «Махбус дилеммаси» машқига асосланган муҳокама материаллари таклиф этилади. Бу машқ аксарият ўқитувчилар ҳам, ўқувчилар ҳам барқарор ривожланиш каби умумбашарий ишга нима сабабдан ўз хиссаларини қўшишмаётганини тушунишга ёрдам беради.

Истеъмолчилик (консьюмеризм)ни муҳокама қилиш учун материал сифатида 2.7 — «Бахт чекланган» ахборот фрагментига қаранг. «Кўпроқ» ҳақиқатдан ҳам «бахтлироқ» дегани эмас.

ОЗ^ОГ^.
• < — р у з а с и
J у у ^ j

Орзу қилма, бошқар!

Биз нимани орзу қиламиз?

«Усыб келаятган авлодга баз истеъмол тарзидан фарқли, лекин ундан қизиқарли ҳаёт тарзини таклиф этишимиз керак». (В.Калинин, АсЭКО минтақалараро жамоат ташкилот ижрочи директори. Кўчирмалар қуйидаги манбадан олинди: Аргунов М.В., Ермаков Д.С., Плюснина Т.А. и др. Междисциплинарный модуль «Экология городских рек» / Под ред. В.Б.Калинина. — Обнинск: АсЭКО СоЭС, 2000)

Барқарор келажак таълими ўша биз таъкидлаган онгнинг тасаввур, хиссиёт, замонавий ҳаёт тарзига интилиш сингари иррационал томонларига кўмаклашиши керак бўлади-ки, буни кейинги бобларда ёритишга ҳаракат қиламиз. Уқувчиларга муқобил, анча муносиб ҳаёт тарзи ва дунёга ижобий қарашни таклиф этиш зарур бўлади. Бу таклифларимиз нарсаларнинг асл ҳолатига жавоб берадиган ҳамда инсонларнинг қизиқишлари ва хоҳишларига мана келадиган имкониятларни тақдим этиши керак.

(Давоми)

Агар мен баъзиларга нисбатан олдинлаб кетсам, улар орқада қолади, бу эса «уларнинг ҳаётини захарлайди». Шунингдек, агар сиз бугун ўз ҳаёт шароитини яхшиласангиз, эртанги кунга режаларингиз бундан-да ортади. Сиз буни тушуниб етмасангиз, «яхшироқ = каттароқ ортидан» қувиб юриш худди тамаки чекиш сингари ўзига хос боғлиқликка айланади

Лондон иқтисодиёт мактабининг Иқтисодий Самарадорлик Маркази ҳамдиректори Ричард Лайярд (Richard Layard) материаллари асосида. Унинг бахт ҳақидаги учта маънавий Интернетдаги қуйидаги манзилдан топиш мумкин: <http://cep.lse.ac.uk>

Учинчи боб

ДУНЁҚАРАШ ИЗЛАБ...

XX аср охирида ҳудуднинг табиий равишида чўлга айланиши жасдал суръатларда кечаётганлиги етмаганидек, одамларнинг муносабати туфайли чўлга айланиб бориши жараёни шитоб билан давом этаётганлиги бу муаммони янада чуқурлаштирмоқда.

Бу дунёнинг асосий муаммолари — табиат қандай фаолият курсашиши билан инсон цндай фикрлаши орасидаги фарқ натижасидир.

Грегори Бейтсон, эколог

Бизнинг олдинга ҳаракатимизни илгор фикрлар белгилаб беради. Фикрлар кўпинча, масалан, оламни машина билан қиёслаш — ускуналар, сабаб ва натижалар дунёси, башорат килса бўладиган олам сингари ўхшатишлар шаклини олади.

Эйнштейн ва унинг «назария бизнинг кузатишларимизни белгилайди», деган ғоясига қайтсак. Ҳозиргача қарама-карши нуқтаи назарлар ҳам мавжуд. Оламни механик равишда, бўлақларга бўлиб мушоҳада қилиш уни тўғри акс эттиришига ишониш кийин. Аксинча, бу илмий абстракцияни тасвирлаб берувчи ўхшатишдан иборат. Бу усул муайян чегаралар доирасида жуда қўл келади: ракеталар учади, жисмлар ерга қайтиб тушади, двигателлар ишлайди, жамият ва иқтисодиёт бошқариладигандек кўринади, илм ихтиёрий равишда соҳаларга бўлинади ва ўқувчилар билим олади..., соат юришда давом этади. Бироқ реал олам анча мураккаб ва олдиндан башорат қилиб бўлмайдигандек кўринади.

Эҳтимол, оламни унинг айрим қисмларини тасвирлашдан кўра, унда мавжуд боғланиш орқали яхшироқ тавсифлаш мумкиндир. Эколо-

гия биосферадаги ўзаро боғлиқликнинг нақадар муҳимлигини ва биосферанинг тикланиш хусусияти чегараланганлигини эслатиб, инсоният тарихида жуда муҳим роль ўйнади. XX аср бошидан буён Ньютон физикаси моддий олам манзарасининг бир қисми сифатида қаралар эди: вақт ўтиши билан Ньютон қонунлари фақат маълум чегаралардагина ўринли эканлиги аниқланди. Космик ҳодисалар ва атом ичидаги жараёнларни бу қонунлар ёрдамида тушунтириб бўлмади.

Ноаниқлик оламга кириб келди-ю, сўнг уни тарқ этмади. Компьютерларнинг кашф этилиши динамик тизимларни моделлаштириш ва олам фақат чекланган параметрлар чегарасидагина ўзгармаслигини, устига-устак, нотекис ўзгарувчи турбулент тизим эканлигини аниқлаш имкониятини берди. Кичик ҳодисалар катта миқёсдаги ўзгаришларга олиб келиши мумкин. Тизим ичидаги узвийлик оқибатида қисқа вақт ичида уларнинг таъсири янада кучаяди. Тўғри чизикли булмаган концепциялар билан ишлайдиган математиклар тизимнинг исталган қисмида ўзгариш рўй бериши мумкинлигини ҳам кўрсатдилар. Шу билан бирга бу олимлар тизим ўз қисмлари ва элементларининг ишлатини бошқаради, деган тезис инкор қилиб бўлмайдиган ҳақиқат эмаслигини ҳам кўрсатдилар. Ҳамма нарса фақат маълум чегарадагина ҳақиқатдир. Ҳамма нарса муҳимдир. Физика ва иқтисодиёт, педагогика ва география каби бир-биридан узоқ соҳаларда оламга динамик, узвий боғлиқ ва олдиндан башорат қилиб бўлмайдиган тизим сифатида қарашлар «экологик» ва «голографик» образлар атрофида шаклланган. Оламни тушунишнинг бундай ўзгаришига энг кучли таъсир Ернинг Ойдан туриб олинган сурати сабаб бўлган бўлса, ажаб эмас. Бу суратдан экологик ташкилотлар томонидан бизнинг Сайёрамиз тубсиз Коинотдаги кичиккина тирик сайёра эканлигини курсатишда кенг фойдаланилади.

Тимсол ҳам ўзгарди. Тўғри чизик, чизикли Тараққиёт дунёси айланага — жаҳондаги ўзаро алоқаларнинг сеҳрли, деярли диний тимсолига ўзгарди.

Аста-секин ривожланиб келаётган янгича дунёқараш кишиларни биосфера ва геосфера каби мураккаб тизимларнинг иштирокчилари сифатида такдим этмокда.

Ш 3 . 1

Дунёқараш шунчалик муҳимми?

Шубҳасиз, муҳим. Олим ва файласуф Дэвид Бом биз ўз ниятларимизни танламаймиз, деб ҳисоблайди. Бизнинг хулқ-атворимизаслида ташбиҳим Дунёни тушунишимизга боғлиқ. Бундан ташқари, бизда ўйлаш стереотиплари мавжуд. Биз янгича вазиятларга эски қўникмаларимиздан келиб чиқиб муносабат билдирамиз. Балки, айнан шунинг учун¹¹ ҳаётда ўзгартириш энг қийин бўлган нарса — бу шахсий онг, деган фикр пайдо бўлгандир.

Биз кўплаб ўзаро боғлиқликларга эга бўлган динамик тизим — биосферанинг бир қисми ҳисобланамиз. Бундан кўриниб турибдики, биз қанча куч сарфлашимиздан қатъи назар, бу тизимни бошқармаимиз ва бошқара олмаймиз ҳам. Барча ўзгарувчилар бизга охиригача маълум эмас, шунинг учун улардан энг ахамиятсиз ҳам тизим алоқаларининг кучайиши тўғрисида муҳим роль ўйнаши мумкин. Аммо биосферани назорат қилмасак унга таъсир ўтказа оламиз ва буни ўта эҳтиёткорлик билан амалга оширишимиз лозим. У кўплаб оқибатларни келтириб чиқаради. Мисол учун, *этиёткорлик омилни* қабул қилиш, яъни ҳаракат оқибатлари жавобгарлигини уни таклиф этаётганлар зиммасига юклаш. «Табиатга қарши эмас, у билан биргаликда иш қилиш» қақириғи сийқаси чиққан ибора эмас, балки инсон Феолиятининг муқаррар аксиомаси бўлиб қолмокда. Чикинди чиқармаслик бемалъани вазифа эмас, балки эришса бўладиган мақсадга айланмокда.

Ўқитувчининг турли дунёқарашларга муносабати

Дунёқараш

Ўзгаришлар назарияси

Ўқитиш дастури ва жараёнининг урни

Фрагментализм

Консерватив

Трансмиссия (билимларни бериш)

Инсоният табиатдан ажралиб туради, шу сабабли, ундан кера- гича фойдаланиши мумкин; табиат бир неча таркибий қисмлардан тузилган; кишилар муносабатларда ўзаро қилишлари лозим.

Урф-одатларни қадрлаш, янги так- лиф қилинаётган ўзгаришларни эса яхшилаб ўрганмоқ лозим; агар тизим элементлари самарали иш- ламаётган бўлса, уларни ўзгарти- риш мумкин; жамиятдаги ўзгариш- лар фаол кишиларнинг хатти-ҳа- ракати натижасида содир бўлади.

Таълим — қобилият ва кадрият- ларни етказишнинг бир томонлама жараёни; у мактабдаги анъанавий фанларни анъанавий тарзда ўқитили- шига асосланган; ўрганувчилар қо- липга солинган, дастурланган маъ- лумот ва тажрибаларнинг пассив қа- бул қилувчилари сифатида қаралади.

Прагматизм (илмий)

Мажбурларни жорий қилиш

Трансакция

Инсоният атроф муҳитни оқилона режалаштириш орқали ўзгартириши ва яхшилаш мумкин; Сайёрамиздаги муаммоларни фан ва технологиялар хал қилиши мумкин; ҳар бир шахс- нинг хатти-ҳаракатини олдиндан би- лиш ва уни қонунлар воситасида тар- тибга солиш мумкин.

Ўзгаришлар илм-фан ва оқилона тамойиллар асосида киритилиши ва бошқарилиши лозим; ижтимоий соҳадаги ўзгаришлар айрим шахс- ларнинг бошқалар манфаатини ўйлаб атайин аралашувини талаб қилади.

Таълим — ўрганувчи билан таълим дастури ўртасидаги диалог; ўқитиш жараёни муаммоларни ечиш учун керак бўладиган қобилиятларни ри- вожлантиришга асосланади; ўрганув- чи керакли билим ва воситаларга эга бўлса, ҳар қандай муаммони ечишга кодир, деб ҳисобланади.

Холизм (яхлит, тизимли)

Организмизм

Трансформация

Сайёрамиздаги ҳар бир нарса ўзаро боғлиқ ва ўзаро алоқадор; ҳамма нар- санинг маъноси ўзаро боғлиқликни тушунишдан келиб чиқади; индиви- дуум бошқалардан алоҳида ҳаракат қила олмайди — ҳар бир индиви- дуумнинг кимнинг ҳаракати тизимга таъсир кўрсатади.

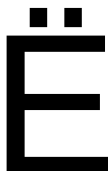
Ўзгарувчанлик тизимнинг муқар- рар ва табиий хусусиятдир; ҳар қандай ўзгариш бутун тизимга таъсир кўрсатади; ижтимоий ўзга- ришлар одамлар ўзлари яратган тўсикларни енгиб ўтиши натижа- сидагина содир бўлади.

Таълим — шахсий ва ижтимоий та- раққиёт жараёни; таълим жараёнида ўрганувчининг эстетик, ахлоқий, маънавий ҳамда билишга бўлган эҳтиёжларига эҳтиёж даражасида эътибор қаратилади; ўрганувчи шахс сифатида қабул қилинади.

Miller J. ва бошқалар материаллари асосида

Ҳаётнинг турли соҳаларини қандай кўришимиз ва уларни қандай тушунишимиз дунёқарашга боғлиқ эканлигига яна бир бор амин бўлишимиз мумкин. Барқарор ривожланиш таълимида ва умуман, таълим соҳасида биз трансмиссия ва трансакция орасида бўлиб, энди трансформацияга ўтишга ҳаракат қилмоқдамиз.

Қуйида биологик тизимларни қайта алоқа механизмлари билан моделлаштирувчи «табiiй» иқтисодиёт модели келтирилган. Қуёшнинг ҳозиргача порлаб турганини ҳисобга олсак, бу модель қуёш энергиясига асосланган ва ҳозир мавжуд чизиқли моделга нисбатан анча барқарор ҳисобланади. «Табiiй» иқтисодиёт модели биз аввалроқ муҳокама қилган даврий образларга кўпроқ мос келади.

Ресурслар: Ц
 Қайта тикпанадиган ва 1-маҳсулот
 қайта тикланмайдиган |
 Чикинди 1/ресурслар 2 ^ ^ ^ ^ (2-жараён 1 - ^ ^ ^ н н н в а м в н н
 2-маҳсулот
 Чикинди 2/ресурслар 3 ^ ^ ж а р а ё - ^ ^ и и й 3 С й и ш
 Чикинди (п-1)/ -^0шшшяттЛ м ши ш ^ ^ »» 3-маҳсулот
 ресурслар, п Чикунди 3/ресурслар 4 (п - 1-жараён) I

*

T

I

Турли хил дунёқарашни муҳокама қилиш, бир қарашда, қизиқарли, лекин амалиётдан узок бўлгани учун вақтни бекор сарфлашдек кўриниши мумкин. Аслида ундай эмас. Физикада бўлгани каби, таълимда ҳам механистик ёндашув айрим ҳоллардагина ўринли ҳисобланади. Давр таълим соҳасига юқоридагилардан фарқ қилувчи янгича талаблар кўймоқда ва натижада янги ёндашувларни топиш эҳтиёжи туғилмоқда. Қуйидаги мисолларда келтирилган, бир қарашда фалсафий, соф назарий саволларнинг муҳокамаси БРТ афзалликларини аниқлаш учун самарали восита бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Барқарор ривожланиш ғояси билан боғлиқ дунёқарашни кўриб чиқиш мактабни қай тарзда янада барқарор ташкилотга айлантириш ва ундан маърифий восита сифатида фойдаланиш мумкинлигини тушунишда ёрдам беради. Бундан ташқари, дунёқараш муҳокамаси, барқарор ривожланиш таълими моҳиятини камида муайян курслар ва фанларда аниқлашга кўмаклашади.

Қуйида келтирилган машқ педагоглар жамоаси гуруҳ билан ишлаётганда ҳам қўл келиши мумкин...

Ҳ Дунёқараш излаб...

Иштирокчилар барқарор ривожланиш таълими мавзусига бағишланган маърузани тинглаб туриб, эътиборлироқ бўлиш мақсадида ва хурмат юзасидан маърузачи фикрларини маъқуллаб туришади. Охир оқибатда, барқарор ривожланиш ғояси (унга мазмун бахш этилганда) ҳеч бўлмаганда назарий жиҳатдан ҳар биримиз кўллашга тайёр бўлган кўпгина фикрларни камраб олади. Анъанавий маърузалар ўрнига семинар, муҳокамали топшириқлар ёки бошқа интерфаол машқларнинг қўлланилиши инсон онгининг ишлаш жараёнини муваффақиятли равишда фаоллаштириш имкониятини беради. Семинарнинг бу тарзда ўтказилиши ҳар бир иштирокчини энг долзарб муаммоларни аниқлашга ва уларнинг ечимларини қидиришга жалб қилади.

Иштирокчиларни жуфтликларга ёки кичик гуруҳларга бирлаштириш ва ҳар бир гуруҳга катта ўлчамдаги қоғоз, калин фломастер, елимли калам ва ҳар хил ўлчовдаги учта раем беринг. Расмларда қуйидаги тасвирлар мавжуд бўлиши даркор:

- А. Оила;
- В. Пул солинган халта;
- С. Бир қисмида ўрмон ҳудуди белгиланган Ер шари.

И й (жЙЗббЬ
 J ^ R S k / ^ ^ f f i ^ J ^ ^ и и Я ^ ^
 ^ L V f s l / ГЧ . ^ -этДДг-
 Н ^ Н f ^ X » I ^ Ш Ш
 ^ ^ Я
 Н J g j j j ^ ^

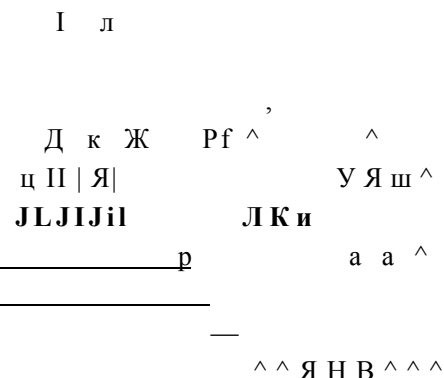
Б^У расмлар мое равишда «Инсон жамият», «Иқтисодиёт» ва «Табиат»ни ифодалайди. Иштирокчилар^{га} расмларнинг маъносини тушунтириш ва бу тасвирлар^{да} «Р^аР^ёР^аДамида жамият, табиат, иқтисодиёт ўрта сидаги боғлиқликни тасвирлашни топшириш. Топшириқнинг охириги қисмини жуда қисқа ва маъно жиҳатдан нейтрал қилиш жуда муҳимдир. «Б¹уч компонент орасидаги боғлиқликни тасвирланг деб, биз «компонент» (дискрет — алоҳида қисмлардан иборат)⁴ сўзи орқали узлукли ендашиш қайд этамиз. Расмларнинг маъносини тўлароқ тушуниришга ҳаракат қилиш ҳам иштирокчиларг; бошловчи улардан нимани кутаётганига йўналиш беради. Ҳар бир тасвир ўлчовининг аҳамияти тўғрисида иштирокчиларга ҳеч қандай маълумот берманг. Битта тасвирни фақат бир марта ишлатиш мумкинлиги ва унинг ўлчовини танлаш иштирокчининг ихтиёрида эканлигини айтиш (яъни, битта раем

да, масалан, пул солинган ҳалтани тасвирловчи катта ва кичик ўлчамли карточкани ишлатиш мумкин эмас).

Мавжуд боғлиқликни қандай қилиб тақдим этишларини ўйлаб олишлари учун иштирокчиларга бир оз вақт берилади. Семинар ўтказилаётган хона деворларига схемалар осиб қўйилади. Сўнг муҳокама қилинади.

Тажрибадан маълумки, иштирокчилар атроф-муҳитнинг уч ташкил этувчисини ўзаро стрелкалар билан боғланган, шу сабабли бир-бирига нисбатан ташки элементлар, деб қарайдилар. Педагоглар эса бир хил ўлчовли белгиларни ишлатишади, яъни аҳамияти бир хил, деб қарашади.

Баъзилар бу тасвирларни, юқорида пул солинган ҳалта, пастда эса инсон ва табиат тартибида жойлаштиришади. Бошқалар эса «табиат-одамлар-иқтисодиёт» кетма-кетлигини танлашади. Бу машқда тўғри жавоб йўқ, аммо унинг натижалари гуруҳ иштирокчиларининг фикр ва муносабатларини аниқлашда ёрдам бериши мумкин. Бу гуруҳга қандай ёндашиш ва қандай материаллар кўпроқ «мое» келишини, қайсилари эса шубҳа ва қийинчиликлар туғдиришини аниқлаб олиш имкониятини беради.

Жамият, иқтисодиёт ва табиатнинг ўзаро таъсири

Кўпчилик нашрларда барқарор ривожланиш расмда кўрсатилган схема тарзида тасвирланади.

Барқарор ривожланиш қарор қабул қилиш жараёнида табиий ва ижтимоий омилларни иқтисодий омиллар билан мувозанатга келтириш имкониятини беради. Учала доира кесишувидан ҳосил бўлган бўлган соҳа юқоридаги интеграцияни кўрсатади.

Бундай диаграмма кенгроқ кўламини эътиборга олмайдиган дунёқарашни акс эттиришини пайқаш қийин эмас. У ҳеч нарса билан чегараланмаган бўшлиқда «сузиб юради».

Бошқа икки омилдан ажралган иқтисодиёт чексиз ўсиши мумкин. Ўз навбатида, бу омиллар ҳам бир-биридан ажралган бўлиши мумкин.

Бу схемага кўра, барқарор ривожланиш ҳар бир омилнинг айр-
қисмларинигина бирлаштириш усули бўлиб чиқади.

Бу модель қисмлардан иборат бўлган эски, механистик нуқтаи
зарга мое келади: бизнес аввалгидек (яъни, кўпроқ — яхшироқ) бўл-
да, энди у «яшилроқ» ва «адолатлироқ»дир («иктисодий ўсиш атра
муҳит муҳофазасини зарур воситалар билан таъминлайди», «махс
лотларни экологик беғубор қиламиз», «биз ижтимоий тараққиёт учу
ва ҳ.к.). Бунда баъзи бир ислохотлар назарда тутилади, бироқ ум
ман олганда, инсоният ўзига хуш келадиган нарсаларни қилмоқч
Бу моделдаги дунё чегара билмайди.

Кўпчиликнинг назарида бу модель ҳам ёмонга ўхшамайди. Агар б]
муаммога бошқа нуқтаи назардан қарасак, схема қуйидаги кўрини]
да бўлади:

Схеманинг ташқи доираси — экосфера, бу биз фаолият олиб бор;
диган муҳит. Унда (биз тобора яхшироқ англаб бораётган) чекл,
нишлар мавжуд, улардан ташқарига чиқиш муқаррар фалокатга оли
келади. Сўнг жамият келади. Унда турмуш даражаси тобора яхш]
ланиб бориши масаласи устувор бўлади. Бизнинг жамият «кўпр
ва янада кўпроқ» эмас, балки «яхшироқ ва янада яхшироқ» там!
йилига асосланган, адолатлироқ жамият бўлиши керак. Ва, ниҳоя'
биосфера чегарасида ана шу тараққиётни таъминлайдиган иктис<
диёт бўлиши керак. Инсон ва табиий захиралар иктисодиётга хи:
мат қилиши эмас, аксинча, айнан иктисодиёт инсон эҳтиёжларин
қондириши лозим.

«Агар тизимли фикрлаш бизларни бирор нарсага ўргатган бўлса, бу тизимлар ўзаро мураккаб узвий боеланганлигини ва ҳар бир тизим бошичасига таъсир ўтказишини ҳамда ўзи ҳам уларнинг таъсирига учрашини тушунишидир. Дунёни ўзгартирмоқчи бўлган шахе давлат сиёсатига ёки глобал алоқаларга жуда сезиларсиз тўғ-ридан-тўғри таъсир кўрсатади. Бирок, бу шахе — ўз оиласига, оила — маҳаллий ҳамжамиятга таъсир кўрсатади, ҳамжамият — шаҳарга, шаҳар — давлатга, давлат эса, ўз навбатида, миллатга... Шу тариқа бирон нарсага қизиқиб қолган инсонлар дунёни тасаввурдагидан тезроқ ўзгартирадилар».

Dave Allen ва бошқалар, <http://www/resnet.frinity.edu/ebakhtia/sustainability>

Мавжуд вазият мазкур схемада тасвирланганига нисбатан диаметрал қарама-қарши экани ҳисобга олинса, бунга ўхшаш схема инсоният ҳаётининг барча жабҳаларини қайта кўриб чиқиш зарурлигини талаб этади.

Хўш, барқарорлик нима ўзи: экология нуқтаи назаридан макбулрок бўлган «одатдаги бизнес»ми, ёки «ҳаммасини ўзгартириш зарур!» ширини назарда тутадими? Моддий тараққиётми, ёки «Инсон»га муносиб Бойликми? Ёхуд бирор оралик нарсами?...

Янги олам учун янги билим зарурми?

Наполеоннинг аввал келтирилган фикрини яна эслаймиз: «Дунёни тасаввур бошқаради». Билимнинг турли соҳалари назариячилари ҳам, амалиётчилари ҳам тизимли фикрлаш натижаси бўлган кўплаб ечимларни таклиф қиладилар. Бу инсонлар Amory Lovins, Paul Hawken, Edvin Datschefski, Lester Brown, James Robertson ва William McDonough каби ёзувчи ва тадқиқотчилар, архитекторлар ва етакчи тадбиркорлардир. Улар таъкидлашича, келажакка ишонч билан қарашга асосимиз бор: оламни ҳеч бўлмаганда барқарорроқ қила оладиган кўплаб ғоялар, технологиялар ва тизимли ўзгаришлар мавжуд.

Бу янги билимлар педагоглар учун ҳам зарур. Тизимлар, иқтисодиёт, технологияларни тушуниш; мотивация ва хулқ-атворни тушуниш; мазкур нарсаларга солиқ ва давлатнинг бошқа иқтисодий воситалари қандай таъсир кўрсатишини тушуниш, айниқса, муҳим.

ЮНЕП пресс-релизи:**«Олифта» турмуш тарзи маркетинги — экологик тоза маҳсулотлар тарқатилишининг калити»**

БМТ Атроф-муҳит бўйича дастури (ЮНЕП) психологлар ва инсоннинг хулқ-атвори бўйича мутахассисларни Сайёрамизни сақлаб қолишга йўналтирилган янги ташаббусга жалб этмоқда.

Экспертларнинг фикрича, давлатлар ва экологик ташкилотлар томонидан инсонларни атроф-муҳитга дўстона муносабатда бўлган турмуш тарзини юритишга даъват қиладиган анъанавий чакириклар қайта кўриб чиқилиши зарур. Бу чакирикларнинг кўпчилиги ўта насихатгўй ва «айбдорлик туйғуси»га йўналтирилгани боис, улар одамларни «ҳаракатга чорлаш» ўрнига, «ҳаракатсизлантириб» қўяди. ЮНЕП ижрочи директори Клаус Топфернинг фикрича: «Аҳолини автомобиллардан камроқ фойдаланиш борасидаги ёки атроф-муҳит учун зарарли бўлган маҳсулотларни харид қилгани учун «айблов» оҳангидаги ҳукумат чакириклари иш бермаётганга ўхшайди. Фуқаролар уларга кулоқ солишмаяпти. Турмуш тарзи ва истеъмолчи сифатидаги одатлари учун одамларда гунохкорлик ҳиссини ривожлантириш муваффақияти чекланган бўлади».

Дарҳақиқат, тадқиқотлар «Шимол мамлакатлари» аҳолисининг 5 фоизигина «экологик» деб аталувчи турмуш тарзини қабул қилганини кўрсатади.

«Шундай қилиб, биз жамоатчиликни атроф-муҳитни ифлси-ланттириш даражасини камай-тиришга қарати.тган на атроф-му\и!га чиг кам там-ир кўрсатадигам йурviii тарзг.ии тан.ташга жало ггун-ы \арак,чг.:ар,1ми.ши қайта куриб чиқишми.ч керак. Бичлар *чки-яшик* турмуш тарзини модага айляп тирн-жими.т на, ёшлар тили йи-тап айтгам.чи. «олифта» қилишми.ч лочим. Слайёря билан хамохапг яшашяан шахсий манфаат маижул чкан.ини аниқ кўрсата билишимиз зарур». — леб кушимча қилади ЮНЕП лирокгори.

Барқарор ривожланиш кўпчиликнинг ғоясига айланиши учун, пировард натижада унинг инсонлар учун аҳамиятли эканини тушуниш зарур. БМТ ҳам бу фикрга кўшилади (3.2 «Олифта» турмуш тарзи маркетинги»га қаранг). Барқарор ривожланиш ҳис-туйғулар, тасаввурларни жунбишга келтирувчи ғояга айланиши керак. Соддароқ айтганда, у ҳозиргига Караганда эътиборни кўпроқ жалб қиладиган, кўркамроқ бўлиши зарур. Барқарор ривожланиш таълими ҳозирги замон муаммолари билан бир қаторда келажак имкониятларини ҳам эътиборга олиши лозим. У «шахсан мен бундан нимага эга бўламан?» деган саволга жавоб топишда ўқувчиларга кўмаклашиши керак.

Хатто «кўпроқ — яхшироқ» бўлган ва истеъмолга йўналтирилган қадриятлар устун қўйилган жамиятда ҳам кишилар шаҳарлар овоздорок бўлиши кераклигини, табиатни кўриклаш зарурлигини, ночорларга ёрдам бериш лозимлигини тушунадилар. Кўпчилик миллатлар канча бой бўлсалар (агар бўлса!), юқоридагиларга эришиш учун маблағ шунча кўп бўлади, деб ўйлайди. Ҳозирча эса ҳаёт ўз маромида давом этмоқда ва у билан ёнма-ён «shopping» — харид қилиш мафқураси инсонлар онгига тобора сингиб бормоқда. Барқарор ривожланиш ғоясини амалга ошириш мураккаб ва аҳамиятсиз нарсандай туюлмоқда.

Одатда, барқарор ривожланиш ғояси «яхшироқ келажак тимсолш сифатида қабул қилинмайди. Барқарор ривожланиш ғояси билан таниш бўлганларнинг кўпчилиги учун бу нарса ҳозиргача ҳам атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан боғлиқ тушунарсиз илмий назарияш англатади. Бундай тушунчадан келиб чиқадиган хулоса жуда амали? бўлса-да, бирмунча содда: биз кўчага ахлат ташламаслигимиз, ошиқчг ўралган товарларни сотиб олмаслигимиз керак, қоғоз чикиндени вг алюминий банкаларни қайта ишлаш учуи йиғмок лозим. Барқарор ривожланиш учун энергияни тежаш ҳам, дарахт ўтказиш ҳам зарур дир, эҳтимол... Бу амалларнинг ҳаммаси муҳим ва фойдали, биро? реклама, ОАВ ва чет эл сериаллари кучайтираётган «истеъмолчинин! орзуси» олдида улар эътибордан четда қолади. Бундан ташқари, кўпгинг одамларга мазкур шахсий чоралар орқага силжишни, яъни маҳсулотлар танқислиги ва навбатда кутиб туришларни, танлаш имконият1 камлиги ва чекланишини англатади, Пол Хокен айтганидек, «абадий ўсимлик диетаси» томон қўйилган қадамдай туюлади.

Агар мамлакатимиздаги бирор корхона ўз маҳсулотини ташқи бозорг; чиқарса, уни реклама қилишда муваффақиятга эришиш учун чет тили да реклама қилинади. Бу мантикан тўғри. Бирок халқ эшитиши зару] бўлган «экологик» мурожаат таъсирчанлиги камроқ тилга олинади.

Эҳтимол, ўқитувчилар ўқувчиларни келгуси барқарор ривожланиш олами билан қизиқтириш учун шахсий манфаат масаласидан фаолроқ фойдаланишлари лозимдир. Бирок кўпчилик ўқитувчилар шахсий, худбинларча манфаатни кўзлайдиган бундай ёндашувдан воз кечадилар: айтайлик бу, Сайёра ҳолати сингари масала билан солаштириб бўлмайдиган жуда ҳам содда қарашдек кўринади. Улар ҳам юқорида фикрлари келтирилган Тринити университети педагоглари сингари альтруистик сабаблардан фойдаланиш яхшироқ, деб ҳисоблайдилар. Бирок ҳаёт бунинг аксини кўрсатади¹.

Мулоҳаза ва муҳокама учун бир нечагина мисол келтирамиз (тўлиқроқ маълумот олиш учун боб якунида келтирилган адабиётлар рўйхатидан фойдаланиш мумкин):

- Инсоният нефть ва атом энергияси иқтисодиётидан водород ва қуёш энергиясига асосланган иқтисодиётга ўтмоқда;
- Саноат: чиқиндига қарши курашнинг энг яхши йўли - бу уни қайта ишлашни ўйлаш ўрнига, маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида чиқиндининг ҳосил бўлмаслигини ўйлаб кўришдан иборат. Чиқинди — хомашё. Ишлаб чиқариш — циклдир.
- Бизга узок муддат фойдаланадиган жиҳозларнинг кераги йўқ. Бизга улар орқали таъминлайдиган хизматлар керак.
- Нархлар - бу ахборот. Улар маҳсулотнинг ижтимоий ва иқтисодий қиймати ҳақидаги ҳақиқатни «айтиши» керак. Булар дотация ва солиқларга ҳам тегишли. Солиқни одамларга эмас, балки ишлатиладиган ресурслар ва ҳосил бўрадиган чиқиндиларга солиш зарур.

Қуйида келтирилган фикрларнинг муаллифи ким эканига эътибор беринг!

«Ишончим комилки, яқин кинларда, ёқилг-и элементлари асосида ишлайдиган автомобиллар шахсий автотранспорт-да асосий энергия воситаси сифатида ишлатиб келинаётган ички ёниш двигателлари ҳукмронлигига чек қўяди. Бу ҳамма учун ютуқ, бўлади: истеъмолчилар самарали энергия воситасига эга бўлади, жамият чиқиндилардан халос

¹ Кўплаб тадқиқотлар шуни кўрсатадики, инсон ўзи ўрганаётган нарсанинг тўғрилигига ишонса ҳам, таълим инсон хулқ-атворини сезиларли даражада ўзгартира олмайди. Ушбу мавзуга алоқадор инглиз тилидаги кўплаб тадқиқотлар www.csbm.org Community Based Social Marketing (жамиятга қаратилган ижтимоий маркетинг) сайтида берилган. Келтирилган тадқиқотлар табиат муҳофазаси фаолиятининг амалий қисмида иштирок этишининг инсон табиатига таъсири ҳақидаги содда қарашларни инкор этади.

ҚДЭ.3

Ёқилғи элементими?

Фандан бир шингил

Умуман олганда, ёқилғи элементлари аккумулятор каби ишлайди, бирок улардан фарқли ўлароқ, зарядини йўқотмайди, демак, қўшимча зарядлашга ҳожат қолмайди. Қанча кўп ёқилғи бериб турилса, ёқилғи элементлари шунча узок муддат электр ёки иссиқлик ҳосил қилади.

Ёқилғи элементи электролит катлами атрофид^а жойлашган икки электроддан иборат. Кислород бир электроддан, водород иккинчисидан ўтиб, электр, сув ва иссиқлик ҳосил қилади.

Водород ёқилғиси ёқилғи элементининг анодига берилади. Кислород (ёки ҳаво) элементга катод орқали ўтади. Катализатор мавжудлиги сабабли, водород атоми турли йўллар билан ҳаракатланувчи протон ва электронга бўлинади. Электронлар токи ишлатиладиган молекуласида водород ва кислород билан бирлашиш учун катодга қайтади.

¹ Идеал ҳолатда водород қайта тикланадиган манбалар энергияси ҳисобига электролиз йўли билан олиниши керак.

(Лакоми)

Ккплги.ш ўзгартирувчини ҳам уз ичига олувчи ('khj'ii'h элемент тизими хохлаган vt:u'-волород сқилгип,лап чиқади.ан нолородни.табий газдан тиртиб метанолгача ва. хатто.отщипни ҳам ишлатиши мумкин. Ё,килғи элементлари ёкилгипи скиш'га чмас. балки кимёкий рсакциларга аак-лашани сабабли бундай тизимпинг чикиндиси -жг «тоза» ёкиш жараёни чикиндиснаан ҳам анча кам бўлади.

Сиздан бир шингил

бўлади, автомобиль ишлаб чиқарувчилар эса янги капиталистик - бизнеснинг ўсишига эришишади».

Вильям К. Форд Кичкина

«Да, бу киши уша водородли ёкилғи элементларига утилиши зарурлигини таъкидлаган энг йирик автомобиль ва нефть компанияларини тўрт бошлиқларидан бири.

<<Тоза энергия саноатидаги ҳамма йўллар водород иқтисодиётига олиб боради, бу йўлда биз энергиянинг шайта тикланган турларидан фойдаланиб, водород олишимиз, сўнг бу варақлардан ушимиз, машинамиз, заводларимиз учун ёкилғи сифатли фойдаланишимиз мумкин. Асосий масала бунга қандай эришиш мумкинлигидадир».

Жон Маковер, Тоза технологиялар бозори тараққиётига бағланган CleanEdge.com сайтнинг муаллифи.

Менга кир ювиш машинаси керак! Нима учун дейсизми? Тоза кийим кийишим зарур!

1980-йилларнинг ўрталарида швейцариялик саноат таҳлилчиси Вгтер Штахель ва немис кимёгари Михаэль Браунгарт бир-бири, мустақил равишда ҳаётга тобора кўпроқ татбиқ этилаётган сан моделини таклиф қилдилар. Бу мутахассислар, товарлар ишлаб қариладиган ва сотиладиган иқтисодиёт ўрнига, истеъмолчилар қуналарни сотиб олмасдан, уларни ижарага оладиган ҳамда хизмларнигина сотиб оладиган хизматлар иқтисодиётини таклиф этидилар. (Иқтисодиётнинг бундай моделини хизматлар иқтисодиётини «кўпроқ банк хизматчилари ва камроқ кончилар», деган анъана] тушунчаси билан адаштирмаслик керак). Ишлаб чиқарувчилар ўз рини товар сотувчи, деб ҳисобламайдилар. Бунинг ўрнига улар уишлайдиган ва янгиланиб турадиган усқуналар билан таъминланган хизматларни кўрсатувчиларга айланадилар. Уларнинг вазифа, энди усқунани эмас, балки унинг натижасини; моторлар, фенлар, пластик ёки микрочипларни эмас, балки меҳнатни сотишдан иборат бўлади.

Бундай тизимни кўпчиликка таниш бўлган мисол орқали кўрсатиш мумкин. Истеъмолчи кир ювиш машинасини сотиб олиш ўрнига, ижара ювдириш учун ҳар ойда пул тўлаши мумкин. Машинага худди идишлар ксерокси каби ўлчагич ўрнатилиб, унинг ишлашини ишлаб чиқар

чи назорат қилиши мумкин бўлади. Агар машина зарур хизматларни таъминлай олмаса, ишлаб чиқарувчи уни ўз вақтида таъмирлаш ёки алмаштириш учун жавобгар бўлади, чунки машина ишлаб чиқарувчининг мулки бўлиб қолаверади. Бу ғояни компьютерлар, машиналар, видеомагнитофонлар, музлаткичлар — умуман, одамлар сотиб олиб, ишлатиб ва охир-оқибатда ташлаб юборадиган ҳар қандай техника учун қўллаш мумкин. Товар ҳар гал ишлаб чиқарувчига таъмирлаш, қайта ишлаш ва ўзгартириш учун кайтарилгани сабабли, Штахель бундай ишлаб чиқариш турини одатдаги «бешиқдан қабргача», деб эмас, «бешиқдан бешиқкача», деб номлади.

<http://www.natcap.org/sitepages/art78/php> маълумотларига кўра.

CD плеерлардан MP3 плеерларга ўтилиши ҳам ана шу жараённинг яна бир мисолидир. Яъни, одамлар мусиқа ёзилган CD дискларни эмас, мусиқанинг ўзини сотиб оладилар.

Чиқиндилар камаймоқда ва фойда ошмоқдами?

Юқорида келтирилган фикр бир қарашда шубҳали бўлиб кўриниши мумкин. Бироқ косметика воситалари ишлаб чиқарувчи энг йирик компания — «L'Oreal» мисолини кўриб чиқайлик. 1990 ва 2000-йиллар орасида компания ишлаб чиқаришни 60% оширди, лекин «иссиқхона» газларининг ажралиб чиқишини 44% камайтди. «L'Oreal»нинг Бош муҳандиси Кен Крали бу муваффақиятларни энергияни тежашнинг иқтисодий жиҳатдан асосланган дастурлари билан тушунтиради. Масалан, «L'Oreal»нинг янги корхоналаридан бирида ёритишнинг юқори самарали технологияларини қўллаш 180 минг долларга тушган бўлса, дастлабки 12 ой давомида 160 минг долларлик электр энергия тежалди. Бу эса технологиялар учун харажатларни коплашдан ташқари, кейинги йиллар давомида ҳам ана шунча маблағни тежаш имконини яратди. К. Крали ёрилган жойларни таъмирлаш ва бошқа майда тадбирларга қўшимча равишда, чиқиндиларни қайта ишлаш бўйича кенг миқёсдаги дастурни амалга оширди. Натижада ишлаб чиқариш кўпайганига қарамай, 1990 йилдаги 1000 тонна ўрнига 2000 йилда 300 тонна чиқинди ҳосил бўлди. Бу эса чиқиндини қайта ишлашда 500 минг доллар тежалишига ва атмосферага «иссиқхона» газлари ажралиб чиқиши 72 % камайишига олиб келди.

(<http://www.alternet.org/story/html?StoryID=13894>)

<<Ўзини ўзи таъминлайдиган юқори даражали ижтимоий-иқтисодий тизимларни ривожлантириш энг муҳим вазифадир, токи шаҳар ва қишлоқлардаги аҳоли ўзини зарур маҳсулотлар ва хизмат-

(Т)3-4

Барқарорликни таъминловчи маҳсулотлар

«Варқарор» маҳсулот яратиш учун бешта тамойилга риоя қилиш лозим.

Уларнинг дастлабки учтаси экотизим фаолияти билан узвий боғлиқ, булар:

даврийлик: маҳсулот органик материалдан (демак, иккиламчи ишлатилиши ёхуд компостлаш мумкин) ёки ёпиқ циклда айлана оладиган минерал моддалардан тайёрланган; **тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиладиган ишлаб чиқариш:** маҳсулотни ишлаб чиқаришда ва истеъмол қилишда Қуёш ҳамда бошқа энергия турларидан фойдаланилади; бу энергия турлари даврий ва хавфсиз бўлган қайта тикланадиган манбалардан олинади;

хавфсизлик: маҳсулот фойдаланишда ва қайта ишлашда зарарли эмас. Унинг ишлаб чиқаришда зарарли чиқинди чиқмайди ва экотизим бузилишига олиб келмайди.

Тўртинчи тамойил чегараланган дунёда ресурслардан максимал равишда самарали фойдаланишга эришишни назарда тутди:

самарадорлик: маҳсулот ишлаб чиқариш самарадорлиги ўн баробар ошган. Бунда, масалан, маҳсулот ишлаб чиқариш учун 1990 йилга нисбатан 90% камрок, материал, энергия ва сув талаб этилади.

Ва, ниҳоят, бешинчи тамойил барча компаниялар иш берувчи ва мўайян жамиятга тегишли эканлигини тушунишни назарда тутди:

ижтимоийжавобгарлик: маҳсулот, унинг компонентлари ва улар учун хом ашё ишчилар ҳамда маҳаллий жамоа учун адолатли шароитда ишлаб чиқарилиши лозим. Бу ишчилар иш фаолиятини қулай шароитда амалга оширганлигини, яхши ойлик маош олаётганини ва тадбиркорлик фаолиятидан келган даромад қўшган хисса ҳамда иштирокка мое равишда тақсимланганини билдиради.

<http://www.biobiothinkmg.com> га қаранг.

лар билан таъминлай олин... Бундай ёндашув қийин
лар ва бирон нарсанинг етишимовчилиги, дегани эмас, и
ча, у ҳозиргига нисбатан юқори даражадаги турл
таъминлайди».
Тэд Трэйнер (<http://www1.tpgi.com.au/users/resglobalcnisis/index.html>)

КОНСЬЮМВРИЗМ ҚЗДРИЯТЛЗРИНИ ИНКОР Э

Турли маҳсулот белгиларига соғлом муносабатда бўлиш рекламг
дирган жодуни ериб ўтишга ёрдам беради. Бутун бир халқаро т
лот — «Адбастерс» («Рекламани бузувчилар») одамларнинг кў:
ни рекламада яширинган ҳақиқий хабарга очишга ҳаракат Қл
<http://www.adbusters.org> сайтида ўткир зеҳн билан «қайта и
геш» кўплаб таниш реклама образлари мисолларини топиш Муг

Барқарор ривожланишга эришиш воситалари туғрисидаги бах
бошқа муҳим қисмларидан бири иктисодиёт ва нархлар муҳоқг
дир. Бу ҳар доим ҳам қизиқарли эмас, лекин ҳар доим ўта муҳи

Буп/НГИ Нархлэрни тушуниш

Нархлар ахборотнинг энг универсал ва таъсирчан тизимларидг
ридир. Улар ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар томонидан
қилинадиган қарорларни маълум даражада белгилаб беради.
лар маҳсулотнинг ҳақиқий баҳосини акс эттирмаса, маҳсулот
хизматлар истеъмолининг баҳоси маълум бўлмагани каби, за
лар танқислиги ва экологик зарар микдори ҳақидаги маълум
хам маълум бўлмайди. Кишилар бошқа маълумотга эга бўлмага
лари сабабли, ана шундай нотўғри маълумот асосида қарор
қилишга „ажбурдирлар. Бу эса бир хил ресурсларнинг ҳаддан
Куп ишлатилишига (ва бу билан боғлиқ атроф-муҳит бузилш
Ҳамда бошқа ресурсларнинг етарли микдорда ишлатилмаслигига
келади. Шундай қилиб, нотўғри нарх-наво сиёсати ва беқаро
вожланиш орасида узвий боғлиқлик мавжуд.

Эртэнги Нархлэрни тушуниш

Экологик мақсадга мувофиқ бозор экотизимлар томонидан тат
ланаётган хизматлар нархини ҳам белгилайди. Масалан, ўрмо!

дарахтларни буткул кесиш ташлаш йўли билан олинган ёғочдан тайёрланган мебелни сотиб олаётганимизда, биз дарахтни арралаш, ғўлаларни ёғочга айлантириш ва бошқа ишлар учун ҳақ тўлаймиз, лекин бунинг натижасида содир бўладиган сув тошқини учун ҳақ тўламаймиз. Агар биз солиқ тизимини қайта кўриб чиқиб, жамият учун табиий офатлар сонининг кўпайишига олиб келадиган ўрмонларда дарахтларни кесиш нархини ўз ичига олган солиқларни йиғсак, дарахтларни кесиш усули, сўзсиз анча барқарор бўлади.

ШОқорида санаб ўтилган тамойиллар асосида ишлаб чиқарилган маҳсулотларга мисол келтира оласизми? Агар сиз бу тамойилларни қабул қилсангиз, улардан кенг қўламда фойдаланилишига қандай эришиш мумкинлиги ҳақида ўйлаб кўринг.

Маҳсулотлар ва хизматларнинг экологик баҳосини ҳисобга олган солиқ тизими, бозорга тўғри хабар юбориш имконини беради. Улар кўмир ёқишни, бир марталик қадоклаш воситалари ишлаб чиқаришни, пестицидлар ишлатишни рағбатлантirmасдан, аксинча, уларни камайтиради. Субсидиялар (кўшимча маблағлар) дарахт ёқишни ташкил этиш, сув ҳавзаларидан самарали фойдаланиш ёки шамол энергиясидан фойдаланишга йўналтирилади. Экологик солиқлар ва субсидиялар, анъанавий иқтисодиёт келажакни умуман ҳисобга олмаган вазиятларда, келажак авлодни ҳимоя қилишга қаратилиши ҳам мумкин. Бунда катта ҳажм ва кўп турда ишлаб чиқарилаётган минерал сув билан боғлиқ ҳолатни мисол келтириш мумкин. Одатда, узок муддат ичида парчаланадиган пластик идишлар қадок сифатида ишлатилади. Пластик идишнинг парчаланиши учун 50 йил лозим бўлади. Бу ишлаб чиқарувчи маҳсулот чиқиндиларини қайта ишлаш усули ҳақида ўйлаб кўриш лозимлигини билдиради. Бугунги кунда ишлаб чиқарувчининг чиқиндилар учун жавобгарлиги йўқлиги сабабли, минерал сувнинг нархи анча арзон. Лекин, агар маҳсулот шу жавобгарлик билан ишлаб чиқарилса, бу нафақат маҳсулот учун, балки келиб чиқадиган оқибатлар учун ҳам жавобгарликни назарда тутуди — ишлаб чиқарувчини чиқиндиларни қайта ишлашга ёки камроқ чиқинди ишлаб чиқаришга шу йўл билан мажбур қилиш мумкин. Табиийки, бунинг барчаси нархга таъсир қилади. Бу иш амалга ошмагунча, бундан кейин ҳам юзлаб ва минглаб ишлатилган, ҳеч кимга керак бўлмаган, яроқсиз пластик идишлар кўча ҳамда сув ҳавзаларида учрайверади.

(Lester Brown «Eco-Economy», Chapter 11 га қаранг)

Бошланишнинг интиҳоси

Келажакдаги барқарор ривожланишни кутаётган киши — бу келажак келтирадиган имкониятлар ҳақида яхши маълумотга эга бўлган ва унинг ижобий томонларини кўраётган инсон бўлиш демакдир. Бу, шунингдек, ҳаётнинг «беқарор» жиҳатларини кўра билиш ва уларга танқидий муносабатда бўлиш ҳамдир. Ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини 100 баробаргача ошириш, энергия ҳосил қилиш тоза ва хавфсиз бўлиши, хонадонда иссиқни (ёки керак бўлганда совуқни) сақлашга кўп энергия сарфи талаб қилинмаслиги, меҳнат қилиш ҳар бир инсон учун ижодий ва қизиқарли жараёнга айланиши, дунёда камбағалликнинг сезиларли даражада камайтирилиши, Ер юзида чинакам демократия бўлиши, маҳаллий иқтисодиёт эса одамлар эҳтиёжининг кўп қисмини қондира олиши имконияти мавжудлигига шубҳа йўқ. Ана шундай оламни тасаввур қила билиш — бу, айниқса, асосий мақсади маънавий ва жисмоний мукамалликка эришишдан иборат бўлган педагог ҳамда ўқувчилар учун барқарор келажак сари дастлабки қадамдир. Иккинчи қадам эса ана шу келажак сари барча янгиликларга очиқ ҳолда интилишдир.

Тўртинчи боб

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ТАЪЛИМИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИНИ ҚАЙТА БАҲОЛАШ

Таълим тизимининг янги моделини шакллантирмасдан ноосферонгни ҳам, «барқарор» жамиятни ҳам шакллантириб бўлмайди.
А.Д. Урсул

Оптимизм — бу яхшироқ келажакка эришиш стратегиясидир. Ўзини келажак яхшироқ бўлишига ишонмасангиз, унга эришиш имконсиз, масъулиятни ҳам зиммангизга олишингиз даргумон.
Ноам Хомски

Барқарорликка эришиш охир-оқибатда хулқ-атвор ва ҳаёт тарзидаги ўзгаришларга боғлиқ бўлади. Бу — сингиб кетган маданий ва хулқ-атвор қадриятлари ҳамда кадриятлар ўзгариши учун асос талаб қилувчи ўзгариш. Бундай ўзгаришларсиз энг маърифатли қонунчилик ҳам, замонавий технологиялар ҳам, анча нозик тадқиқот ҳам узоқ муддатли барқарорликка олиб келмайди.

ЮНЕСКО, Барқарор келажак учун таълим (1997), 103-параграф

Эҳтимол экологик таълимдаги изланишлар ўзгача ижтимоий-маданий қатламларда олиб борилаётганини тан олиш керакдир.
Д.Н. Кавтарадзе, А.А. Овсянников. Природа и люди России: основные проблемы понимания проблемы.

Биринчи бобда кўриб ўтилган сўнги бир неча ўн йилликдаги тенденциялар «мувозанатли» ривожланиш зарурлигини тушунишга олиб келди. Ҳозир «барқарор ривожланиш» (sustainable development) концепцияси атала бошланди. «Sustainable» сўзи инглиз тилидан бошқа тилларга ўзгича таржима қилинганлиги сабабли, бу концепция турлича тушунилади.

тшжидаги адабиётларда ҳам «барқарор ривожланиш» тушунчаси турталхин қилинади. Н.Н. Моисеев таъкидлашича, биз барқарор ривожш. деб таржима қиладиган «sustainable development» терминини «коёки «ноосфера даври» деб тавсифлаш мумкин бўлган табиат ва Шнктнинг ҳолатига эришиш стратегияси сифатида талқин қилган маъкул.

Ирвшессор Г.А. Ягодин бу терминни «ўзини ўзи таъминловчи ривожла-
^••НЕ» деб талқин қилади. Унинг фикрича, айнан шу ибора ғоя мазмунини
. зурсатиб беради. Ўзбек тилидаги расмий адабиётларда ривожланиш
шнёнини билдирадиган «барқарор ривожланиш» термини кўлланилади.
файласуф-олимлар интилиш керак бўлган якуний мақсадни билди-
| м м «барқарор тараққиёт» терминини кўпроқ кўллайдилар. Улар ушбу
унинг асосида ётувчи ғояни аниқроқ очиб беради, деб ҳисоблайди-
ЛНВ- Бгъзи тадқиқотчилар барқарор ривожланишнинг 300 га яқин таъри-
фезд хисоблаб чиқишган. Таълим соҳасида ҳам бу тушунчанинг аниқ, бир
•жсвфи йўқлиги ажабланарли эмас.

Б» Х22 кўпгина педагогларни хавотирга солади ва уларга турлича номланиш
аовйли. Чунки бирор-бир ходисани тушунтириш учун унинг чегараларини
лыкх куриш ва бошқа ўхшаш ходисалардан фарқини аниқлаш зарур. Кўпги-
ш педагоглар дарсларда «барқарор ривожланиш» тушунчасини батафсил
т а . : килиш ва уни қисмларга ажратиб ўрганиш муаммони ҳал этишда
кёх хелади, деб ҳисоблашади. Натижада, ўқувчилар шундоқ ҳам мураккаб
шзмунли ғояни янада мураккаброк қисмларга ажратиб ўрганишларига тўғри
ЕБ2ДН. Бундай ёндашувни қисмларга ажратиш (фрагментар), деб аташ мум-
СУФ- биз бу ҳақида иккинчи бобда сўз юритгандик. Барқарор ривожланиш
1ш Барқарор ривожланиш таълими)ни муҳокама қилаётганда унинг тузили-
жгнн ўрганишдан кўра жараённи ҳамда бу жараён содир бўладиган вазият-
ш. ўрганиш анча самарали бўлиши мумкин.

Жараённи ўрганиш унинг динамикасини ва бошқа жараёнлар билан боғ-
Л25.тигини кўриб чиқишни назарда тутади. Шунинг учун ҳам барқарор
"«-зожланиш тарих ёки экология ўқув фанларининг қандайдир аниқ бир
5зс*и ёки алоҳида факультатив курси бўлишини тасаввур қилиш қийин.

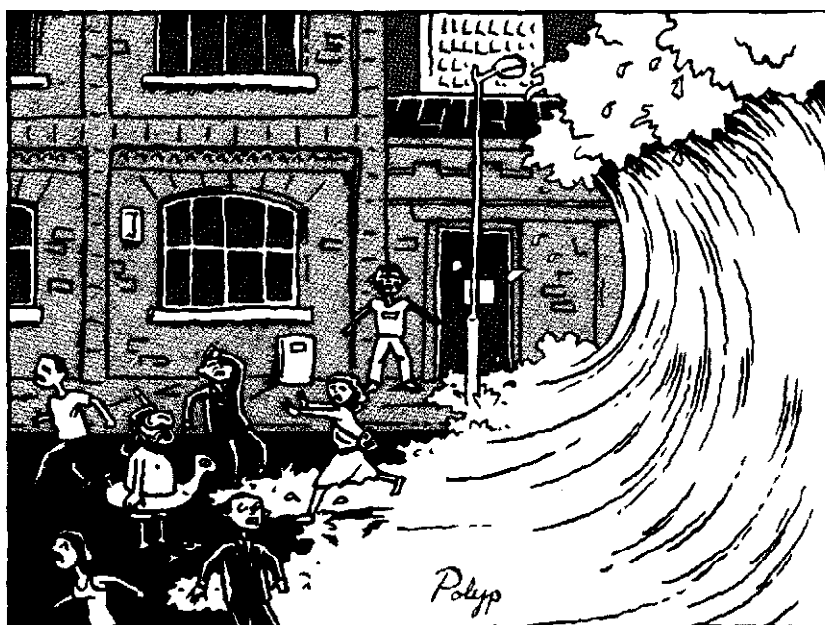
*S-^льям Скоттнинг таъкидлашича, барқарор ривожланишини «атроф-
ж-^хит билан уйеунликда яшашни ўрганишимизда бизга қўмаклашув-
жараён» сифатида кўриб чиқиши мумкин. Барқарор ривожланиши ва
•пльлим уйеун бориши керак, дейишининг ўзи етарли эмас. Тўериси,
лнги тажриба ўрганлмаган, қабул қилинмаган ва англалмаган жой-
да барқарор ривожланиши ҳам бўлмаслигини тан олиши зарур.*

Бошқача айтганда: барқарор ривожланиш — ўрганиш жараёнининг ёрдамида биз (агар хоҳласак) «экологик» барқаророқ 9, қобилиятини шакллантиришимиз мумкин.

Мазкур таълимни «педагог томонидан ташкил этилган ўқиш» деб қараши маъсадга мувофиқ, эмас. Бунинг иккинчи сабаби борлигидан, биз ўзимиз учун зарур бўладиган кўпгина билимларни таълим, коллеж ва университет доирасидан ташқарида оламиз. 1 ўз ҳаётининг тажрибамизнинг аксарияти қисmini эгаллайдиган (соҳалардаги, ижтимоий институтлар ва жамиятлардаги таълим

Иккинчи сабаб эса қуйидагича: экологик барқарор жамият ташкили учун нималарни билишимиз зарурлигини ҳали аниқ, билмаганимиз сабабли, болаларни ўқишга ўргатиш муҳимлигидан ташқари, нимани ўқитиш кераклигини ҳам батафсил ёритиб беришмаймиз. (Scott (2002) «Sustainability and Learning»да шундай

Энди фикримизни бошқача ифода этамиз.

Нима қиламиз?

Биз тўлқинларда туришни ўрганишимиз керак.

Қандай қилиб?

Уйлашимча, кийимларимизни қилиб ва бир неча марта йиқитишни танлаймиз. Биз енгил усул иш беришини билиб олаётганимизни кўриб кетамиз.

Муаммолар босиб келмоқда — катта тўлқин сингари бутун борлиқни эгаллаб олмоқда, улар бир-бири билан боғлиқ!

«Барқарор ривожланиш», «тизимли фикрлаш», «муаммонинг барлигини кўра билиш қобилияти»... Буларнинг бари экологик

«ухит муҳофазаси соҳасидаги фаолларнинг шавқ-завқи ҳамда еезаётган хавотирликларидан анча йирокдир.

туйғуларини уйғотиш, табиатни тушуниш ва уни муҳофаза тарғиб этиш, атроф-муҳит гўзаллигидан завқланиш улар MJragana асосий йўналиш бўлиб колмокда.

: айнан шундай эканлигини тушуниш учун тарихга назар солиш

усиб борди. Бу ЮЯ охир-оқибат таълим муассасаларига табиий таълим ва табиатшунослик фанлари орқали кириб келди. Табиатни ўрганиш ривожланиб боргани сари унинг турли фанлар билан боғлиқ эканлиги янада яққолроқ кўзга ташланди. Даставвал экологик таълим ёввойи табиатнинг ажойиб манзараларидан завқланиш натижасида пайдо бўла бошлади, кейинчалик у ботаника, зоология, умумий биология, география бўйича билимлар олиш сари ўзгарди. Бу анъана кайсидир маънода ҳалигача сақланиб қолган. Экологик таълим доимо севиш ва кўриш, тушуниш, бажаришдан иборат бўлган. Умуман олганда, бунини куйидагича тушунтириш мумкин: табиат ажойиб, лекин у муҳофазага муҳтож, шунинг учун уни ўрган ва сақлаб қолиш учун бирор нарса кил!

Ёввойи ўрмон — хушасраки шисини
нуктаи назаридан оддий ва хавфли
худуд

Бундай ёндашувнинг яққол мисоли «дунё бизнинг кўлимизда» тим-солидир. Бу тимсол плакатларда, китоблар муковаларида ва «яшил» журналларда, халқаро конференцияларда жуда кўп қўлланилади ва ҳали ҳам инсонларда кизиқиш уйғотмоқда.

«Дунё бизнинг кўлимизда» — анъанавий экологик тимсол

Шундай қилиб, экологик таълим жуда қизиқ бирикмага айланди: бир томондан, у экологик муаммоларни илмий тушунишга таяниб, ҳиссиётларни уйғотишга қаратилган ҳаракат бўлса, иккинчи томондан, «билим ва фан соғлом сиёсатга ва умумий фуқаролик масъулиятига томон тўғри йўл», деган фикрга болаларни ишонтиришга бўлган ҳаракатдир. Аслида болалар амалда бунинг аксини кўрадилар.

Экологик таълимнинг қарама-қарши тимсоли шу тариқа шаклланди. Натижада айнан шу қарама-қаршилиқлар асосида ҳар бир киши «табиатга ғамхўрлик» қилиш, тирик организмларнинг яшаш жойини сақлаш (қушлар учун ин ўрнатиш, чумоли уяларини ясаш), табиатни кузатиш, атроф-муҳит мониторинга, ўсимликлар ва ҳайвонлар, физик жараёнлар, «ифлосланиш» тушунчасининг биологик ва кимёвий жиҳатлари билан боғлиқ чуқур илмий билимларни эгаллаш йўлини топишга ҳаракат қилиб кўрди.

Экологик ҳаракатлар ва тадбирлар кўпгина мактаблар ҳаётининг муҳим қисмига айланди; бу — атроф-муҳит муҳофазасига эътибор даражасини намоён этувчи кўрсаткичдир. Улар биринчи бобнинг бошидаёқ сўз юритилган «кўрсатмалар»ни таклиф этувчи экологик таълим моделига боғлиқ бўлса, ажабмас. Охир-оқибат, амалий ишлар маиший чиқиндилар миқдорини камайтириш, дарахт ўтқозиш, ўқув юртларида сув ва энергия сарфини камайтириш (жўмракни ёпиб

«рокни ўчиринг) тарзида таълим муассасалари ва ўқувчи-тгларига етиб борди.

педагоглар амалий экологик таълим фаолиятига катта завқ-ш шг кўламини кенгайтириш хоҳиши билан ёндашардилар ва ш худди шундай ёндашмоқдалар.

.Т. бунинг ҳаммаси зарур ва, баъзи ҳолларда, улар маълум . Жм беради, лекин, афсуски, ҳозирги вақтда бунинг ўзи етар-к. Балки, бундай «амалий ишлар» учун экологик таълим бўйи-йи ийтуотлар ҳеч қачон етарли бўлмагандир, лекин бу ҳақда ҳозир «утган замонда»гина гапириш мумкин.

?оялар ва амалиёт анча олға силжиди. Педагоглардан би-«Хозир биз экологик таълимни етарлича кенгрок кўриб чи- . Табиий фанлар курсидан ўқувчилар ифлосланиш, «иссик-эсоекти», инсонлар ва ҳудудларнинг такдири, инсониятнинг ж хўжалигидан саноат инқилобига ривожланиши ва бундан экологик тоза ишлаб чиқариш ва ахборот технологиялари-жжхониятлари ҳақида маълумотларни ўрганишяпти», — дейи-*

гътироз билдириш қийин. Келинглар, масалага кенгрок назар Г—" "Д'ИК

Евсссада ўтказилган тадқиқот натижаларига кўра, анъанавий эколо- >лим барқарор ривожланишнинг иккита муҳим — ижтимоий ш зктисодий жиҳатига жуда кам эътибор беради. Қуйида Мюнстер «вееретети ўтказган тадқиқотдан кўчирмалар келтирилган:

«&*:~;_ептуал жиҳатдан, дарсларда алоҳида экологик муаммоларни ЯЕргтиб олиш ва улар ҳақида ахлокий суҳбатлар ўтказиш хосдир. 3^.:;гнк таълимда иқтисодий ва ижтимоий фанларнинг экологик •гтяшоларнинг келиб чиқиши ва уларни ҳал этишда муҳим ҳисоб-ла=г2я турли жиҳатларига ҳамда экологик хулқ-атворни кўллаб-қув-жггловчи механизмларга ҳалигача етарлича эътибор берилмаган...»

Экологик таълим экологик муаммоларнинг ижтимоий-иқтисодий за маданий жиҳатларига етарлича эътибор қаратмайди ёки уларни &-Z2 бузилган ҳолда кўриб чиқади». (Манба: University of Muenster).

© 4. 1

Дунё уйғонмоқда

1972 йил — Атроф-муҳит бўйича биринчи Халқаро конференция, Стокгольм.

1989 йил — Брунтланд комиссияси биринчи бор «Барқарор Ривожланиш» терминидан фойдаланди.

1992 йил — Рио-де-Жанейродаги Атроф-муҳит ва ривожланиш бўйича конференция дунёга Барқарор ривожланиш ғоясини такдим этди.

2002 йил — Барқарор ривожланиш бўйича Халқаро саммит, Йоханнесбург.

2005 йил — БМТ «Барқарор ривожланиш таълими» ўн йиллигини эълон қилди.

1995 йил — Орол денгизи ҳавзасининг «Барқарор ривожланиш» бўйича БМТ Конференцияси, Нукус.

1997 йил — Ўзбекистон Республикасининг Барқарор ривожланиш бўйича Миллий Комиссияси ташкил этилди.

1998 йил — Ўзбекистон Республикасининг Барқарор ривожланиш Концепцияси ишлаб чиқилди.

1999 йил — Ўзбекистон Республикасининг Барқарор ривожланиш бўйича Миллий стратегия тайёрланди.

2002 йил — Ўзбекистон Республикаси учун XXI асрга Қун тартиби қабул қилинди.

2005 йил — Экологик таълим на барқарор ривожланиш таълимини ривожлантириш бўйича Мувофиқлаштирувчи Кенга; тузилди.

2006 йил — Барқарор ривожланиш таълими бўйича Конференция. Тошкент; Ўзбекистондаги ваколатхонаси, Тошкент.

,Чаном тиширин.!

«40 йиллик йўл. Биз экология асосларидан узоқлашиб кетмадикми-кан?» — «Экологик таълим: «РИО+Ю» бўсағасида» конференциясидаги маъруза номи.

Барқарор ривожланиш — динамик жараён. У барча инсонларга Ердаги ҳаётни таъминловчи тизимларни ҳимоя қилувчи ва кучайтирувчи усуллар ёрдамида ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш ҳамда турмуш даражасини яхшилаш имкониятини яратади.

(Forum for the Future)

Экологик таълимда амалий ёндашув зарур нарсаларнинг атиги бн қисмидир. Ҳаттоки, «экологик таълим» терминининг ўзи ҳам барқарор ривожланишнинг асосий учта ташкил этувчиси, яъни — экология (табиат), жамият ва иқтисодиётни етарлича акс эттирмайди. Ҳошияда келтирилган таъриф мураккаброқ ёндашувни ифодалайди. Барқарор ривожланиш таълимида бундай динамик жараён ўқувчиларнинг ўз потенциалларини яхшироқ намоён этишлари учун имконият яратувчи турли ўқитиш услубларидан фойдаланишни акс эттириши ради (5-бобга қаранг). Мазкур таълим барча ўқувчиларнинг иштирокида роқ этишига, ҳамманинг жалб этилишига йўналтирилган таълим бўлиб, ижтимоий адолат тамойилига асосланади. Барқарор ривожланиш таълимининг мазмуни бизда қанча *моддий бойлик* борлиги ёта қолганлиги ҳақидаги эмас, балки ҳаёт сифатини таъминлаш учун бизга нима кераклиги ҳамда моддий бойлик ва ҳаёт сифати орасидаги фарқ ҳақидаги маълумотлардир. Ердаги ҳаётни таъминловчи тизимларни нафақат «муҳофаза» қилиш, балки уларни «кучайтириш» ҳам зарурлигини таъкидлаш лозим.

Барқарор ривожланишнинг ҳар қандай таърифи келажакка йўналтирилганлигига ва натижада умумий концепцияга эҳтимоллик табиатини бахш этишига эътиборни қаратинг.

«Экологик таълим» ёки унга яқин «глобал» ва «ноосферавий» таълим барқарор ривожланиш таълими ғоясининг барча жиҳатларини тўлиқ ёритиб бермаслиги юқоридаги мулоҳазалардан кўриниб турибди. Экологик таълимга анъанавий ёндашув асосида фаолият юритувчи педагоглар ушбу таърифларнинг ўзига хос жиҳатларидан ташқари, бошқа муаммоларга ҳам дуч келишади. Бу куйидагиларда: иборат: ўқувчиларнинг ёши катталашгани сари, улар таълим муассасаларида сингдиришга ҳаракат қилинадиган кадриятларга ва тарбиялашга ҳаракат қилинадиган хусусиятларга нисбатан одобсиз бўлиб борадилар. Бунга катталарнинг гаплари билан хатти-ҳаракатлар орасидаги номувофиқлик сабабдир. Ўқувчилар учун атрофга назар ташлаш ва теварак-атрофидаги нарсаларни кўриш кифоя. Улар (сўзларга эмас, ҳаракатлар ва устуворликларга қараб) таълим муассасасининг асосий мақсади — баҳолаш ва аттестациялаш эканлигини кўришлари мумкин. Бу ўринда экологик билим ва кўникмаларнинг аҳамияти жуда кам бўлади. Таълим муассасасида энергия вусудан фойдаланиш, чиқиндини ташлаш, бинонинг бошқарилиши одатда, экологик шиорларга қарама-қарши бўлади ва бу ҳолатни ўзгартириш нияти умуман кўринмайди.

Жатталар ўргатадиган кадриятлар билан ҳаётий вазиятларда уларнинг ўзларини тутишлари орасидаги зиддият ёшлар учун намуна бўлади. Натижада, экологик таълимга ҳам, худди Қорбобога ишонган каби, фақат ёш болаларгина ишонишади. Катта ёшдаги ўқувчидар масхараомуз кулимсираб, кўзларини олиб қочишади. Умуман олганда, улар катталарнинг ўзлари ҳам экологик таълимга ишонмасликларини ва буни мажбурият юзасидангина амалга оширишларини «ЕХОЛ кўришади».

Экологик таълимнинг баъзи кўрилишлари диний таълимга ўхшаб кетган. У ўзини аямасдан ишлашни ҳамда ишга шахсий садоқатга асосланган руҳий ва ахлоқий муносабат шаклланишини талаб этади. Экологик таълим ходимлари ҳозиргача «Экология» фанининг мазмунига мундарижаси ҳақида баҳс-мунозара юритадилар. Ухшашлик баъзида яққол тан олинади: «Диний таълим каби, барқарор ривожланиш таълими ҳам индивидуал хулқ-атвор ва жамият тартибини шакллантириш ҳамда ўзгартиришга ҳаракат қилмоқда» (Shirley Ali Khan. Greening the FE Curriculum, 2003). Баъзан бу яққол таъкидланмасан.

Жа. уни оддий кўз билан кўриш мумкин: «Янги цивилизация янги гхтисодиётдан эмас, балки янги билимлар ва янги таълим дастурларидан бошланиши керак... Янги ахлоқий тамойиллар Инсоннинг таълими ва қонига сингиши зарур».

Н.Моисеев

Хўпгина инсонлар динга алоқадорликларини баъзи диний одатлар туплами билан белгилашади: черковда шам ёкишади, деворга ёки машинага икона осиб кўйишади, Пасхада тухум бўяшади. Бу, мен — ехши инсонман, Худо мени эслайди, қабилида уларга хотиржамлик бахш этади. Бу ҳаракатлар билан инсоннинг ҳақиқий хулқ-атвори орасида алоқа бор-йўқлигини айтиш анча мушкул. Анъанавий ва энг хенг тарқалган экологик таълим ҳам «кўчани ифлос қилма, сувни тежа, кушлар учун уя яса», сингари оддий ҳаракатлар йиғиндисидан сабоқ беради, бу билан инсоннинг экологик виждони тоза бўлади. Бирок атроф-муҳит учун фойдали бу ҳаракатлар инсоннинг кундалик ҳаётидаги бошқа ҳаракатларидан устун ёки устун эмаслигини айтиш қийин.

Аммо, экологик эътиқод ривожланишига карамасдан, дунё ўз йўналишини ўзгартирмасдан ривожланишда давом этди. Дарҳақиқат, трансмиллий корпорациялар ва миллиардлаб бюджетга эга рекламалар, тез ўзгарувчан технологиялар ва меҳнат бозори дунёсида, яшаш учун пул топиш ҳаётий зарурат бўлаётган дунёда яхши харидор бўлиш

талаби ва ўз турмуш даражасини яхшилаш хоҳиши атроф-муҳаққида қайғурувчи ёшларнинг экологик виждонини «эзиб» кўядҚандай муқобил истиқбол мавжуд? Ёшлар муаммони ҳал этиш йўл ни топишни хоҳлашади, лекин баъзи ҳолларда уларга таклиф эти ган асосий нарса — шанбаликда иштирок этишдан нарига ўтмайдлар. Ўқув юртида болаларга келажакнинг ҳаққоний, ижобий манзрасини ва унга элтувчи йўлларни кўрсатишмасди. Умуман олгандэкологик таълимдан ўз имкониятларига ишонч ва масъулият эма'балки айбдорлик ва умидсизлик ҳисси мерос қолган.

Атроф-муҳит манфаатларига шахсий содиқлик кўпгина вазиятлардиррационал эканлигини тушуниш учун «Маҳбус муаммоси»га асо<ланган машҳур машқни кўриб чиқиш мумкин. *Машқ тавсифи*. Илс вада келтирилган.

Устувор жиҳатларни қайта кўриб чиқиш яхшироқ натижаларга олиб келади

Педагоглар ўз фаолиятини ва унинг ўқувчиларга ҳақиқий таъсириш қайта кўриб чиқишга тайёр бўлганларида эди, барқарор ривожланип таълими анъанавий экологик таълимни ижтимоий ва иқтисодий мазмун билан бойитиб, унинг барча ижобий томонларидан фойдаланг олган бўларди. Шу ҳолда, ўқувчилар истеъмолчининг хулқ-атвори, халқаро савдо, бизнес, технологиялар, ижтимоий адолат, ҳукуматлар фаолияти ва, энг асосийси, келажак вариантларини муҳокама қилиш ҳамда тушуниш имкониятига эга бўларди. Инсонлар, барқарор дунёда яшаш учун, «барқарор» келажак қандай бўлишини ва унга олиб борувчи ҳаётий усулларни тасаввур қила олишлари керак.

Барқарор ривожланиш — доимий англаш ва ўқиш-ўргатиш бўлганлиги сабабли, педагоглар барқарор ривожланиш борасидаги энг яхши ва ишончли нуқтаи назарларни батафсил кўриб чиқишлари лозим. Айти вақтда, дунёда содир бўладиган кейинги ўзгаришларга жавоб тарзида, уларни қайта кўриб чиқиш ва, зарур бўлса, улардан воз кечишга ҳам тайёр туриш лозим.

Акс ҳолда, экологик таълим замонавий саноат иқтисодиётига хос таълим турларидан бири, яъни бекорга сарфланган катта миқдордаги ресурслар ва чиқиндилар, инсон онгига таъсир (PR) ва нисбатан кичик натижалар (фойдали маҳсулот) бўлиб қолади.

Й МИСОЛ

амалий мисолларни ёқтиришади. Таълим ҳам, худди су-
: тзггтиш каби, кўникмани эгаллашга жалб этиш орқали амал-
t-тадн. Бу ерда барқарор ривожланиш учун долзарб бўлган
?лан бирининг муҳокамаси мисолида Барқарор ривожланиш
нисбатан эътиборнинг кўчиши мисоли келтирилган.

: тчун ҳаммага таниш мавзулардан бирини, масалан, «автотран-
хавони ифлослантириши»ни олайлик. Бундай мавзудаги
одатда, ҳавонинг ифлосланиши муаммосини ўргангандан сўнг
вг муаммо ечимини топишга қаратилган бўлади. Иштирок-
=2ма қилиш мумкин эканлигини муҳокама этишади. Ушбу
да. аввал муҳокама қилинганидек, «нима қилиниши мум-
»» хақидаги савол «БИЗ» жамият сифатида нима қила олиши-
эмас. балки «биз» шахсан ўзимиз нима қила олишимизга боғ-
с. Масалан, «биз» мактабга машинада эмас, автобусда, пиёда
хгипедда боришимиз мумкин. Лекин тажриба ва соғлом фикр-
; 1г.тго чиксак, турмуш даражаси ортиши билан инсонлар кўпроқ
сотиб олишади ва улардан кўпроқ фойдаланишади.

килиб, биз дарсда қуйидаги хулосага келишга мажбур бўла-
«бу сенга боғлиқ», деган ҳолда ўқувчиларга ўз манфаатларини
қилишлари эҳтимоли юқори бўлган шахсий танлов таклиф
i- Балки, биз ҳавони ифлослантирувчиларни йўлга чиқармас-
кумаклашадиган давлат қонунлари ёхуд жамоат транспорти
пгдп-рини кўпайтиришнинг аҳамиятини ноаниқ равишда ёки маъ-
: **андаза** асосида таъкидлаб ўтишга эришармиз. Ижтимоий ва иқти-
вазият ҳамда истеъмолчи танловини бошқарувчи механизм-
хақидаги жиддий баҳс-мунозаралар ҳатто катта ёшли ўқувчилар
уwfс. хам камдан-кам ҳолларда ташкил этилади.

Мтгэозараларда камдан-кам ҳолларда транспорт муаммосининг эко-
лвгях тоза, арзон ва барча учун адолатли бўлган ечими, яъни кела-
жакзннг экологик ва ижобий манзараси топилади. Бундай мунозара-
. **одатда**, салбий вазиятни тасвирлайди, янада кўп ҳаракат қилишни
хеч қим, ҳатто, педагогнинг ўзи ҳам хоҳламайдиган орқага қай-
твжзя таклиф этади.

Ш Автотранспортнинг ҳавонинг ифлослантириши

Дунёдаги кўпгина шаҳарларда автотранспорт-
нинг ҳавони ифлослантириши даражаси ўсиб
бормокда. Автомобиллар сони ва йўлларда-
ги тирбандлик ҳам ортиб бормокда. Бу, ай-
никса. аҳоли турмуш даражаси пастлиги са-
бабли эски автомобиллардан фойдаланила-
диган мамлакатлар учун хосдир. Ўқувчилар
автомобиллар чиқарадиган асосий ифлослан-
тирувчи моддалар ва уларнинг саломатлик-
ка таъеири хақида оммавий ахброт воси-
талари ва дарслардан билишлари мумкин.
Бизнинг дарсимизда ўқувчилар янги автомо-
билларнинг зарарли моддалар) ажраушниин
тартибга солувчи қондалар ишлаб чиқилган-
лигини билиб олишади. Шунингдек, ўқув-
чилар ашомпбилларнинг шахсий муваффа-
қият, турмуш тарзи ва ижтимоий мавке
кўрсаткичи эканлигига ишонч хосил қилиш-
лари мумкин.

Сизнинг дарсингиздачи?..

Автомобиль транспортнинг ҳақиқий дунёси

Ҳозир Буюк Британияда автомобилдан фойдаланиш учун харажатлар (инфляцияни ҳисобга олганда) 1980 йилгига Караганда озгина баланд. Шу вақт давомида аҳолининг даромади 80% га ошди. Автобус ва поезд учун йўл ҳақи шу муддат ичида 30% га ошди. Бинобарин машиналар сони ва улар билан боғлиқ ифлосланиш даражаси кескин ортанлигига ажабланмаса ҳам бўлади. Таълим муассасасига ва ишга пиёда ёки велосипедда борадиганлар сони камаймоқда. Британия экологларининг фикрича: «Бизни ҳозиргача машинадан камроқ фойдаланишга ва ҳеч бўлмаганда таълим муассасасига ёки ишга пиёда ёхуд велосипедда боришга даъват этишади. Лекин ҳар қандай нарх муайян ахборот етказишни эътиборга олсак, ҳозирги пайтда биз оладиган энг ўринли хабар *машиналардан кўпроқ фойдаланинг»дир.

futurefo, rests

^ог^тг

Щг

Ижобийроқ ва келажакка йўналтирилган мунозара Мюнхен (Германия) ва Куритибу (Бразилия) шаҳарлари тажрибаси билан танриш орқали ташкил этилиши мумкин. Бу шаҳарларнинг бир-бирига тўлдирувчи транспорт тизими, ҳақиқатан ҳам, ҳавонинг тозаланишига йўловчилар учун қулайлик яратиш мақсадини кўзлаб ишлаб чиқарган. Ижобий мазмунга эга яна бир мунозара автомобиллар боғлиқ барча нарсаларга ҳақиқий нархлар қўйилишининг таътирлиги нархининг кўтарилиши, машиналарнинг кўплиги ва тирлик учун ҳақ тўлаш, бошқа солиқларни жорий этиш ҳақида бўлиши мумкин (4.5 га қаранг). Ўқувчилар билан нархлар, даромадларнинг танловнинг хилма-хиллиги инсонларга қандай таъсир қилиши ҳақида мунозара олиб борса бўлади (4.2 га қаранг).

Саҳифанинг чап қисмида келтирилган сурат яна бир қизиқ тасвирлайди: авиачипта нархига кўшимча ҳақ тўлаш таклифи эълон қилинди. Бу маблағ учини вақтингизда самолёт атмосферага ажратилган қарган карбонат ангидрид (CO_2) ни ютиш учун дарахт экишга қўланади.

I «Автотранспортнинг ҳавони ифлослантириши» машқи учун қўрилган материаллардан фойдаланиб, 13—16 ёшдаги ўқувчиларнинг мўлжалланган, фақат дастурга эмас, балки барқарор ривожланиш таълими ҳолатларига (иқтисодиёт, жамият, келажак, ижобий қиёс) қўша ҳам мое келадиган «Транспорт» ёки «Ҳавонинг ифлослантириш» мавзусида янги мапш тузинг. Бу икки талаб бир-бирига зид эмас.

Қуйида «келажак»дан келтирилган мисол муқобил вариантларнинг жудлигини ва асосий савол мен нима қила оламан эмас, тўғри нега биз буни қўллаб кўрмаймиз ва бизга нима тўсқинлик ықилди япти эканлигини ўқувчиларга кўрсатишда ёрдам беради.

Топширик учун саволлар (4.3.7 — бандга қаранг)
(катта ёшли ўқувчилар ва иштирокчиларга мое келади)

а) Ҳаво автомобилининг қандай афзаллик ва камчиликлари мавжуд? Унинг истеъмолчилар учун мақбуллиги ва техник тавонлиги ни кўриб чиқишга ҳаракат қилинг.

«Ҳаво автомобили» шунчалик «тоза ва яшил» бўлса, унинг қилиниши, ишлаб чиқарилиши ва сотиб олиниши жамият ш қўллаб-қувватланиши (масалан, ишлаб чиқарувчига «ялар, харид қилиш учун фоизсиз кредитлар бериш) ке-

автомобиллари»нинг бозордаги ўрнига сиёсат ва солиқ қандай таъсир кўрсатиши мумкин? «Ҳаво автомобили»-фойдаланганда, ёнилғи савдосидан олинадиган солиқ бўлмай-Хукумат, одатда, нефть компаниялари ва автомобиль ишлаб арувчилар билан боғлиқ. Бу ҳол «Ҳаво автомобиллари» иш-чиқаришнинг ривожланишига қандайдир таъсир қиладими?

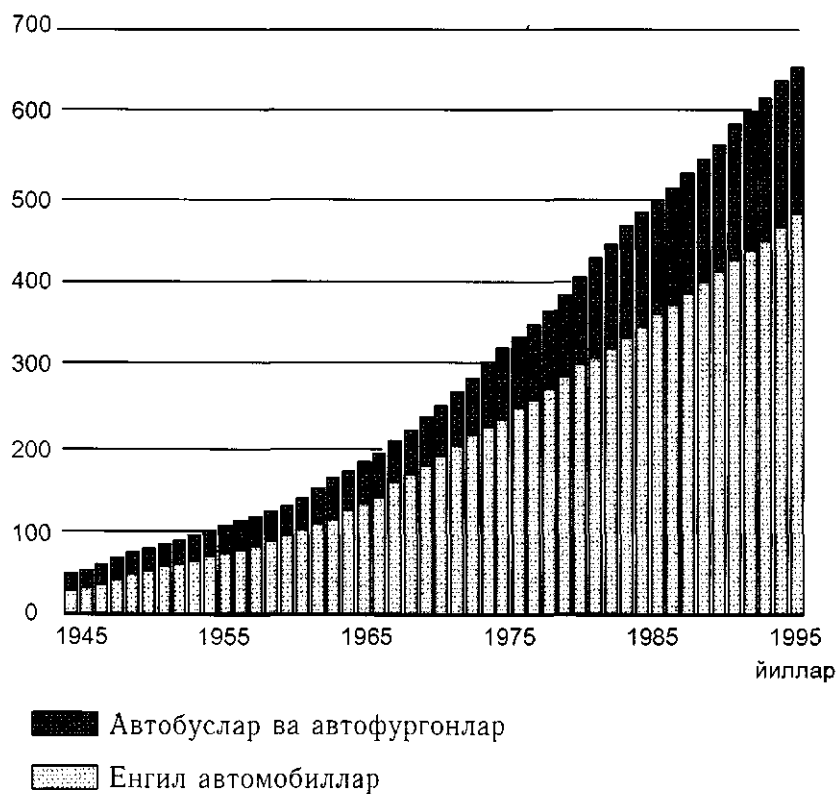
Автотранспортнинг ҳавони ифлослантириши

Тарқатма материаллар

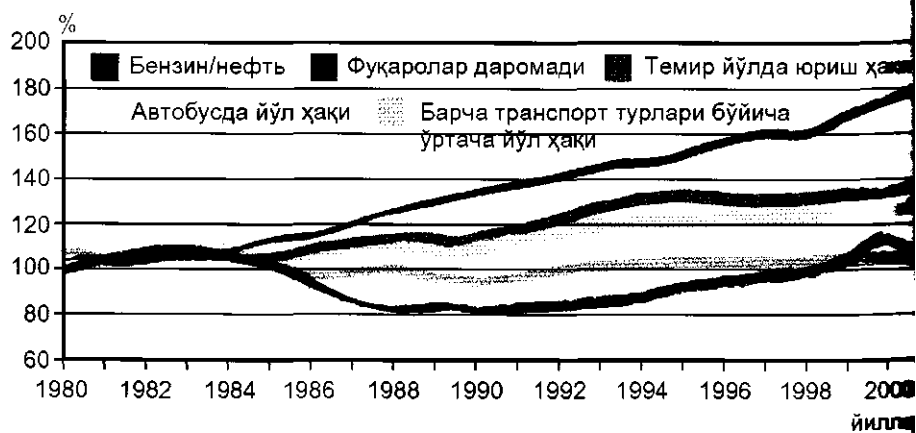
4.3.1. Йўлдаги тирбандликлар

4.3.2. Автомобиллар сонининг ўсиши

4.3.3. Буюк Британияда турли хил транспорт воситалари нархининг ва аҳоли даромадининг ўзгариши (1990 йилда 100% деб олинган)

ёнилғи баҳоси ўртача 12% ортганига қарамас-
фойдаланиш баҳоси (сотиб олиш, фойдаланиш,
солик. ва суғуртани ўз ичига олганда) 1980 йилда-
шаххи ёки ундан пасайди.

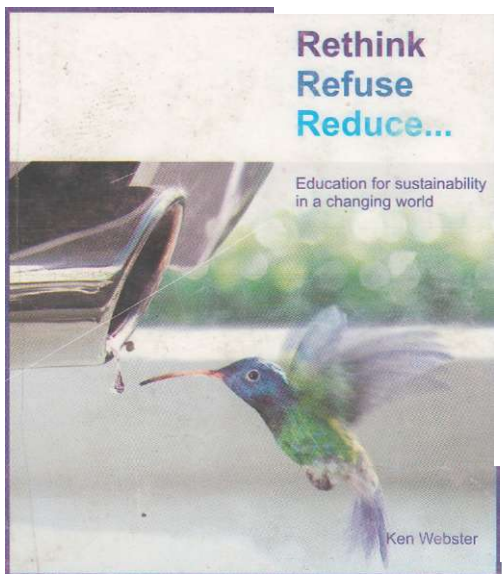
ортида йўл ҳақи сўнгги 20 йил ичида кескин ўсди.
яесбатан 2001 йилда автобусда йўл ҳақи 31%, темир
ЖТ% ошди. Сўнгги йигирма йил ичида машиналардан
нг кўпайиши ва автобус йўловчилари сонининг ка-
жгсмобиқларда11 фойдаланиш харажатлари деярли ўзгар-
автобусда йўл ҳақи кўтарилгани ҳолда содир бўлди.

осалиғида британияликларнинг ўртача даромади 80%
автомобиллардан фойдаланиш, жамоат транспорти
вииЕзтирганда, анча тежамлироқ бўлиб қолди.

•да килинадиган сафарларнинг ўртача сони 1985—1986
1995—1997 йилларгача 24% (бир йилда киши бошига
639 тагача)ошди. 1985—1986 йиллардан буён қисқа
:кёда бориш камайиб бормокда. Уларнинг сони 350 та-
тггача камайди. Велосипед ва мотоциклларда килинади-
Баолар сони ҳам 44% га (34 тадан 19 тагача) қисқарди.

жун ва метрода юриш 1995—1997 йиллардан бошлаб (бир
15 тадан 20 тагача) кўпайди. Маҳаллий автобус маршрут-
Еклинадиган сафарлар эса 1985—1986 йиллардаги 83 та-
тггача, яъни 31% камайди.

Британия транспорт статистикаси департаменти «Transport
2002 маълумотларига кўра ([www.transtat.dft.gov.uk/tables/
ti; section2/section2/htm](http://www.transtat.dft.gov.uk/tables/ti;section2/section2/htm) сайтига ташриф буюринг.)

World poverty, social inequality, climate change and over use of natural resources are four of the key global problems that threaten to overwhelm us unless we can find solutions quickly through implementing the right approach to sustainable development. Education holds the key to success in meeting these challenges. Effective education for sustainable in schools throughout the world will lay the foundation for a future where everyone has a higher quality of life and lives within global ecological limits.

The aim of this book is to challenge teachers and educators to develop meaningful and effective approaches to education for sustainable development in schools so that the future generations can make the right decisions and create a sustainable future. The book contains a number of theoretical chapters for teachers about sustainable development and education for sustainability. These are followed by practical ideas that teachers can use in lessons with students...

This edition of Rethink, Refuse, Reduce joins the growing number of language editions - RRR is already available in Russian, Urdu and Georgian and will soon be a produced in Hindi!

BRINGING
ENVIRONMENTAL
UNDERSTANDING TO ALL

Дунёдаги кашшоклик, ижтимоий тенгсизлик, иклим ўзгариши ва табиий бойликларнинг ҳаддан ортиқ ишлатилиши бизга хавф солаётган тўртта асосий глобал муаммолар бўлиб, биз уларни барқарор ривожланишга тўғридан-тўғри ўтиш орқали ҳал этишимиз мумкин. Ушбу ечимнинг мувафаққияти таълим жараёнига боғлиқдир. Бутун дунё мактабларидаги барқарор самарали таълим келажакда ҳар бир шахснинг глобал экологик чегаралар доирасида юқори сифатли ҳаёт кечиришига асос яратади.

Ушбу китобнинг асосий мақсади келажак авлодни тўғри қарорлар қабул қилиш ва барқарор келажакни яратишга ўргатиш учун ўқитувчиларга мактабларда барқарор ривожланиш таълимининг тушунарли ва самарали ёндашувларини яратишга чақиришдир. Китоб ўқитувчиларга мўлжалланган ҳамда барқарор ривожланиш ва барқарорлик таълими тўғрисидаги бир неча назарий боблардан ташкил топган. Ушбу боблар дарсларда ўқитувчилар қўллаши мумкин бўлган амалий ғоялардан келиб чиққан.

Китобнинг ушбу ўзбекча нашри "Rethink, Refuse, Reduce" китобининг бошқа тиллардаги нашрлари қаторига қўшилди — ҳозиргача китоб инглиз, рус, урду ва грузин тилларида чоп этилди, яқин орада эса хинд тилида ҳам нашр этилади.

BRITISH
COUNCIL

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

ISBN 978-9943-32-527-2